

T.C.
VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YAKIN ÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

HALEPÇE'YE YAPILAN KİMYASAL SALDIRIDA
İRAN'IN ROLÜ (1988)

OMED NASIH SHARIF

VAN- 2018

T.C.
VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YAKIN ÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HALEPÇE'YE YAPILAN KİMYASAL SALDIRIDA
İRAN'IN ROLÜ (1988)

OMED NASIH SHARIF

DANIŞMAN

PROF. DR. METİN AYIŞIĞI

VAN- 2018

Omed Nasih Sharif tarafından hazırlanan "Halepçe'ye Yapılan Kimyasal Saldırıda İran'ın Rolü (1988)" adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ / OY ÇOKLUĞU ile Yüzüncü Yıl Üniversitesi Tarih Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Prof. Dr. Metin AYIŞIĞI

Tarih Anabilim Dalı, Yüzüncü Yıl Üniversitesi

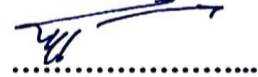
Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum

Başkan: Prof. Dr. Metin AYIŞIĞI

Tarih Anabilim Dalı, Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum

Üye: Dr. Öğrt. Üyesi Fatih GENCER

Tarih Anabilim Dalı, Bitlis/ Eren Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum

Üye: Dr. Öğrt. Üyesi Güneş ŞAHİN

Tarih Anabilim Dalı, Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum

<p>Yedek Üye: Dr. Öğrt. Üyesi Ercüment TOPUZ Tarih Anabilim Dalı, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum</p>	.....
<p>Tez Savunma Tarihi:</p>	11.07.2018
<p>Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Yüksek Lisans Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini ve imzaların sahiplerine ait olduğunu onaylıyorum.</p> <p> Doç. Dr. Bekir KOÇLAR Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü</p>	

Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
  - Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

(İmza)

(Omed Nasih Sharif)

(Tarih)

VAN-11-9- 2018

(Yüksek Lisans Tezi)
Omed Nasih Sharif
YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ÖZET

Osmanlı İmparatorluğu döneminde Irak diye bir ülke yoktu. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra İngiltere o bölgeleri ele geçirerek bölgenin siyasî haritasını değiştirdi. Irak Eyaleti 12 Mart 1921 Kahire kongresiyle İngiltere kolonyalizm ofis lideri Winston Churchill liderliğinde Irak hükümdarlık sistemi üzerine kuruldu. Aslen Suudi Arabistanlı olan Melik Faysal'ds Irak'a padişahlık yaptı. Krallık döneminde, 1921-1958 yıllarında Birinci Melik Faysal, 1833-1921 yıllarında Melik Faysalın oğlu Melik Gazi, 1939-1958 yıllarında da İkinci Melik Faysal hüküm sürdü. 29 Ekim 1936 yılında Bekir Sıdkı askerî bir darbe yaptı ve askerî bir hükümet kurdu. Bu hükümet dokuz ay boyunca Irak'ta hüküm sürdü. Daha sonra krallık ve İngiltere yandaşları tarafından yok edildi. Irak'ın kuzeyinde de Melik Mahmud (1919 – 1931), Şeh Ahmed Barzani (1932 – 1933) , Molla Mustafa (1941 – 1975) dönemlerinde barış içinde birlikte bir yaşam için hükümdarlıklarını yaptılar.

1958 yılında Abdulkerim Kasım ve özgürlük isteyen komutanlar liderliğinde askerî bir darbe yapıldı. Krallık rejimini yıkıp yerine Cumhuriyet sistemini getirdiler. Abdulkerim Kasım Irak Cumhurbaşkanı oldu. Fakat S.B.P, 8 Şubat 1963'te Abdulkerim Kasım'ın liderliğine son verdi. 1963 yılında da bir terör saldırısıyla yaşamına son verildi. Saddam Hüseyin 17 Temmuz 1979 yılında Irak Cumhurbaşkanı oldu. Baskı üzerine Ahmed Hasan Bekir işlerinden elini çekmek zorunda kaldı. Daha sonra Saddam, askerî liderliği eline aldı ve kan dökmeye başladı. Fiziki, ekonomik, tarihi, siyasî ve kanuni soykırımı kürt halkına karşı uygulamaya başladı. Celal Talabani 1976 yılında İran'ın kuzeyinde K.Y.B'yi kurdu. Bass rejimine karşı siyasî ve silahlı hizmete başladı. O dönemde K.D.P de siyasî ve silahlı hareketlerini sürdürüyordu. 1979 yılında İran'da Humeyni liderliğinde İslâmî Devrimi hükümdarlığa geldi ve Pehlevi rejimini sona erdirdi.

1980-1988 yılında Irak ve İran savaşı başladı. Bölgesel güçler ve Dünya devletleri bu savaşta kendi çıkarlarına göre hareket ettiler. Savaşta her iki devlette büyük kayıplar verdi. Binlerce insan ölürken milyarlarca dolar ekonomik zarar

yaşandı. Irak ve İran, savaş döneminde yani 1983 yılında K.Y.B. ile Irak'ın ekonomik, siyasî ve idarî meselelerinde 18 ay boyunca konuşma ve anlaşma sağlama çalışmasına girişmişlerdi. Fakat daha sonra Bass hükümeti anlaşmadan vazgeçti ve anlaşmaları başarısız oldu.

Geçen dönemin yetmiş ve seksenlerinde bir kaç Kürt ve Şii Arap Partisi, İran desteği ve planı ile İran'da kuruldu. Bu partiler Irak - İran savaşında düşmanlık siyaseti güttüler. Bu partilerden en önemlileri; İran'da 1979 yılında kurulan K. S. P, 1983 yılında kurulan Irak Büyük İslâmî Meclisi ve Bedir askerî kolu, 1987 yılında kurulan İ. K. H 'dir. K.D. P' de o dönemde İran'da kurulmuştu. Dolayısıyla Irak ve İran arasındaki savaşta İran'ın yanında yer aldı.

Bu süreçte İran, Kuzey Irak'ın iç işlerine karışıyordu. 1986 yılında (K.Y.B) siyasi, askeri ve ekonomik bir anlaşma imzaladı. Sonra (K.D.P) ve (K.Y.B) İran'ın yardımıyla 1987 yılında Irak'a karşı anlaştılar, Daha sonra (I.K.P) ve (İ. D.P) de anlaştı. 1987 yılında (K.Y.B), (K.D.P), (K.S.P) ve (K.İ.H) de Halepçe'yi ele geçirmek için İran'la anlaştı. Bu partiler tüm siyasi, askeri, ekonomik yardımlarını İran'dan almaktaydılar.

Savaş programı ve yol haritasının planı çizildikten sonra, (Ramazan, Kudüs, Fetih, Kazmin), Ali Şamhani İran kara kuvvetleri liderliğinde bu dört parti peşmergeleri ve Failak Bedir kolu (İ. D.P) ile birlikte 13 Mart 1988 yılında Halepçe'ye saldırdılar. El-facır gözetimi altında (15 Mart'ta Halepçe'yi ele geçirdiler. Halepçe şehrini yağmalamak ve yıkmak dışında, bir fars kaymakamını (Razayi) adıyla şehrin kaymakamı yaptılar. Sokakları, kurum ve kuruluşların adlarını Kürtçe'den Farsça'ya değiştirmeye başladılar. Medyada İran propagandası, Kürt kuvvetleri ve Irak Şiilerin yandaşları Saddam'ın liderliğinde 16 Mart 1988 tarihinde Halepçe'ye Hardal gazı, Syanidi Haydrocin, Napalim ve Sarin ile kimyasal saldırıda bulundu. 10 binden fazla kişinin yaralanmasına, 5 binden fazla insanın ölmesine, binlerce kişinin mülteci olmasına ve Halepçe'nin paramparça olmasına sebep oldu. Halepçe halkına, toprağına büyük bir ekonomik, siyasi, sağlık ve çevresel zararı oldu. Halepçenin kimyasal saldırısı yirminci yılın en büyük katliamı olmuştur.

(M. Sc.)
Soran Omer Khdir
YÜZÜNCÜ YIL UNIVERSITY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES

ABSTRACT

During the reign of Othman empire there was not a country called Iraq, but in the first world war Britain who invaded the area and changed the geopolitics of the country by establishing Iraq combining both Bagdad and Basra states under the supervision of Wingston Churchle and forty British and Iraqi political figures in 1921\2\12 according to Cairo convention and appointing Maik Faysal who was originally Saudi Arabian as a king of Iraq.

Between 1921-1958 King Faysal the first (1921-1933), King Ghazi (1933-1939) and King Faysal the second (1939-1958) were ruling. In 29\10\1936 a military coup was carried out and ruled Iraq for nine months, afterwards the coup was wiped out by the British. In the north of Iraq Malik Mahmood (1919- 1931), Sheikh Ahmad Barzani (1932-1933) and Mustafa Barzani (1941-1975) and some other political figures were carrying out both political and military struggles.

In 1958 Abdul Kareem Qasim along with some of his fellow military officers carried out a coup putting an end to royal system and established republic system and he became the president of Iraqi republic. In 8th February 1963 the Baaths party carried out a coup putting an end to Abdulkareem Qasim's reign and assassinated him and Abdul Salam Arif became the president of Iraq.

In 17\7\1979 Saddam Hussein became the president of Iraqi republic after pursuing Ahmad Hassan Bakir to resign and Saddam Hussein started running the country with an iron fist committing physical, economical and political genocide against the Kurdish nation. In 1976 Jalal Talabani founded (P.U.K) Iraq and started military struggle against Baaths party, during that time(K.D.P)'s was ongoing. In 1979 the shia Islamic revolution led by Khumaini put an end to to Pahlawi's regime. In 1980-1988 the war between Iran and Iraq broke out and the neighboring country were indirectly participating in the war according to their interests, as a result of the war both countries were greatly harmed, tens of thousands were killed and the infrastructure of both countries completely destroyed. In 1983 (P.U.K) and Iraq

signed a peace agreement and it continued for eighteen months, but then the regime broke the terms of the agreement.

In the late seventies and eighties of the past century some Kurdish and Shia parties backed up by Iran were established to struggle against Iraq among them were (K.S.P)(1979), High Islamic Council of Iraq (1983), Islamic Movement Kurdistan (I.M.K) (1987) and Badir Military Party while(K.D.P) was siding with that country against Iraq.

During the war Iran was interfering in the north of Iraq. In 1986 (P.U.K) signed a political, military and economical agreement then (P.D.K) and (P.U.K) with the support of Iran agreed to stand against Iraq in 1987 later in (I.C.P), (I.D.P) to reach an agreement .1987 (P.U.K), (K.S. P) and Islamic Movement Kurdistan (I.M.K) stepped into an agreement with Iran to invade Halabja city.

In 13\12\1988 the military groups (Ramadhan, Quds, Fatih and Kazmin) commanded by Iranian leader Ali Shamkhani with the afore mentioned Kurdish Parties along with Dawa and Badir military groups launched an operation on Halabja under the name (walfajir 10) and invaded the city in 15\3\1988. After the invasion, they looted and almost destroyed the infrastructure of the city and made a Persian man named (Razai) a mayor of Halabja and started changing the names of Quarters and directorates from Kurdish into Persian showing a true alliance between Kurdish and Shia Parties which gave a powerful reason to attack the city with chemical weapon in 16\3\1988 killing five thousand and injuring more than ten thousand civilians and many more were displaced as well as completely destroying the infrastructure of the city. The chemical attack on Halabja was recognized as a greatest genocide committed against against humanity in twentieth century.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	I
ABSTRACT.....	III
İÇİNDEKİLER.....	V
KISALTMALAR.....	VII
ÖNSÖZ.....	VIII
GİRİŞ.....	
Irak'ın ve Kuzey Irak'ın Coğrafyasının ve Tarihinin Özeti Irak Terimi.....	
1. Irak'ın Coğrafyası	1
II. Kuzey Irak'ın Coğrafyası.....	2
III. Irak'ın Tarihi.....	3
IV. Kuzey Irak'ın Tarihi.....	14
Birinci Bölüm	
1.Soykırım(Jenosit).....	
1.1. Soykırım Kavramı ve Çeşitleri.....	
1.1.1. Soykırım Kavramı.....	22
1.1.2. Soykırım Çeşitleri.....	23
1.2. Halepçe'yi Tanıtmak.....	25
İkinci Bölüm	
2. Halepçe'nin kimyasal saldırısı.....	
2.1.1. Irak – İran savaşı	28
2.1.2. Kimyasal saldırıdan önceki durumlar.....	32
2.2. Kimyasal Saldırı ve İran'ın Bu Kimyasaldaki Rolü.....	41
2.3 . Halepçe'nin Kimyasal Saldırılarının Etkileri.....	
2.3.1. Sağlık ve Ruhsal Etkileri.....	46
2.3.2. Doğal Etkileri.....	48
2.3.3. Ekonomik Etkiler.....	49

2.3.4. Siyasî Etkiler.....	50
SONUÇ.....	51
KAYNAKÇA.....	53
EKLER.....	63
ÖZGEÇMİŞ.....	66

KISALTMALAR

Milattan Önce.	M.Ö.
Milattan Sonra.	M.S.
Sayfa	S
Kilometre	Km
Baskı	B
Basın	B
Kürdistan Demokrasi Partisi	K.D.P
Kürdistan Yurtseverler Birliği	K.Y.B
İslami Dava Partisi .	İ.D.P
Kürdistan İslami Harekatı.	K. İ. H
Kürdistan Sosyalist Partisi	K .S . P
Sosyalist Ba's Partisi .	S. B. P
Irak Komünist Partisi	I. K. P
Iraki Communist Party	I.C.P
Amerika Birleşik Devletleri	A.B.D
Kurdistan Democratic Party	K.D.P
İslamî Dava Partisi	İ.D.P
Kürdistan Çalışkanlar Partisi	K.Ç.P
Sosyalist Partisi Kürdistan	S.P.K
Patriotik Union of Kurdistan	P.U.K
Islamic Movement Kurdistan	I.M.K
Kurdistan Socialist party	K.S.P
Page	P
Çeviren	Çev

ÖNSÖZ

Baas Partisi ve hükümeti birleşip o dönemin en vahşi kuvvetini kurarak hedeflerine ulaşabilmek için hiçbir insanlık, dinî ve coğrafik vicdanî kaynaklara aldırış etmeden hükümdarlıklarını halk ve vatandaşlar için cehenneme çevirmişlerdi. Irak, her konuda bereketli, doğal kaynaklı ve doğal tarımlarla zengin ve insanî güçlere sahip bir ülke konumundaydı. Fakat Baas'ın kötü yönetimi ülkeyi yerle bir etti ve bu sebepten dolayı siyasî ırkçılık, cinsiyet ve sosyal rekabet, Irak ta uzun bir süre devam etti. 1988 yılında baas rejimi diktatörü, Halepçe'ye kimyasal zehirlerle saldırarak XX. yüzyılın en büyük insanî katliamını, Kuzey Irak'taki kürt halkına yaşattı. Bu da çevrede maddî, manevî, ekonomik, sağlık, siyasî ve çevresel hasarlara sebep oldu.

Bu dönemde Irak ve İran 8 yıl boyunca (1980-1988) kanlı bir savaş içinde kaldı. Bu zulme karşı Irak' ta büyük emekler harcanmaktaydı. Fakat savaşın sonunda Irak halkı İran'ın planına dâhil oldular. İran kuvvetleri Irak'a girdi ve Halepçe şehri İran tarafından ele geçirildi. Bunun üzerine Irak toprak bütünlüğü zarar gördü.

Bu çalışmamızda 1988 yılında yapılan Halepçe katliamını ve sonrasında ortaya çıkan felaketler ile Saddam Hüseyin'in sivil halka yaptığı zulümleri ele lmaya çalıştık. Çalışmamız giriş, iki bölüm ve sonuçtan meydana gelmektedir. Girişte Irak ve Kuzey Irak'ın coğrafyası ve tarihçesini ele aldık. Birinci bölümde Halepçe şehrini tanıtip Soykırım kavramı hakkında genel bilgi verdik. İkinci bölümde Irak-İran Savaşı ile Halepçe' ye yapılan kimyasal saldırıyı inceledik. Sonuçta ise Halepçe katliamı hakkında genel bir değerlendirme yaptık. Öncelikle bana bu konuda çalışma fikrini veren hocam ve tez danışmanım Prof.Dr. Metin AYIŞIĞI'na en bilgi tecrübe ve yardımlarından dolayı şükranlarımı sunarım. Tez aşamam boyunca sonsuz sabır ve desteğinden ötürü eşim Snur Atta MDAM' a ve her türlü yardımlarından dolayı arkadaşım Yağmur ŞEN ile tüm Merkez Kütüphane memurlarına teşekkürlerimi bir borç bilirim.

Omed Nasih SHARIF

VAN-11-9- 2018

GİRİŞ

IRAK VE KUZEY IRAK'IN TARİHSEL COĞRAFYASI

1.Irak'ın Coğrafyası

Irak Cumhuriyeti Asya'nın güney batısında yer almaktadır¹. Yüz ölçümü 317.38 km²'dir². İstiva hattının güneyindeki 29-37 meridyen yuvarlakları ile Grik hattının doğusundaki 38-48 paralel hatları arasında bulunmaktadır. Doğuda İran, kuzeyde Türkiye, batıda Suriye, Ürdün, Suudi Arabistan, güneyde Kuveyt ile sınırdadır³.

Bölgenin iklimi yarı yörünge bölgesinin havasına benzer. Sıcaklık ve nem oranı oldukça fazladır⁴. Irak nüfusu, Arap, Kürt, Türkmen, Asur, Ermeniler ve Araplardan oluşur. Nüfusun çoğu Müslüman olup Sünni-Şii mezhebine bağlıdır. Bununla birlikte Hıristiyan Yahudi azınlıkları da vardır⁵. İdarî bakımından 19 ilden⁶ oluşmaktadır. Bu illerden beşi (Erbil, Süleymaniye, Kerkük, Duhok ve Halabçe) yalnızca Kürtlere aittir. Ayrıca Selahaddin, Diyale, Musul ve Kut illeri de daha önceleri Kürtlere ait iken zamanla Araplaştırılmıştır⁷.

¹Ali Kendi, Ferhengi Rudaekani Kurdistan u Ulatani Cihan, 1.B, Erbil 2005, s.31.

²Haure Yasin Muhammed Emin, Lekolineueyek Le..., s.31;Erdoğan Akkan, "Irak", **DİA**, XIX, Ankara: TDV Yay., 1993, 83; Besim Darkot, "Irak", **İA**, V/II, Eskişehir: MEB Yay., 1997, 667.

³ Casım Muhammed el-Xelq, Cuxrafyet el-İraq el-Tabi'iyeye el-Beşeriye, el-Qahire 1965, 1.B, Cumhuriyet el-İraq, Meclis el-Uuzera', Hey'et el-Taxtit, e1-Cihaz el-Merkezi lil-İhsa', el-Mecmu'e el-İha'iyeye el-Seneuiye 1994, Bağdat 1995, s.5.

⁴ Atıf el-Seyid, el-Xezu el-Emriki el-Britani lil-İraq, Mart 2003, Dirase Siyasiye İstratiçiyeye lil-Mektebat el-Kubra, (B M : 2003), s.9-16.

⁵Ali Kendi, Ferhengi Rudaekani Kurdistan... , s.31.

⁶ Bak harita 1.

⁷Ali Kendi, Ferhengi Rudaekani Kurdistan... , s.31.

II. Kuzey Irak'ın Coğrafyası

Kuzey Irak, İnan, Türkiye ve Suriye arasında siyasî ve uluslararası nitelikte bir sınırdır. Bu sınır bizim görüşümüze göre Irak-İnan sınırına yakın olan Mendeli'den başlar ve güney batıya yönelirken Mensuriye-i Cebel'e ulaşıır oradan da Hamrin glnn batı kıyısına kadar devam eder. Sonra dizili Hamrin tepelerinin eteğinin güneyinden giderken Fethe tarafına kadar ulaşıır. Oradan da kuzeye yönelik Dicle ırmağıyla paralel bir Şekilde Musul Şehrinin kuzeyine ulaşııktan sonra Tala'fer ve Şengal kasabalarını da içine alarak Irak-Suriye sınırında son bulur⁸.

Astronomik konumuna göre Kuzey Irak (Kürdistan), kuzeyde 33-379,22 paralelleri, doğuda ise 80-41-18-46 meridyen hatlarının arasında yer almaktadır. Yüz lm yaklaşık 82737 km²dir. Irak toprağının %18.88'ini oluşturur.

Kori Zaniyari'ya göre Kürt rgtnn Kuzey Irak'taki yüz ölçümü 317 km² dir. Bu da Irak'ın yüzölçümünün %19.62'sine eřittir⁹.

---

⁸Ceza Tofik Talib, Bayeği Ciyopoletiki..., s.31. ˆ Ergün Barış , Türkiye _ Irak ilişkileri işığında kuzey irak süreci , s . 12 .

⁹Haure Yasin Muhammed Emin, Lekolineueyek Le..., s.31-38.

III. Irak'ın Tarihi

Irak, ilk dönemlerden Irak Devleti'nin kurulmasına kadar iki ırmak arasındaki devlet (Mezopotamya) adıyla bilinmiştir¹⁰. Ekonomik bakımından çok verimli ve bereketli bir yerdî. MÖ. 5400 yıllarında Kürt, Sümer, Babil, Asuri ve Akad milletlerine ait tarihî eserler bulunmuştur¹¹.

Osmanlı Devleti döneminde devletin sistemi içerisinde Basra, Bağdat ve Musul vilayetlerinden oluşan bir Irak vardı¹². Birinci Dünya Savaşı, müttefiklerin başarısıyla bittikten sonra Osmanlı Devleti parçalara bölündü. Londra, Fransa, Amerika ve Rusya savaştan dört büyük devlet olarak çıktı. Bu devletler, Osmanlı mirasını kendi ekonomik, siyasî ve stratejik çıkarlarına göre böldüler. Basra ve

¹⁰Mesopotamia: Eskilerde, sonradan Irak Devleti'nin kurulduğu bölgeye Mesopotamia denirdi, yani iki ırmak arasındaki devlet, bu da bu bölgeden geçen Dicle ve Fırat ırmaklarının sebebiyle olmuştur. bk, Abdulaziz Salih, el-Şark el-Edna el-Qedim Fi Mısır uel-İraq, Dar el-Zaman Kütüphanesi, 1.Böl, (B, M,B,T),s.9.

¹¹Sümerler: Güney Irak'ın eski bir milletidirler, M.Ö 500 yıl Mesopotamia Devleti'nin güneyinde yani şimdiki Irak'ta yerleşmişler ve Çivi Yazısını icat ederek dünyada bir medeniyet kurmuşlardır. Sümerler, Şehir Devletler adıyla bilinen siyasî bir rejim yaptılar. Sümerler, ziraata çok önem vermişler ve bakır, altın ve gümüş gibi madenleri kullanmışlar. Sümerlerin, taptikları birçok tanrıları vardı bunlardan (Anu, Lil, Eya, Nibur). Kudya, İta, Gılgames ve Lokalzakiri en meşhur padişahlarındırlar. Sümerler, M.Ö 2000 yıl, Gotiler ve Akadların gelişiyle zayıfladılar.

Akadlar: Sami Milletlerinin en eski devletidir, M.Ö 2334-2154 yılları arasında iki ırmak vadisinde (Irak)ta kurulmuştur. Samilerin bir parçası olan Akadlar M.Ö 4000 yıl Arap Yarımadasından Fırat kenarlarına göç etmişler ve Der el-Zur ile Hit arasında yerleşmişler, en sonda güneye doğru geldiler ve Sümerler ile karıştılar, aralarında birkaç çatışma çıkmıştı, M.Ö 2334-2279 yılları arasında Sümerler' in yetkisini yok etmiş ve Birinci Akad İmparatoru kurmuşlardı ki İslam ülkelerinin bir parçasını, Küçük Asya, Asurlar ve Gotiler devletlerini ve o bölgenin etrafındaki daha birkaç yerini içermişti ve Akdeniz'in yakınlara kadar ulaşmıştı. En büyük padişahlarıysa Nram Hsin, 1. 2. Sergon'dirler. Bu imparatorluk 200 yıl kaldı ve sonuçta asılları Zagros dağlarında olan Gotiler tarafından yok edildiler.

Babiller: Akad İmparatorluğunun yıkılmasından sonra M.Ö 19. Yüzyılda 1894-1595 yıllarında Amuriler birleşmiş bir devlet kurdular, Babil şehri de bu devletin birinci padişahı olan Semrabum tarafından kuruldu. Babiller Sami bir millettirler ve Arap yarımadasından gelmişler. Devletleri için birçok şeriat ve kanun kurdular. Bunlardan en önemlisi Hamurabi kanunudur. Ev yapmaya, ziraata, ticarete, yol yapmaya ve barınmaya önem vermişler. M.Ö Babiller Devleti Hisiler tarafından yıkıldı, Hisiler'in aslı Zagros dağlarına döner.

Asurlar: Eski bir İmparatorluktur, Sami Milletleri'nin bir dalıdır, M.Ö 3000 yıl Arap Yarımada'sından Irak'ın güneyine göç etmişler. Musul ve Şerkan arasında bir imparatorluk kurmuşlardır. Çivi yazısına önem vermişler ve geliştirmişler, ziraata ve ticarete önem vermişler, Asurlar tarihin üç döneminden geçmişler, birincisi Eski Asur dönemi M.Ö 4000-1595, ikincisi, İkinci Asur dönemi M.Ö 1595-911 ve üçüncüsü de üçüncü Asur dönemi M.Ö 911-612, fakat en önemli dönemi üçüncü dönemdir, Çünkü bu dönemde en büyük imparatorluk kurulmuştur ki Orta Doğunun bir parçasının üzerine el koymuşlar (Küçük Asya, İslam, Fars Körfezi, Erminya, Kürdistan ve dağcıl bölgeler) gibi. Asurların en büyük padişahları (Asurnasrpal, üçüncü Şelmanesri, Senharib, Eserhedun, Asurpanipal ve ikinci Sergon)durlar. Ayrıca yakın doğuyu da ellerinin altına aldılar ve Mısır'ı işgal ettiler, ikinci Sergon M.Ö 722 yıl Yahudileri paramparça etti ve başkentlerini de Semire'yi işgal etti. Sonuçta Madlar M.Ö 612 yıl Asur İmparatorluğuna saldırdılar ve yıktılar, Madlar'ın aslıda Zagros dağına döner. bk, Yasin Sabır Salih, İnsaykopyday Gşti, 1.ve 2.C, 2.B, Serdem Basım ve Yayın Kurumu, Süleymaniye 2009, s121, 27-122, 307, 1021-1022.

¹² Çalz Trip, Çend Lapereyek Le. s.43.

Bağdat vilayetleri Londra'ya verildi. Fakat Londra'nın gözü Musul vilayetindeydi. Sykes Picot Antlaşmasına¹³ göre Musul vilayeti (Kuzey Irak) Fransa'nındı. Londra bu bölgenin çok ekonomik bir değere sahip olduğunu ve petrolünün çok olduğunu biliyordu. Böylece MS. 1919 yılında Osmanlıların bu vilayeti bıraktıktan sonra, Londra Fransa'yı ikna etti ve bu vilayeti de hâkimiyetinin altına aldı¹⁴.

Müttefikler Yüksek Meclisi, 2 Nisan 1920'de Irak'ın Londra himayesine¹⁵ Suriye'nin de Fransa himayesine geçeceğine karar verdi. İki tarafta Kürdistan toprağını işgal ettiler.

2 Mayıs 1920'de San Remo Antlaşması¹⁶ imzalandı. Fransa resmî bir şekilde Londra'nın hâkimiyetinde olan bazı bölgeleri elde etmek için Lübnan, Filistin ve Kürdistan toprağının üzerindeki bölgeler¹⁷ karşılığında Musul'dan vazgeçti. Emperyalist ve Kapitalist devletler, direkt ordu yoluyla bu bölgeleri kontrol edemediklerini anladıkları anda, buralarda uzun süre menfaatlerini korumak için bu antlaşmayı imzaladılar. Bu antlaşmaya göre, kendi kontrolleri altında olan başta Irak olmak üzere birçok devlet oluşturdular. 1920 yılındaki devrim¹⁸, o zamanlar henüz devlet olmayan Irak'ın sınırını kontrol etti. Arap, Kürt ve Türkmenler de bu devrime

¹³**Sykes Picot Antlaşması:** 16.5.1916'da Orta Doğu işlerinde uzman Londralı Mark Sykes ile genel elçi olan Fransalı Corc Biko arasında Beyrut'te imzalandı, maksatları da Londra'ya ve Fransa'nın çıkarlarına göre Orta Doğuyu bölmektir, bu da Rus temsilcisi Dışişleri bakanı Kayser Serci Sazanof'un yardımıyla idi. Tarihte işgalci Avrupa'nın en kötü gizli antlaşmalardan biridir. bk, Ahmed Usman Ebubekr, Kürdistan fil-Ahidet Sayks-Biko ve Sazanof, Şems Kürdistan dergisi, S.8, Nisan 1972, s.50-51, Umer Muhammed Muhammed Kerim, el-Kaziye el-Kurdiye fil-Sira' el-Britani el-İraqi (1916-1926), Karo Bas, el-Süleymaniye 2008, s.76.

¹⁴ Ahmed Refiq el-Reqqai, el-İlaqat el-Siyasiye Beynel İraq ue Britanya 1922-1932, s.95, Fazıl Husen, el Musauemat el-Deuliye Heule Uilayet el-Musl 1916-1926, Meusu'et el-Musl el-Hisariye, 5.C, Musl 1992, s.51.

¹⁵**İntidab:** Güney Afrika'nın başbakanı General Can Smnts tarafından sunuldu, bu da Milletler Cemiyeti tarafında bu siyasetle ilgili çıkan 22. Maddede aralarında gerginlik çıkmamak için Müttefikler 'in menfaati içindi ki bu madde şunu anlatmıştır: Tek başına işlerini yönetemeyen milletler gelişmeleri gelişmiş devletlere ait olacaktır. bk, Nehro Muhammed AbdulQadir, Heuler Le Neuan Salani 1918-1926, 1.B, Mukryan Bas, Erbil 2012, s.11.

¹⁶**San Remo Antlaşması:** Bu antlaşma 25 Nisan 1920'de Fransa ve Londra Başbakanları Luid Corc ve Kliminson arasında İtalya'nın San Remo şehrinde imzalandı, bu antlaşmaya göre, önceden Sykes Picot Antlaşmasına göre Fransa'nın payı olan Musul Vilayeti artık Londra'nın olmuştur. bk, Mehmud Şex Husen Hsu el-Rekani, Sincar Fi Ahd el-Meleki 1921-1958, Dirase Tarixiye, el-Ekadimiye el-Kurdiye Yayınları, el-Hac Haşım Bas, Erbil 2012, s.57.

¹⁷Ali Kendi, Ferhengi Rudauekani Kurdistan... , s.38.

¹⁸**1920 Devrimi:** Londra işgalcisine karşı yapılan bu devrim, 1920 yılındaki San Remo Kongresi'nde Irak'ın Londraya vermenin ve sonra Zevalm Kabilesinin başkanı olan Şeyh Şe'lan Ebulcon'un Londonluların tarafından hapsedmenin sonucunda olmuştur. Sonradan kabilesinin üyeleri tarafından kurtulmuştu. 1920 yılının Haziran ayında bütün Irak'ın özgürlüğü için Irak şehirlerinin çoğunda silahlı devrim ilan edilmişti, fakat sonra Londra tarafından durdurulmuş ve liderlerin çoğunluğu öldürülmüşlerdi. bk, Çalz Trip, Çend Lapereyek Le. s.3-6. Keyuan Azad Enuer, Çerdeyek Le Mejuy Kurd, 6.B, Rohelat Bas, Erbil 2009, s.170.

katılarak İşgalci Londra hâkimiyetinin karşısında durdular¹⁹. Sonra devrim Londra işgalcisine karşı bütün Irak'ı kapsadı. Sir Brsi Koks²⁰, Irak'ta Londra'nın temsilcisi oldu. İngilizler, Irak halkına verdikleri sözleri ispatlamak için idarî ve siyâsî yöntemlerinin değışeceklerini söylediler. 1920'nin Ekim ayında Koks Bağdat'a ulaştı²¹. 25 Ekim'de Irak'ta Abdülrahman el-Nakib²² yönetiminde ilk Bakanlar Kurulu'nu kurdu. 6 Ocak 1921'de Londra tarafından Irak Ordusu kuruldu²³. Winston Churchill²⁴, Londra'da Kolonyallar²⁵ Başkanı Pozisyonunu almışken²⁶, bir an önce Irak'ın yazgısıyla ilgili bir kongrenin düzenlenmesine karar verdi. Churchill

¹⁹ Srue As'ed Salih, Kürdistan el-Cunubiye 1926-1939, Dirase Tarixiye-Siyasiye, 1.B, Süleymaniye 2006, s.20.

²⁰**Sir Brsi Koks:** Birinci Dünya Savaşı esnasında Londra temsilcisi olarak Irak'a gelmiş ve merkez idaresinin önderi olmuştur, sonra İran'ın başkenti Tahran'a gitmiş ve en sonda yine Irak'a dönmüş. Irak'ta Londra'nın ilk temsilcisi (Mendubi Sami) olmuştur. 1923 yılının Nisan ayına kadar Londra'nın ilk adamı olarak Irak'ta kalmıştır. bk, Çalz Trip, Çend Lapereyek Le. s.51. , Srue As'ed Salih, Kürdistan el-Cunubiye..., s.20

²¹Mehdi Muhammed Qadir, Peşhate Siyasiyekani Kurdistanî Erak 1945-1958, SAM, Süleymaniye 2005, s.38-39.

²²**Abdülrahman el-Nakib:** 7 Temmuz 1845'te Bağdat'ta doğdu, şariat bilimlerinde uzmandı, Kadiriyye tarikatına mensup ve kökeni Şeyh Abdülkadir Geylani'ye dayanmaktadır. Sir Birsî Koks'un Irak'ta Londra'nın yöneticisi olduktan sonra 27 Aralık 1920'de el-Nakib'i geçici bir hükümet oluşturması için ikna etmişti. 13 Haziran 1927 de vefat etti. bk, Mehmed Şex Husen Hsu el-Rekani, Sincar Fi Ahd..., s.63.

²³Ali Kendi, Ferhengi Rudauekani Kurdistan..., s.39.

²⁴**Uinston Çerçl:** Tam adı (Uinston Dispenser Çerçl)dir, 30 Ekim 1874'de doğmuş ve 1895 yılında askerliğe başlamıştır. Hayatı boyunca birçok askerî, idarî ve siyâsî pozisyon almış ve Muhafızlar Partisinin mensubuymuş. 1900 yılında parlamentoda milletvekili ve 1908 yılında da ticaret bakanı olmuştur. Birinci Dünya Savaşı esnasında içişleri bakanı olmuş. 1919 yılından 1921 yılına kadar Londra'da Kolonyal Bakanı olmuş ve Irak ve Ürdün memleketlerini kumuştur. Filistin'de Yahudilere bir devlet kurmak için uygun bir ortam hazırlamıştır. Çerçl 25 yıldan fazla bakan olmuş, 10 Nisan 1945'ten itibaren 8 yıl ve 8 ay boyunca London'un başbakanı olmuştur. 24 Ocak 1965'te ölmüştür. bk, Harold Uilson, Serok Uezirani Beritanya, (Çev : Auat Abdulla), Süleymaniye 2007, s.545-611. ; Halil Mustafa el-Etruşi, Kurdistan el-Cunubiye (el-İraq) Fi Seneuat el-İhtilal uel-İntidab el-Britaniyin 1918-1932, Mastername, Yayılmamıştır, Edebiyat Fakültesi, Duhok 2005, s.63.

²⁵**Kolonyalizm:** Siyasette barındırmak anlamına gelen bir kelimedir, bir bölgenin halkının isteğinin aksine zorunlukla siyâsî ve ekonomik bir sistemin uygulanması ve tespitlenmesidir. Amacı da dev işgalci devletlerin ve ajanların menfaatlerinin elde edilmesidir. Emperyalist devletler, yeni gelişmiş zayıf devletlere barındıracaklarını ve iyileştireceklerini sebep gösterilerek yöneliyorlar. Çeşitli hileler ve oyunlarla halkı eziyorlar ve kendileri de ekonomik, siyâsî ve toplumsal bakımlarından da faydalanıyorlar. Ezilmiş ve zayıf devletler, kapitalizm ve kolonyalistler 'in saldırısının sebebiyle kolonyalist olup ve ekonomik ve siyâsî özgürlüklerini kaybediyorlar. Ham maddeleri ve ucuz işçileri de dev işgalci devletlerin eline düşer, sonuçta bu devlet kapitalizm devletlerinin ürünlerini satmak için piyasasına dönüşür. Bundan daha önemlisi de toplumsal ve siyâsî işleri kolonyalist devletin elinde olur ve onlar için askerî ve stratejik bir sığınak olur. Hâkimiyete geçen ajanlar da sözde millî menfaatlerin gerçekleşmesi için çalışıyorlar. Fakat doğrusu millî seçimlere karışıyorlar, siyâsî hükümetleri sapırtıyorlar ve içteki karışık durumları daha da geliştiriyorlar, bu da bu ülkelerde dev devletlerin askerî silahlarını ve eşyalarını tüketmek içindir. bk, Zahir Muhammedi, Yasin Hacı Zade, Ferhengi Siyasi, Rojhelat Bas, Erbil 2006, s.521. ; Azad Ueledbegi, Ferhengi Ramyari Niga, 1.B, Roşnbiri Bas, Erbil 2005, s.318-319.

²⁶David Korn, Eu Du Piyauey Kurdiyan Lıkand Be EraKeue Sir Birsî Koks u Arnold Uilsn, (Çev: Auat Ebdulla, Süleymaniye 2007, s.54.

Londra'nın Orta Doğudaki siyasi ve askerî temsilcilerinden, Kahire'de toplanmalarını istedi²⁷. Bu kongre 12 Mart 1921'de²⁸ Kahire'de düzenlendi. Kongreye, Londra'nın Irak'taki temsilcisi Sir Brsi Koks, Londra Genel Kuvvetleri'nin lideri General Haldne ve Irak'ın bakanlıklarında müsteşar olan iki İngiliz, Cafer Askerî, Samson Hısfel katılmıştı²⁹. Kongre, Churchill'in dediğine göre kırk hırsızın katılımıyla düzenlendi ve Kahire Kongresi olarak adlandırıldı³⁰. Aynı kongrede Irak'ta krallık sistemini kuracaklarına karar verdiler³¹.

23 Ocak 1921'de çıkarılan kanuna göre yetkisini anayasadan alan Arabistanlı Faysal³², demokratik olmak şartıyla Irak'ın kralı olarak seçildi. Londra ve Müttefikler, Suudi Arabistan'ın Haşmî sülalesinden olan ve Arap körfezinde doğan Birinci Faysal'ın yetkisini onayladılar³³.

Çağdaş Irak tarihinin başka bir önemli olayı da Irak ile Türkiye arasında olan Musul Vilayeti'nin sorunuydu³⁴. Bu sorun Milletler Cemiyeti'nin³⁵ masasına kondu.

²⁷Selam Nauğoş, Prosey Dagirkrdn u Dabeşkrdni Kurdistan, 4.B, Erbil 2010, s.95.

²⁸ Bu kongre 15.3.1921'de Britanya'nın Kolonyal Başbakanının yönetiminde Orta Doğuyu incelemek amacıyla yapıldı, Irak heyeti katıldı, bu kongrede Faysal Irak'ın padişahı olarak seçildi. bk, Srue As'ed Sabır, Kürdistan Min Bidayet el-Harb el-Alemiye el-Ula İla Nihayet Muşkiyet el-Musl (1914-1926), Eğitim Fakültesi Bas, 1.B, Erbil 2001, s.152.

²⁹M. R. Huar, Şeğ Mahmudi Kareman Deuletekey Ėuaruy Kurdistan, 2.C, London,-Britanya, s.63-64.

³⁰Selam Nauğoş, Prosey Dagirkrdn u. s.96.

³¹Umed Nasih Cihani, Siyaseti Britanya Beramber Be EraK Le Neuan Salani 1921-1933 Karigeri Leser Prsi Kurd, 1.B, Taran 2017, s.20.

³²**Birinci Melik Faysal:** Adı Faysal Bin Hüseyin'dir, Haşmî sülalesindedir, Taifle şehrinde 20 Nisan 1882'de doğmuştur. Sekiz yaşındayken babasıyla amcası arasındaki sorununun sebebiyle İstanbul'a gitmişlerdir, orada bir müddet kalmış ve okula da başlamıştır. Sonra amcası Nasır Şerif'in kızıyla 1905 yılında evlenmiş ve 1909 yılında ailesiyle birlikte Hicaz'a dönmüşler. Bu da babası Şerif Abdullah amcası yerinde Mekke Şerifi olduktan sonra, Faysal'ın babası 1916 yılında Osmanlılara karşı devrim yaptı ve Faysal bu devrimin liderlerinden biriydi. 23 Ağustos 1921'de 36 yaşındayken Irak'ın Kralı olmuş ve 12 yıl devam etmiştir. 7 Eylül 1933'de İsviçre'nin Bern şehrinde vefat etmiştir. bk,AbdulQadir Salih, Laperekani Fermanreuayi Erak Le Faysal Bo Talebani, 2009, s.9-12.

³³ Ali Kendi, Ferhengi Rudaekani Kurdistan... , s.39.

³⁴**Musul Vilayeti:** Osmanlı İmparatorluğu döneminin eski bir vilayettir, 1638 yılında Osmanlılar bu bölgeyi kontrol ettiler ve üç vilayete böldüler onlar da Musul, Bağdat ve Şarezur Vilayetleriydi, sonra Basra Vilayeti de atıldı. Fakat 19. Yüzyılın ortalarında Şarezur Vilayeti çözüldü ve Musul Vilayetine eklendirildi. Üç sancağa bölündü 1. Musul Sancağı: Musul Sancağı, Musul Merkez Sancağı ve Duhok, Zaho, Zebar, Şengal ve Akre kasabalarından ibaretti. 2. Şarezur Sancağı: Kerkük Merkezi, Erbil, Ranye, köye ve Kifri kasabalarından ibaretti. 3. Süleymaniye Sancağı: Bazyan, Şarbajer, Karadağ, Gulanber ve Merge kasabalarından ibaretti. Bu vilayet bütün Güney Kürdistan'(Kuzey Irak)ı kapsamıştı ve Osmanlı valisi tarafından yönetiliyordu. bk, Yasin Sabır Salih, İnsaykopidyay Ėşti, 3.C, 2.B, Serdem Basım ve Yayın Kurumu, Süleymaniye 2009, s1802.

³⁵**Milletler Cemiyeti:** Uluslararası siyasi bir örgüttür, İkinci Dünya Savaşından sonra 1919 yılında kuruldu. Savaş yılları esnasında çoğu vilayetlerde böyle bir örgüt kurmaya değişik fikirler sunulmuştu, özellikle ABD ve Londra bunun için çok çabalıyorlardı. Bu devletler, yaşanan felaketli bir yeni savaşı önlemek için uluslararası bir örgüt kurmaya ısrarlıydılar. Londra, Fransa ve ABD dünyanın bütün milletlerin emniyetini korumasını bahsettiklerinin yanında dünyada kendi

Daha sonra bu cemiyet, Irak-Türkiye sınırının gerçek durumuyla ilgili rapor hazırlamak amacıyla bir heyet oluşturdu. Bu heyet 16 Şubat 1925'te Bağdat'a ulaştı ve Milletler Cemiyetine bir rapor sundu. Bu rapor, demografi, itnografi, ekonomi ve siyasî faktörler nedeniyle vilayeti bölmemeyi içermekteydi. Heyet, Irak'ın 25 yıl Londra'nın yönetiminde olması ve Kürtlere bazı kültürel ve idarî hakların verilmesi karşılığında bu vilayeti Irak'a eklemeyi tavsiye ettiler. Bununla beraber içte barışı ve Müslüman olmayan azınlıkların korunma yöntemleri ve ticaretle ilgili bazı konuları netleştirdiler³⁶. Londra'nın zorlamasıyla Milletler Cemiyeti 16 Ekim 1925'te Musul Vilayetini Irak'a ekledi³⁷. 1926 yılında Türkiye, Irak'ın bir miktar petrolü karşılığında Musul Vilayetinin Irak'a eklenmesine ikna oldu³⁸.

Irak Hükümeti, 30 Mayıs 1932'de Milletler Cemiyeti'nin üyesi oldu³⁹. XX. yüzyılda Irak'taki en önemli siyasî olayların biri de 29 Ekim 1936'da Bekir Sıdkı'nın⁴⁰ askerî darbesi oldu. 8 Eylül 1936'da Kral Faysal'ın ölümünden sonra oğlu

---

menfaatlerinin arttırmasının taslağını oluşturmaya çalışıyorlardı. Örgütün belgesi 26 maddeden oluşmuştu, cemiyeti oluşturan üye ülkelerin sayısı 28 ülkeydi, sonra başka ülkeler de katıldılar ve sayıları 60'tan fazla üyeye ulaştı. Fakat en sonda Japonya, Almanya, İtalya ve Latin Amerika'dan birkaç ülke çekildiler ve 1939 yılında Sovyet Birliği (şimdiki Rusya) üyelikten kovuldular. Cemiyetin birkaç dalı vardı, (Genel Cemiyet) : üye olan bütün ülkelerden oluşmuştu ve büyük veya küçük az veya çok her biri biroynin hakkı vardı ve kararları bütün üyelerin razı olmasıyla çıkıyordu. (Genel Cemiyet Meclisi) : başlangıçta 9 üyeden oluşmuştu 5'i Müttefik ülkelerden olan daimî üyelerdiler ve diğer 4 ülke Genel Cemiyetten seçiliyordu. İkinci Dünya Savaşından önce Genel Cemiyet Meclisi'nin üyelerinin sayısı 15 üyeye ulaşmıştı. Bu cemiyet İntidab sistemini yaptı, bu da Osmanlı İmparatorluğu ve Almanya'nın hâkimiyetinde olan ve Birinci Dünya Savaşından sonra kurtulan ülke ve bölgelere yardım etmek içindir. Şöyle ki kendileri idare edebildikleri seviyeye ulaştıkları zaman artık özgür olacaklar. Bu cemiyetin esas merkezi İsviçre'nin Başkenti Jinev şehrindeydi ilk sekreteri de Sir Aleğ Damund idi, 1933 yılında istifa etti. İkinci Dünya Savaşının sebebiyle bu cemiyet çözüldü.^{bk, Yasin Sabır Salih, İnsaykopyday Gştı, 3.C, 2.B, Serdem Basım ve Yayın Kurumu, Süleymaniye 2009, s415-1416. ;bk,Zahir Muhammedi, Yasin Hacı Zade, Ferhengi Siyasi, Rojhelat Bas, Erbil 2006, s.79.}

³⁶ Uahid Umer Mhedin, Danustanekani Bzutneuey RızgariGuazi Neteueyi Kurd u Hkumetekani EraK (1921-1968), Kürdistan SAM, Süleymaniye 2006, s.53-55.

³⁷ Mes'ud AbdulGalıK, Roli Elmaniyet Le Drust Buni Meyneti Kurd, 2.B, Rojhelat Bas, Erbil 2012, s.42.

³⁸ Uahid Umer Mhedin, Danustanekani Bzutneuey RızgariGuazi. S.55. † Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914 – 1980, Ankara, İş Bankası Yayınları, 1983, s. 321 – 322.

³⁹ Ali Kendi, Ferhengi Rudauekani Kürdistan... , s.39.

⁴⁰ **Bekir Sıdkı**: Kürt bir aileden 1885 yılında doğmuştur, 1908 yılında Ruşdi Okulunda liseyi bitirdikten sonra İstanbul Askeri Okulunda teğmen olarak mezun olmuştur. Sonra Osmanlı Erkan Harbiye Kolejinde okumuş ve Birinci Dünya Savaşı'nın cephelelerine katılmıştır. Savaş bittikten sonra Suriye Ordusuna girmiş ve bir müddet Halep'te kalmıştır. Sonra Bağdat'a dönmüş ve Irak Ordusunda komutan rütbesini almış sonra güney ordusunun önderi olmuştur. 1932 yılında Londra'da Kembrli Kolejini bitirmiştir. 1933 yılında ekip amiri olduktan sonra kuzey ordusunun komutanı olmuştur. Irak Ordusunun en iyi komutanıymış. Kral Gazi ile araları iyi değilmiş. 1936 yılında askerî bir darbe yapmış, bu da çağdaş Irak tarihinde ilk darbeymiş. Yasin Haşmi'nin hükümeti yıktıktan sonra 9 ay ve 20 günlük bir sürede Irak'ın hâkimiyetini eline almış, sonra 1937 yılında şovenlik bir planla öldürüldü. Kürt devletini kurmaya çabalanmakla suçlanmıştır. Bekir Sıdkı, yetenekli bir yazarmış ve Kürtçe, Türkçe ve Arapçayla birçok askerî kitabı varmış, örneğin el-Cuğrafya, el-İstihla, Drüs Te'beviye, İla

Gazi⁴¹ babasının yerine gelerek Kral oldu. Gazi, az tecrübeli ve amatör bir genç idi ve eğlencenin ve hevesinin peşindeydi⁴². Bu da darbenin sebeplerinden biri olmuştu. Bu isyan Bekir Sıdkı ve birkaç subay tarafından gerçekleşti. Bağdat'ın çevresini tutarak Yasin el-Haşmî'nin sivil yönetimini bitirdiler. Bekir Sıdkı'nın Kral Gazi ile arası iyi değildi, hatta ordudan da çıkmıştı. Ordunun darbeye katılmasını istemediği için Savunma Bakanı Cafer Paşayı da öldürmüştü. Sonra el-Haşmî'nin bakanlığı çözüldü ve Hikmet Süleyman'ın başkanlığıyla yeni bir bakanlık oluşturuldu⁴³. Hikmet Süleyman, isyanın daha fazla yayılmaması için gazeteleri ve muhalifleri susturmaya yöneldi ve hükümete mensup olmalarına rağmen şüpheli olan memurları arındırmaya başladı. Şubat 1937 yılında yapılan genel seçimin sonucunda da bir hükümet kuruldu ki çoğu koltuklar da Bekir Sıdkı, Muhafızlar ve kabile başkanlarının payına düştü. Bu yüzden Millî Reform Cemiyeti'nin komünist oldukları belli olduğunda Hikmet Süleyman, hükümetinin programında onlara vermiş olduğu sözlerin çoğunluğunu yerine getirmedi.

1937 yılının Mart ayında Bekir Sıdkı açık bir şekilde reformculara saldırdı ve onları gizlice komünistlerle çatıştırdı. Irak toplumunun bütün disiplinini ve siyasi durumunu bozmaya yönelik gibi suçlarla suçladı. Sıdkı, ordusunun subayları arasında reformcuların sayısının az olduğundan emindi. Mart ve Nisan aylarında reformcular tarafından yapılan protestolar ve grevler hükümet tarafından kısıtlandı. Ülkenin orta bölgesindeki kabilelerinin liderlerine de aynı şekilde davrandı. 1937 yılının Mayıs ayında Irak Ordusu bu bölgeye yöneldi ve isyancı kabile başkanlarını tutukladı. Bekir Sıdkı akrabalarına önem vermekteydi. Bu yüzden onlara torpil yapmaya başladı. Bu durum silahlı kuvvetler arasında itiraz çıkmasına sebep oldu. Ve çıkan itirazlar, subayları Bekir Sıdkı'nın öldürülmesi için bir plan kurmaya teşvik

---

Recul el-Ceyş, el-Ahdas, el-Hrub el-Cebeliye.bk, Yasin Sabır Salih, İnsaykopyday Gşti, 1.ve 2.C, 2.B, Serdem Basım ve Yayın Kurumu, Süleymaniye 2009, s. 350-351.

⁴¹**Kral Gazi:** Adının tamamı Gazi Bin Faysal Bin el-Hüseyn Bin Ali el-Hüseyni el-Haşmî'dir. 1912 yılında Mekke şehrinde doğmuştur. Sonra Kral Faysal'ın naibi olarak Irak'a gönderilmiştir. 1924 yılında Londra'ya gitmiş ve Haru Kolejinde eğitim almaya başlamış, eğitimini bitirdikten sonra Irak'a dönmüş ve askerî kolejine girmiştir. Birinci Kral Faysal'ın ölümünden sonra 1933 yılında 6 yıl Irak'ın kralı olmuştur. Çoğu kaynaklara göre 1939 yılında Londra, Başbakan Nuri Saiddayısı Abdülilah'in bir planıyla öldürülmüştür. bk,Hasan Baram, EraK Niştimani Paşa u Seroke Kujrauekan MÖ 2340-MS 2003, 1.B, Rehend Bas, Süleymaniye 2016, s.143-145.

⁴² Muhammed İsmail, İnKilabi Bekr Sıdkı Le 29.10.1936, Eğitim Bakanlığı Bas, 1.B, Erbil 2007, s.15.

⁴³BaKır Yasin: Mejuy Ğuenauı EraK, (Çev: Heme Salih Gelali), Danaz Bas, 1.B, Süleymaniye 2004, s.224.

etti. 1937 yılının Ağustos ayında Bekir Sıdki Türkiye'ye giderken, Musul'da indi ve kendine yakın olan, aynı zamanda Irak Hava Kuvvetleri'nin Komutanı olan Muhammed Ali Cevat ile Musul havaalanında kurşunlanıp öldürüldü⁴⁴.

2 Eylül 1939'da Sovyet Birliği, Almanya ve Müttefikler arasında İkinci Dünya Savaşı başladı. Dünyanın yeni siyasî durumu küreselleşmiş ve farklı kıtalardaki milletlerin kurtuluş hareketi güçlenmişti. Bu da uluslararası siyasî boşluğun oluşmasından kaynaklanmıştı⁴⁵. 1941 yılında Reşit Ali Geylani, işgalci Londra ve Irak Krallığına karşı başka bir darbeye kalkıştı. Geylani etraftaki devletlerle ilişki kurmak istiyordu. Bu da İngilizleri üzmüştü ve karşısında durmuşlardı. 2 Mayıs 1941'de Irak ordusuyla İngilizler arasında savaş başladı. Başlangıçta Irak ordusu Londra'nın birkaç uçağını düşürdü ki bu uçaklar el-Hebaniye'de orduya saldırmıştı. Fırat'ın orta bölgelerinde de birkaç çatışma olmuştu. Bu yüzden Londra, Mısır ve Hindistan'dan kuvvet getirtmeye mecbur kalmıştı. Irak Hava Kuvvetleri tamamen etkisiz hale getirilerek büyük zarar verildi. Bu savaş otuz gün sürdü. Daha sonra komutanlar da tutuklanıp öldürüldüler. Böylece 1941'deki Mayıs Darbesi de son buldu⁴⁶. Bu olaylardan sonra 15 Ocak 1948'de Irak ile Londra arasında Portsmos Antlaşması imzalandı. Bu durum Londra'nın Irak üzerindeki egemenliğini daha da güçlendirdi (Özellikle siyasî ve ekonomi bakımından). 17 Ocak 1948'de millet tarafından bu anlaşmaya karşı tepki olarak bir protesto yapıldı. Ancak bu protestonun sonucu da önceki protestoların ve darbelerin sonucu gibi oldu. Irak ve Londra tarafından çok şiddetli bir şekilde bastırıldı⁴⁷.

XX. yüzyılın sonlarında Irak'ta birçok devrim ve kalkışma gerçekleşti. 1952 yılında Mısır'daki 14 Temmuz 1952 Devrimi'nin tesiri altındaki Irak'ta da bir devrim yapıldı. Mısır'daki Krallık Sistemi bitirildi. Bu durum Irak milletini, özgürlüklerine kavuşmak ve krallar ailesinden kurtulmalarına teşvik etmişti. Fakat bu defa da hiçbir sonuç alınamadı.

1956 yılında Mısır'da Süveyş Kanalı'nın kamulaştırılması sebebiyle Londra, Fransa ve İsrail Mısır'a saldırmıştı. Irak'ta da Mısır milletini desteklemek amacıyla

⁴⁴Çalz Trip, Çend Lapereyek Le..., s.111-112.

⁴⁵Ali Kendi, Ferhengi Rudaekani Kurdistan... , s.23.

⁴⁶BaKır Yasin : Mejuy Ğuenai EraK..., s.225-226.

⁴⁷Ali Kendi, Ferhengi Rudaekani Kurdistan... , s.43.

bir protesto yapılmıştı. Ancak bu protesto da Irak Krallık Hükümeti ve işgalci Londra tarafından bastırılmıştı⁴⁸.

Irak'ta millî hissi geliştirmek amacıyla Abdülkerim Kasım⁴⁹ önderliğinde demokratik partiler ve Özgür Subaylar'ın yardımlarıyla 14 Temmuz 1958 darbesi gerçekleştirildi. O dönemde İkinci Faysal⁵⁰ Irak'ın kralıydı. Bu darbeden sonra Irak krallık sisteminden cumhuriyet sistemine geçiş oldu. Krallık döneminin bütün yasaları ve yazıları iptal edilerek yeni bir dönem başladı. 27 Temmuz 1958'de Irak'ın Anayasası kuruldu ve tarihte ilk defa cumhuriyetin bir anayasasında Irak'ın, Kürt ve Arapların ortak toprağı olduğu zorla kabul edildi⁵¹. 1961 yılında Abdülkerim Kasım'ın hükümeti zayıfladı ve bütün siyasî partilerle rekabet başladı. Kendisi de zaten hiçbir siyasî partiye mensup değildi.

Abdülkerim Kasım, iyi bir asker olmak üzere görüşleri tek kişiliğe ve diktatörlüğe yöneliyordu. Kimseye danışmadan sadece kendi görüşlerini

⁴⁸ Keyuan Azad Eruer, Çerdeyek Le Mejuj Kurd, s.182.

⁴⁹ **Abdülkerim Kasım:** Adı Abdülkerim Casim Muhammed Bekir'dir, 21.11.1914'de Bağdat'ın Rasafa kısmındaki Mehdiye mahallesinde doğmuştur. Babası Sünnî ve annesi Şîmiş ve adı Keyfiye Hasan Yakup Sakini imiş. Abdülkerim'in babası 1930 yılında resmî bir davada adını Casim'den Kasım'a değiştirmiştir. Abdülkerim Kasım 1921 yılında eğitime başlamış ve 1931 yılında el-Divaniye Komutanlığında İngilizce öğretmeni olmuş fakat sonra öğretmenlik mesleğinden vazgeçmiş ve Askerî Koleji'ne mensup olmuştur. 1940-1941 yılları arasında Erkânıharbiye Koleji'ni bitirmiştir. 1950 yılında gücü ve yetenekliliğinin sebebiyle Irak Ordusu'nun Erkânıharbiye Başkanlığı tarafından büyük subayları yetiştiren altı aylık bir kursu görmek için Londra'ya gönderilmiştir. 1956 yılında Özgür Subaylar Hareketi'ne mensup olmuştur. Irak Ordusunda da askerlik rütbesi Zaim el-Rukn olmuş ve Ordu içerisinde yüksek ve belli bir makama ulaşmıştır. 14 Temmuz 1958'de askerî bir darbenin önderliğini yaparken Irak'ta krallık sistemini bitirmiş ve cumhuriyet sistemini kurmuştur. Birinci cumhuriyet hükümeti başbakan, başbakan yardımcısı ve 15 bakanlıktan oluşmuştu. Abdülkerim Kasım, cumhurbaşkanı, Savunma Bakanı ve Silahlı Kuvvetlerin Genel Komutanıydı. Kasım'ın hâkimiyet süresi dört yıl, altı ve yirmi dört gündü, bu sürede birkaç terör hamlesinden kurtulmuş. 7 Ekim 1959'de Saddam Hüseyin ve birkaç Ba'sî kişi Kasım aleyhine bir terör hamlesi yapmış ve onu yaralamışlar. 8.2.1963'te Ba'siler Abdülkerim Kasım'a karşı askerî bir darbe yapmışlar ve 9.2.1963'te Ba'siler tarafından kurşunlanmış ve hâkimiyetine ve hayatına son vermiştir. bk,Hasan Baram, Erak Niştımani Paşa u Seroke. s.148-150. ; Nihayet Eli Husen, Peyuendi Siyasi Mustafa Barzani u Abdülkerim Kasım 1958-1963, I.B, Çuarçra Bas, Süleymaniye 2013, s.38. ; AbdulQadir Salih, Laperekani Fermanreuyi EraK ..., s.28-29. ; AbdulQadir Salih, Şorşi 14 Temmuz 1958 Le Erak, I.B, Karo Bas, Süleymaniye 2005, s.241.

⁵⁰ **Kral İkinci Faysal:** Kral Birinci Faysal'ın oğlu Kral Gazi'nin oğludur, 1935 yılında Bağdat şehrinde doğmuş aynı zamanda Irak'ta özel öğretmenlerden ders alarak eğitim aşamalarını bitirmiştir. Babası öldükten sonra 6.4.1939'da Abdullah'ın riyetinde Irak'ın Kralı olmuştur. Sözde İkinci Faysal Irak'ın Kralıydı fakat çocuk olduğu için işler Abdullah tarafından yönetilmiştir. 20. Yüzyılın ortalarında Kral İkinci Faysal eğitimi bitirmek amacıyla İngiltere'ye gitmiş. Başlangıçta Sanduid Okulunda sonra Haro Kolejinin eğitiminde devam etmiş, 23.10.19522'de eğitimi bitirmiş ve Irak'a dönmüştür. Sonra resmî bir şekilde Irak'ın hâkimiyetini eline almış ve 1958 yılında kendisi ve ailesi de kurşunlanmışlardır. Hasan Baram, EraK Niştımani Paşa u Seroke..., s.145-147.

⁵¹ Ali Kendi, Ferhengi Rudauekani Kurdistan... , s.44.

uyguluyordu⁵². 1961 yılından Kasım Hükümeti'nin 1963'te düştüğü ana kadar Sosyalist Ba's Partisi (S.B.P)⁵³ hızlı bir şekilde gelişerek güçlendi. Bazı millî dernek ve örgütleri kontrol etti⁵⁴. 8 Şubat 1963 yılında Şovenizm Ba's Partisi'nin bazı subayları tarafından askerî bir darbe yapıldı. Abdülkerim Kasım'ın hâkimiyeti kalmadı⁵⁵. Hemen o gün Abdülkerim Kasım tutuklandı. Abdülselem Arif'in⁵⁶ emriyle de öldürüldü⁵⁷. Bundan sonra 17 Temmuz 1968'de Ahmet Hasan Bekir⁵⁸ ve yandaşları tarafından Ba'silerin Darbesi gerçekleştirildi.

⁵²Necm Sengau, Kürdistan u Serkrde u Raperin u Şorışekan Le 1969-1995, 1.B, 2014, s.61.

⁵³**Sosyalist Ba's Partisi:** Arap Sosyalist Ba's Partisi millî ve sekolarist bir partidir. 1932 yılların başlarında kurulmuştur. Arap ve Hristiyan olan Mişel Afkak, Salah el-Baytar ile Paris'te yüksek lisans eğitimini bitirdikten sonra Suriye'nin başkenti Dimeşk'e dönmüşler, 1947 yılında Nisan ayında Arap Ba's Partisi unvanı altında bir parti kurmuş ve Ba's Dergisini çıkarmışlar. Suriye'de kurulan Ba's Partisi 1945 yılına kadar küçük ve az etkili bir partiydi. 1952 yılının sonlarında Ba's Partisi, lideri Ekrem el-Irvanî olan Arap Sosyalist Partisiyle birleştiler ve bunun sonucunda partinin adı Arap Sosyalist Ba's Partisi oldu ve 1954'te ikinci kongrelerini yaptılar. 1964 yılında Mişel Aflak'ın tavsiyesiyle Saddam Hüseyin Irak'ta bu partinin üyesi olmuştur. 1963 yılında Ba's Partisi bir darbeye önderlik yapmıştı fakat sadece dokuz ay hâkimiyette kalmıştı. 1968 yılında Ba's Partisi ikinci darbeyi de yaptı ve Irak'ın tamamına hâkim oldu. Irak tarihinin en vahşî diktatörlük sistemini oluşturdu. 1979 yılında Saddam Hüseyin partinin ve Irak Hükümeti'nin tüm organlarını eline aldı ve aynı yılda itirazı olan partinin üye ve memurlarından 500'ünü idam etti. 1980-1988 yılları arasında İran ile sekiz yıllık bir savaşın ateşini açtı. Ba's Partisi hâkimiyete geçtikten sonra 1990 yılına kadar Kürdistan'da soykırım, Enfâl ve kimyasal saldırılarına başladı ki bu araştırmada detaylı bir şekilde Saddam'ın ve Ba's Partisi'nin siyasetlerinden bahsedilmiştir. 2 Ağustos 1990'da Ba's Partisi ve Saddam Hüseyin Kuveyt'i işgal ettiler. Sonuçta 2003 yılında Amerika ve Müttefikleri Saddam'ın 35 yıllık hâkimiyetini bitirdiler ve Saddam ve Ba's Partisi'nin üyelerinin birçoğu mahkemenin soruşturmasından sonra Irak Yüksek Mahkemesi tarafından idam edildiler. Hasan Baram, Kurd u Parte Siyasiyekani Erak, 1.B, Rehend Bas, Süleymaniye 2011, s.143-168. † Arkan H. MUHAMMAD, BAAS PARTİSİ VE KUZAY IRAK GÜVENLİ BÖLGESİ, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007, s. 3. † Kemal S. Abu Jaber, Arap Baas Sosyalist, çev . Ahmet Ersoy, Ankara, Altınok Yayınları, 1970, s. 16.† Mustafa Tahhan, Teori ve pratikte Milliyetçilik, çev . Ahmet Ağrakça, İstanbul, pisale Yayınları, 1994, s. 148.

⁵⁴Ken'an Mekkiye: Komari Tırıs, (Çev: Hama Reşid), 1.B, Serdem Basım ve Yayın Evi, Süleymaniye 2009, s.419.

⁵⁵Hazım Saııye, Irak Ba'sisi, (Çev: Burhan Agar), 1.B, Run Bas, Süleymaniye 2013, s.38.

⁵⁶**Abdülselem Arif:** 21 Mart 1931'de Bağdat'ta doğmuş ve ilkokul ve ortaokulu da orada bitirmiştir. 1941 yılında Askerî Kolejinin teğmen rütbesiyle bitirmiştir, aynı yılda Mayıs devrimine katılmıştır. Hayatı boyunca birçok pozisyon almış özellikle askerlik sektöründe. 14 Temmuz 1958 darbesinde önemli bir rolü varmış ve darbenin başarısından sonra başbakan ve savunma bakanı olmuştur. Abdülkerim Kasım ile araları bozulduğunda bütün pozisyonları elinden alınmış ve Batı Almanya'da Irak'ın elçisi olmuştur. Sonra darbeye plan kurmak suçuyla idam kararı almış fakat bu hüküm ebedî hapisle değiştirilmiş ve en sonda serbest bırakılmıştır. 8 Şubat 1963'teki Ba's Partisi'nin Askerî darbesinde önemli bir rolü varmış ve darbe başarıyla bittikten sonra Cumhurbaşkanı olmuştur. Aynı yılda birkaç bakan ve yetkili adamlarla Basra şehrini ziyaret etmişken planlı bir şekilde uçakları düşmüş ve içindeki bütün kişiler canlarını kaybetmişlerdir. Hasan Baram, Erak Niştimani Paşa u Seroke..., s.152-154.

⁵⁷Necm Sengau, Kürdistan u Serkrde u Raperin u..., s.633-634.

⁵⁸**Ahmet Hasan Bekir:** 1914 yılında Tikrit Şehrinde doğmuş ve 1932 yılında öğretmenler instütisini bitirmiştir. Askerlik Kolejinin girdikten sonra 1938 yılında ordu subayı olarak mezun olmuş ve vatansever subaylarla çalışmış. Arap Sosyalist Ba's Partisi'ne mensup olmuştur. Bu parti 1963 yılında bir darbeye hâkimiyeti eline aldı ve Ahmet Hasan Bekir, hem başbakan hem de partinin başkanlık üyesi olmuştu, fakat bu darbede birkaç ay hâkimiyete geçmişlerdi. 1968 yılında Ba's Partisi ikinci darbeye kalkıştı ve Ahmet Hasan Bekir yine başbakan olmuştu. 1970 yılında otonomiye uygulamak

Resmî kurumlar farklı görüşlere sahip kişilerden arındırıldı. 16 Temmuz 1970'te Irak Anayasası ilan edildi ve yetkinin %95'i Ba's Partisi'nin Başkanlık Meclisi'ne verildi. 1972 yılının Nisan ayında Ba's Partisi ile Sovyet Birliği arasında yardımlaşma ve dostluk antlaşması imzalandı.

6 Mart 1975'te İran ile Irak arasında, Cezayir'in Başkanı Hevari Bumedyen⁵⁹ yönetiminde Cezayir Antlaşması⁶⁰ imzalandı. Sonra yavaş yavaş Ba's Partisi'nin yetkilileri özellikle Ahmet Hasan Bekir ve Saddam Hüseyin⁶¹ yandaşları arasında

---

amacıyla Kürtler ile 11 Mart Beynamesi imzalamıştı. 1972 yılında Irak petrolünün kamulaştırılmasını ilan etti. 1980 yılında Cumhurbaşkanı pozisyonundan vazgeçmiş ve yardımcısı Saddam'a bırakmıştı ve aynı yılda da vefat etmişti. Yasin Sabır Salih, İnsaykopidyay Gşti. s.349.

⁵⁹**Hevari Bumedyen:** Gerçek adı Muhammed Buğrube olan siyasetçi Cezayir'in Başkanıymış. Cezayir de eğitim görmüş, sonra Kahire, Mosko ve Pekin'de yüksek eğitimini bitirmiştir. Askerî eğitim alırken albay rütbesiyle Cezayir Özgür Ordusuna girmiş ve bu ordunun liderlerinden biri olmuştur. Cezayir'in kurtuluşundan sonra 1963 yılında Savunma Bakanı ve Başbakan Ahmet Binble'nin yardımcısı olmuştur. Fakat 1965 yılında bir darbe yaparak Binble'yi kaldırıp kendisi hâkimiyete geçmiştir. Çoğu sosyalist devletlerle bağ kurmuştur. 1966 yılında Fransa'nın elinde olan ocaklar ve Sanayi'yi kamulaştırma kararını vermiştir. 1975 yılında Irak ve İran arasında imzalanan Cezayir Antlaşması'nda rolü varmış ki bu antlaşma Eylül Devrimi'nin başarısızlığına neden olmuştu. Yasin Sabır Salih, İnsaykopidyay Gşti..., s.401-402.

⁶⁰**Cezayir Antlaşması 1975:** Toprak ve su sınırının belirlenmesinin antlaşması Saddam Hüseyin ve Muhammed Reza Şah temsilciliğiyle Irak ve İran arasında Cezayir'in başkenti Cezayir şehrinde imzalandı. Bu antlaşma Cezayir'in başkanı Hevari Bumedyen ve Dışişleri bakanı Abdülaziz Boteflike'nin katılması ve ABD'nin Dışişleri bakanı Henri Kesincer'in gözetiminde 6.3.1975'te imzalandı. Bu antlaşmanın içeriği, İran'ın hiçbir şekilde özellikle askerî bakımından Eylül Devrimine yardım etmemesi karşılığında Irak'ın toprağının bir kısmından vazgeçmesi ve Şett-ul Arap'ı Talug hattını koyarak ikiye bölüp aralarındaki sınırın belirlenmesinden ibaretti. Bu antlaşma Mustafa Barzani liderliğindeki Eylül Devrimi'nin başarısızlığının sebebiydi. Ali Kendi, İnskopidyay Mejuname, 5.C, 2.B, Beyrut-el-Edes 2011, s.276-278. ; Şa'ban Ali Şa'ban, Hendek Zanyari Siyasi u Mejuyi, 3.B, Rojhelat Bas, Erbil 2013, s.72.

⁶¹**Saddam Hüseyin:** Tikrit şehrinin bölgelerinde yaşayan Begat Aşiretine mensuptur. Bu aşiret hayvancılık ve ziraatla uğraşmışlar. Saddam, Tikrit'e bağlı ve başkent Bağdat'ın kuzey doğusundan 170km uzak olan el-Hoce köyünde 28 Nisan 1937 yılında doğmuştur. Babasının adı Hüseyin Mecit'tir ve Saddam'ın doğumundan altı ay önce ölmüştür, falcı bir kadın olan annesinin adı da Sab'a Hayrulla Tilfah'tir, Saddam'ın annesi ikinci kez İbrahim Hasan ile evlenmiş ve bu üvey babasından Retban, Berzan ve Seb'avi adlarında üç kardeşi varmış. Saddam İlkokulu Tikrit'te ve ortaokulu da Bağdat'ta bitirmiştir. Bağdat'ta kaldığı dönemde İsrail'in Mosad istihbarat merkezine gelip giderek bağlantı kurmuştur. Ortaokulu bitirdikten sonra Bağdat'ta askerlik akademisine ilgilenmeye çalışmıştır. Fakat puan ortalaması buna yetmiyormuş bu yüzden askerlik eğitiminden vazgeçmeye mecbur kalmıştır. 1958 yılında Abdülkerim Kasım'ın darbesi gerçekleşirken, Ba's Partisi, yeni sistemin ve Abdülkerim Kasım'ın da zıddıydı bu yüzden Saddam ve başka birkaç kişi Abdülkerim Kasım'ı öldürmeye çalıştılar fakat çabaları yetmedikten sonra Saddam ve arkadaşları tutuklandılar. Saddam Irak'ı bıraktı ve Suriye'ye gitti. ondan sonra da Mısır'ın Başkenti Kahire'ye gitti. Liseyi bitirdikten sonra 1961 yılında Kahire'de Hukuk Kolejinde adını kaydetti. Ancak sertifikayı alamadı, 1970 yılında Bağdat'ta Hukuk Kolejinin bitirdi ki o zamanlar Saddam Irak'ın yetkili makamının ikinci adamıydı. Saddam Kahire'deyken Irak Yüksek Adliyesi O yokken Abdülkerim Kasım'ı öldürmeye kalkışmanın nedeniyle hakkında idam kararını çıkarmıştı, fakat Abdülkerim Kasım genel bağışlama kararını verdikten sonra Saddam Irak'a döndü. 14 Temmuz 1963'te Ba's Partisi hem hükümeti hem de Abdülkerim Kasım'ı yok etti. Abdülselam Arif Cumhurbaşkanı oldu ve aynı yılda Saddam, kuzeni Sacide ile evlendi. Pozisyon olarak Ba's Partisi'nin Askerî Örgütünün Yöneticisi olmuş. 18.11.1963'te Abdülselam Arif Ba'siler karşısında askerî darbe yaptı ve Saddam dâhil bu partinin yandaşlarını ve üyelerini tutukladı. Saddam hapisten kaçabildi ve yine Suriye'ye gitti ve orada Ba's Partisi'nin kurucusu olan Mişel Aflak bağ

gelecek amaçları ve yönetim şekli gibi konular üzerinde çekişmeler başladı. 17 Temmuz 1979'da Saddam, Ahmet Hasan Bekir'i yerinden ederek Cumhurbaşkanı pozisyonunu aldı. Daha sonra partiler, emniyet ve hükümet kurullarındaki muhalifleri yok etti⁶².

---

kurdu. Irak'a döndükten sonra emniyet kuvvetleri 14.10.1964'te Saddam'ı tutukladılar. 23.7.1966'da yine hapisten kaçtı, aynı yılda Abdülselem Arif Basra'da bir helikopter patlama olayı sonucunda öldü ve kardeşi Abdülrehman onun yerine geçti. 1968 yılında Temmuz ayında ikinci darbeyi Abdülrehman Arif aleyhine yaptılar ve Ahmet Hasan Bekir cumhurbaşkanı oldu. 9.11.1969 Saddam başkan yardımcısı olarak seçildi, 16.6.1979'da Saddam'ın baskısı altında Ahmet Hasan Bekir istifa etti ve Saddam cumhurbaşkanı oldu. 35 yıl boyunca diktatörlük sistemiyle Irak'ı yönetti, 9.4.2003'te ABD ve Müttefikler tarafından Ba's Partisi'nin ve Saddam'ın hâkimiyeti bitirildi. 12.12.2003'te tutuklandı ve 30.12.2006'da idam edildi. Saddam'ın yönetimindeki dönem Irak'ın yeni ve çağdaş tarihinin en kötü dönemlerinden sayılır. Genellikle Irak milleti ve özellikle Kürt milletinin üzerine birçok felaketler getirdi. 1980-1988 yıllarının arasındaki sekiz yıllık Irak-İran Savaşının ateşini açtı. 1991 yılında Kuveyt'e saldırdı. Bu araştırmada Saddam'ın siyasetleri ve yaptığı felaketler bahsedilmiştir. Galil Dlemi, Saddam Hüseyin Le Zindani Amerikiyekaneue, (Çev: Meşxel Keulos, Dılsoz Umer, Se'id Beşir), 1.B, Genc Bas, Süleymaniye 2010, s.51-61. ; Soran Umer, Jiyani Saddam, 5.B, süleymaniye 2004, s.5-31. ; Judit Miller-Laumylroie, Le Tikriteue Bo Tikrit, (Çev : Meriuan Xerib-Kameran Xerib), 1.B, Genc Bas, Süleymaniye 2006, s.35-53.

⁶²Ali Kendi, Ferhengi Rudaekani Kurdistan... , s.45-47.

IV. Kuzey Irak'ın Tarihi

Kürdistan'ın eski bir tarihi vardır. MÖ. 5000-6000 yıllarına dayanan özellikle Şaneder ve Hezarmerd mağaralarında birtakım tarihî yerler bulunmuştur⁶³. Ayrıca Luluyi, Subari, Goti ve Midi⁶⁴ gruplarından oluşan Zagros dağlarının milletleri de bu bölgede yaşamışlardır. Bu gruplardan Midiler en büyük devlet sayılırlar. Birkaç millet ve kabile şeklinde yaşayan Ariler Grubundandırlar. Çok eski bir geçmişe sahip olan Kürdistan'dan ancak Birinci Dünya Savaşı ile birlikte bahsedilmiştir.

3 Ağustos 1914'den 3 Ağustos 1918'e kadar devam eden Birinci Dünya Savaşı, insanlık tarihinde milletlerin en ölümcül ve acı dolu olayı olmuştur. Bu savaş, Kürdistan dâhil bütün bölgeleri kapsamıştı⁶⁵. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Irak'ta Kürt Milleti harekete başladı. 1918 ile 1919 yıllarında Kürdistan'ın kurtuluş hareketi çok hızlı bir şekilde gelişti. Süleymaniye merkezinde Şeyh Mahmud Berzinci'nin⁶⁶

⁶³**Şaneder Mağarası:** Erbil İlinde, Bradost bölgesindeki Zagros dağındadır. Yüksekliği 8m, boyu 40m ve genişliği 25m'dir. İlk kez 1951 yılında araştırılmıştır. Niyandertal insan ve günlük kullanılan taştan yapılmış eşyalar bulunmuştur ki tarihi MÖ 60 bin yıla dayanır. Abdülcebbar Mustafa Bağuean, Endazyari Ganuberey Ladekani Kurdistan, Ejin Bas, Süleymaniye 2005, s.18-19. ; Kemal Nuri Ma'ruf, Beserkrdneuey Şueneuarekan u Karigeri Hereşey Destdreji Bo Seryan, Govari Koç, S.7, Binayi Bas, Süleymaniye 2007, s.139.

Hezarmerd Mağarası: Eski ve tarihi bir mağara olan Gle Zerde dağının eteğindedir. Yüksekliği 1200m ve Süleymaniye şehrinden 18km uzaktır. Taş devrinde insanların yaşadığı en eski yerdir. 120.000 yıl önce orada yaşayan birinci çeşit insan olan Niyandertal'ın heykeli orada bulunmuştur. Bu mağara 1928 yılında Amerika Üniversitesinde arkeolog kadın Uorti Gaurd tarafından bulunmuştur. Üç tabakadan oluştuğunu ve her tabakanın tarihinin farklı dönemlerde ve çağlarda hayatın var olmasını tespit etmiştir. Yasin Sabır Salih, İnsaykopyday Gşti..., s.1800.

⁶⁴**Luluyi, Goti, Subari ve Midi:** Kürt soyunun en eski milletleridirler. Zagros dağı ve Asyanın geniş bir bölgesinde yerleşmişler. Tarihleri MÖ'ye dayanır. Muhammed Mahmud Mendelaui, Meju u Şarstaniyeti Kurd, 1.B, Erbil, s.44.

⁶⁵Ali Kendi, Ferhengi Rudaekani Kurdistan... , s.20.

⁶⁶**Şeyh Mahmudi Hafid:** Ünlü bir savaşçı ve Kürdistan'ın kralıdır. Kak Ahmeti Şeyh'in oğlu Şey Muhammed'in oğlu Şeyh Sait'in oğludur. 1881 yılında Süleymaniye'de doğmuştur. Şeriat, fıkıh ve tasavvuf ilimlerini okumuş ve Kürtçe, Arapça, farsça ve Türkçeyi iyi bilmıştır. Şiir ve edebiyatı da iyi bilmiş ve birkaç şiiri varmış. 1918 yılında liderliğinde olan bir fırkayla Şuaiba bölgesine gitmiş ve İngilizlere karşı savaşmış, ayrıca Rusya Ordusu'nun karşısında da savaşmış ve onları hezimete uğratmıştır.15.11.1918'de Süleymaniye'de bir emirlik kurmuştur. 21 Mayıs 1919'da bağımsızlık ilan etmiş, fakat İngilizler üzerine saldırdılar ve Derbendi Bazyan'da bir savaşta Şeyh Mahmut yaralanmış ve esir olarak tutuklanmıştır. Sonra idama mahkûm edilmiş, fakat Kuzey Irak'ın durumu daha fazla karışmaması için İngilizler kararı değiştirmişler ve Şeyh'i Hindistan'a uzaklaştırmışlar. Kürt milletinin İngilizler üzerindeki baskıları sonucunda da Şeyh Mahmut'u Süleymaniye'ye geri getirmeye mecbur kalmışlardı. 14.9.1922'de ikinci defa için Süleymaniye'nin hâkimi olmuş ve işlerini düzeltmeye başlamış, sonra kendisi kral olmuş ve gazete ve dergi çıkarmıştır.1924 yılında yine İngilizler ile çatışmışlar. Londra, Süleymaniye'yi bombalamış ve Şeyh Mahmut'un hükümeti yıkılmıştır. Sonra birkaç çatışma daha olmuş, Şeyh Mahmut İran'daki Piran bölgesine gitmeye mecbur kalmıştır. Ancak 6 Eylül 1930'da Irak ve Londra krallık sistemlerine karşı Berderki Sera ayaklanması olmuş. Şeyh Mahmut Kürt milletinin haklarını elde etmek için Piran bölgesinden sınır üzerinde olan Penciven şehrine ulaşmış. Avbarik bölgesinde Londra Havva Kuvvetleri'nin desteğini alan Irak Ordusuyla savaşmış, silah bakımından eşit olmadıkları için 13,51931'de Şeyh Mahmut teslim olmaya mecbur kalmış. Bağdat'a sonra Samava'ya daha sonra da Nasıriye'ye sevk edilmiştir. En sonda yine Bağdat'a

önderliğinde Kürdistan'ın özgürlüğünü ilan ettiler. İngilizler, Şeyh Mahmut'un Süleymaniye'nin hâkimi olması için razı oldular⁶⁷. Emperyalist Londra, Şeyh Mahmut'u, Türkiye'yi korkutmak için istiyordu. Çünkü Osmanlı kuvvetleri hâlâ Musul'daydı. Bununla beraber emirlerinden çıkmaması için Irak yetkililerini de korkutmak istiyordu. Fakat Şeyh Mahmut için en önemli şey Kürdistan'ın özgürlüğüydü. Bu yüzden kısa bir süreden sonra İngilizlerle ilişkisi bozuldu⁶⁸. 18 Haziran 1919'da Derbendi Bazyan'da Şeyh Mahmut'un kuvvetleri hezimete uğradıktan sonra Şeyh, esir olarak tutuklandı. Yaralı bir şekilde yargılandı ve idam cezası aldı. Fakat daha sonra cezası Hindistan'da 10 yıl hapis olarak değiştirildi⁶⁹.

Hindistan'da üç yıl hapsedildikten sonra, 30 Eylül 1922'de özgür bırakıldı. Süleymaniye şehrinde büyük bir sevinçle karşılandı. Döndükten sonra da ikinci hükümeti kurdu. Kendisi de bu hükümetin hâkimi oldu ve hükümetin kabinesini ilan etti. Kürdistan bayrağını bütün resmî kurullar ve binalar üzerinde dalgalandırdı. Bu yaptıkları, İngilizler ve Irak Hükümetinin gönlüne göre değildi. Şeyh Mahmut İngilizler'in ve Irak Hükümeti'nin ellerindeki değnek olmayı istemiyordu. Yetkisinin ve coğrafyasının sınırının belli olmasını ve kimsenin işlerine karışmamasını istiyordu. Bunlar da Londra ve Irak Hükümeti ile ilişkisinin bozulmasına neden oldu ve aralarında savaş başladı.

İngilizler 1932 yılında yoğun bir şekilde Süleymaniye'yi bombaladılar. Şeyh Mahmut'un hâkimiyetini bitirip birçok insanı öldürdüler⁷⁰. Kürdistan'ın siyasî kaderi ve Kürtlerin millî hareketinin kaderi 1918-1931 yılları arasında yani Şeyh

---

geri getirilmiştir. 1941 yılındaki Reşit Ali Geylani'nin darbesini fırsat bulmuş ve kendini esaretten kurtarmış ve Süleymaniye döndükten sonra 1956 yılında ölmesine kadar Bazyan'da Dari Keli bölgesinde yerleşmiş ve hayatının son anlarını orada geçirmiştir. Şorş Muhammed Ahmed Germiyani, Gulbjerek Le Naudarani Kurd, 1.B, Çuarçra Bas, Süleymaniye 2013, s.9-12. ;Yasin Sabır Salih, İnsaykopidyay Gşti..., s.1098-1099.

⁶⁷**Emperyalizm:** Ekonomik, siyasî ve askerî bir olaydır. Dönemin sanayi ve kapitalizm dev devletlerinin diğer devletler üzerine yetkilerini genişlemek için çabalarından ibarettir. Bu da bir yandan bu küçük devletleri ezmek ve onları sömürmek için bir yandan da dev devletlerin eşyalarını küçük devletlerin piyasalarında tüketmek içindir. Bazen bu işgalcilik (emperyalizm) şiddet, askerî müdahale ve kan dökülmeden gerçekleştirilmez. Bazen de ekonomik sisteminin nedeniyle veya müjdeleyici Hristiyan gruplara sığınmak nedeniyle gerçekleşir. Emperyalizm Kapitalizmin en yüksek ve en son aşamasıdır. 19. Yüzyılın sonlarında ve 20. Yüzyılın başlarında başladı. Emperyalizm, sosyalist devriminin yuvasıdır. Büyük devletler ile küçük devletler arasında iş ve yatırım konularında bir rekabettir. Yasin Sabır Salih, İnsaykopidyay Gşti..., s.288-289.

⁶⁸Abdülrehman Kasımlo, Kurdistan u Kurd..., s.720.

⁶⁹Ata Keredaxi, Gutari Nasyonalisti Kurdi, 1.B, Renc Bas, Süleymaniye 2010, s.271.

⁷⁰Auare Husen: Kurd u Deulet, 1.B, Sima Bas, Süleymaniye 2010, s.34.

Mahmut'un olduğu dönemde onun kişiliğine, çabalarına ve siyasetlerine bağlı olmuştur⁷¹.

Bu dönemin başka önemli bir olayı da Musul Vilayeti meselesiydi. Milletler Cemiyeti, 16 Aralık 1925'te bu vilayeti Irak Krallık hâkimiyetine bağlayıp yönetimini Londra'ya vermişti. O dönemde Milletler Cemiyeti ve Osmanlı Devleti'nin istatistiklerine göre Musul'da Kürtlerin nüfusu %85'idi. Milletler Cemiyeti, Kürtlerin millî haklarını elde etmek için devrimden, ayaklanmaktan ve çabalamaktan vazgeçmedi. 6 Eylül 1930'da Süleymaniye halkı, işgalci Londra ve Irak Krallığına karşı ayaklandı. Ancak bu ayaklanma, Londra ve Irak Krallığı tarafından çok şiddetli bir şekilde bastırıldı. Kırk beş kişi öldürken onlarca kişi de yaralandı⁷².

1932 yılında Şeyh Ahmeti Barzan⁷³ liderliğinde Barzan Ayaklanması başladı⁷⁴. Irak Hükümeti, hayvancılık vergisini uygulamak için polis merkezi ve hükümet dairesini Barzan bölgesinde açmak istiyordu⁷⁵. Asur Hıristiyanlarını, ziraat işiyle uğraştırmak ve yardımlaşmak maksadıyla Londra, Barzan ve Zebar bölgelerine yerleştirdi. Ancak Şeyh Ahmet, Londra'nın ve Irak Hükümeti'nin bu planını reddetti. Onlar da bu tutumu bir isyan saydılar⁷⁶. 1 Mayıs 1932'de piyade, binici ve askerî araçlardan oluşan bir kuvvet, Londra Hava Kuvvetleri'nin desteğiyle Şeyh Ahmet'in elinin altında olan bölgelere saldırdılar. Şeyh Ahmet'in adamları da partizanlık savaşı

⁷¹Ce'fer Ali, Nasyonalizm u Nasyonalizmi Kurdi, 2.B, Rojhelat Bas, Erbil 201, s.180.

⁷²Ali Kendi, Ferhengi Rudauekani Kurdistan... , s.41-42.

⁷³**Şeyh Ahmeti Barzan:** Şeyh Ahmeti Barzan: Muhammed Abdüselam'ın oğludur, 1892 yılı civarında doğmuştur. Kardeşi Abdüselam'ın ölümünden sonra Musul'da Zebar bölgesinde Barzani kabilelerinin hâkimiyetini eline almıştır. Şeyh Ahmet Irak Krallık Hükümeti ve Emperyalist Londra karşısında durmuş ve ayaklanmıştır. 1932 yılının Haziran ayında bölgeyi bırakıp Türkiye'ye gitmiş, Türkiye'de onu Irak Krallığına teslim etmiştir. Irak Hükümeti de ülkenin güneyine göndermiş ve esir olarak tutuklamıştır. 1945 yılında Ekim ayında İran'a sığınmaya mecbur kalmış, sonra mecbur olarak Irak'a dönmüştür. 14 Temmuz 1958 darbesinden sonra Barzan bölgesine dönmeye izin verilmiştir. Molla Mustafa'nın 1961 yılında Eylül Devrimini başladığında Şeyh Ahmet, Abdülkerim Kasım'a ve cumhuriyet sistemine tarafsızlığını ilan edip ve şöyle demiş; Kürtlerin devrimi onların boş yere kan dökülmeleridir. 11 Ocak 1969'da Bağdat'ta vefat etmiştir. Mir Basri, Naudari Kurd, (Çev: Abdülhalık Ala'addin), Süleymaniye 2002, s.48.

⁷⁴Kaue Emin, Kurd Le Rojhelti Nauerastda, 1.B, Roşnbiri Bas, Erbil 2011, s.1220.

⁷⁵Alaedin Secadi, Şorışekani Kurd Ue Kurd u Komari EraK, Atlas Basım ve Yayın evi, Taran 2005, s.111-112.

⁷⁶Vadi' Cuvayd, Culaneuey Neteuey Kurd Bnema u Peresendni, (Çev: Yasin Serdeşti, Sima Bas, Süleymaniye 2008, s.475.

yaparak direndiler. 19 Mart- 3 Nisan 1932 tarihlerinde yapılan iki savaşta, Irak ve Londra kuvvetleri büyük zarar gördüler⁷⁷.

Daha sonra Londra uçakları Barzan bölgesinin bütün köylerini bombaladı. Sayısızca insan öldü. Bu durum, devrimin tamamen kontrol altına alınmasına sebep oldu⁷⁸. 2 Eylül 1939'da Sovyet Birliği, Almanya ve Müttefikler arasında İkinci Dünya Savaşı başladı. Dünyanın yeni siyasî durumu küreselleşmiş ve farklı kıtalardaki milletlerin kurtuluş hareketi güçlenmişti. Dolayısıyla uluslararası arenada siyasî bir boşluk meydana gelmişti. 1 Mayıs 1941'deki Reşit Ali Geylani'nin Londra'ya ve Irak'a karşı yaptığı askerî darbe, 2 Mayıs 1941'deki Mayıs Devriminden kaynaklanıyordu⁷⁹.

Bu şartlar da silahlı bir hareket oluşturmaya imkân verdi. 1944 yılının Eylül ayında Molla Mustafa Barzani⁸⁰ liderliğinde Barzan bölgesinde askerî bir hareket oluştu⁸¹. 1945 yılına kadar devam etti. Ayrıca nüfusunun %78' inin Kürt olduğu Kerkük şehrinde de 12 Haziran 1946'da Londra ve Irak Krallığına karşı Gavurbah Ayaklanması yapıldı. 22 Ocak 1946'da Mahabad'da Önder Kadı Muhammed⁸² ve

⁷⁷ Kiris Koçera, Kurd Le Sedey Nozde u Bistda, (Çev : Heme Kerim Arif), Rojhelat Bas, Erbil 20, s.55

⁷⁸Kaue Emin, Kurd Le Rojhelti Nauerastda..., s.1220

⁷⁹Ali Kendi, Ferhengi Rudauekani Kurdistan... , s.2.

⁸⁰**Molla Mustafa:** Şeyh Muhammed Barzani'nin oğludur ve 14.3.1903'te Barzan köyünde doğmuştur. Nakşibendî tarikatının mensubudur. Barzani şeriat ve fıkıh ilimlerine çok önem vermiş ve tefsir ve hadis alanlarında bilimsel sertifika almıştır. Üç defa evlenmiş, 10 oğul ve 6 kızı varmış. Kürtçenin yanında Arapça, Farsça ve Rusçayı da bilmiştir. 1932 yılında Irak Hükümetine karşı Barzan Kuvvetlerinin liderliğini yapmıştır. Sonra birçok Peşmerge ve ailelerle Türkiye'ye sığınmıştır. 1933 yılında Musul'a gitmiş ve orada tutuklanıp zorla yerleştirilmiştir. Barzani 1945 yılında Irak Hükümetine karşı bir devrime kalkışmış, bu devrimden sonra arkadaşlarıyla Mehabad şehrine gidip Kürdistan Cumhuriyeti'nin Ordusu'nun komutanı olmuş ve o dönemdeki Sovyet Birliği tarafından General rütbesini almıştır. 16 Ağustos 1946'da (K.D.P) kurulduktan sonra bu partinin başkanı olarak seçilmiştir. Mehabad Cumhuriyeti'nin yıkılmasından sonra Barzani 500 Peşmergeyle o dönemin Sovyet Birliğine sığınmışlar, 14 Temmuz 1958 devriminin başarısından sonra da Irak'a döndü ve 6.10.1958'de Bağdat'a ulaşmıştır. 1961 yılında başlayan ve 1975 yılında hezimetle sonuçlanan Eylül Devriminin liderliğini yapmıştı. 11 Mart 1970'te Irak Hükümetiyle bir antlaşma imzalamış ve Otonomi almıştı. Bu antlaşma 11 Mart Beyannamesi olarak bilinmiştir. 1975 yılındaki Cezair Antlaşmasından sonra ABD'ye gitmiş ve 1.3.1979'da 76 yaşında Corc Tavun Hastanesinde kanser hastalığıyla vefat etmiş ve Kürdistan'ın doğusunda Şno şehrinde toprağa verilmiştir. 6.10.1993'te naaşı Güney Kürdistan'a geri getirilmiş ve Barzan köyünde toprağa verilmiştir. Nihayet Ali Husen, Peyuendi siyasi Mustafa Barzani u Abdülkerim Kasım 1958-1963....., s.15-27. ; Şorş Muhammed Ahmed Germiyani, Gulbjerek Le Naudarani Kurd..., s.17-18. , Sıraç Bilgin , BARZANİ , B1, Berdan Matbaacılık , İstanbul , 2006 ,s. 15-21 .

⁸¹ Aziz Şemzini, Culaneuey Rızgari Niştımani Kurdistan, (Çev: Ferid Eseserd), 4.B, SAM, Süleymaniye 2006, s.281.

⁸²**Qadı Muhammed:** Mirza Kasım'ın oğlu Qadı Ali'nin oğludur ve bu aile dört yüzyıldan beri Sablağ şehrinde yaşamıştır. Qadı Muhammed 1900 yılında doğmuş, eski ve yeni ilimlerden ve şeriat ilimlerinden uzmanlığı varmış, kürtçe, arapça ve farsçayı çok iyi ve fransızca, ingilizce ve rusçayı da

arkadaşları tarafından Çuvarçıra meydanında Kürdistan Cumhuriyeti⁸³ ilan edildi. Molla Mustafa ve arkadaşları Kürdistan Cumhuriyetine yardım etmek için bölgeye gittiler. Ancak Sovyet Birliği'nin ihaneti, İran Şahı'nın vahşî işgalcilik saldırısı, ve Kürdistan Cumhuriyeti liderlerinin idam edilmesi nedeniyle bu cumhuriyet, bir yıl bile varlığını sürdüremedi. Bu yüzden Molla Mustafa Barzani, 15 Haziran 1947'de beş yüz arkadaşıyla Sovyet Birliğine doğru gitti⁸⁴.

14 Temmuz 1958'de Abdülkerim Kasım askerî bir darbe yaparak hâkimiyeti eline aldı. Ardından krallık sistemini kaldırarak yerine Cumhuriyet rejimini kurdu. Hâkimiyete başladığında ilk iş olarak Irak yönetim sistemine karşı çıkan kişileri bağışlayarak, sürgünde olan kişilerin de memleketlerine geri dönebileceği emrini verdi. Dolayısıyla, Molla Mustafa ve arkadaşları Sovyetler Birliği'nde 11 yıl kaldıktan sonra memleketlerine döndüler⁸⁵. Barzani, 6 Ekim 1958'de Bağdat'a giderek Abdülkerim Kasım ile bir araya geldi. Bir süre sonra yönetim ve paylaşım konuları üzerinde Irak Millî Cephesi'nin Partileri, Komünist Partiler ve Kürt Yönetimi ile Abdülkerim Kasım arasında çekişmeler başladı⁸⁶. Daha sonra 1959 yılının sonlarında Kasım'ın Kürtlere verdiği sözlerinden çok net bir şekilde uzaklaştığı görüldü⁸⁷.

---

daha az bilmiştir. 1941 yılından önceki yıllarda Mehabad şehrinin kültürel ve evkaf idaresinin sorumluluğunu üstlenmiştir. J-K(Je-Kaf) Grubunun üyesiymiş ve gizli ismi Binayi'miş. Demokrat Partisi kurulduğunda demokrat ve gelişmiş bir parti olarak başkanlığını yapmıştır. 22.1.1946'da arkadaşlarıyla Mehabad şehrinde Millî ve Demokratik Kürdistan Cumhuriyetini kurmuşlardır. Bu cumhuriyet on bir ay yaşadı ve Sovyet Birliği'nin planları, Batı ve Amerika'nın baskıları ve İran'ın saldırılarının sebebiyle 15 Ocak 1947'de yok oldu ve Qadı Muhammed ve bazı arkadaşları tutuklandılar ve 30.3.1947'de İran Pehlevi Rejimi tarafından Çuvarçıra meydanında idam edildiler. Jıyan u xebati Peşewa Kazi Muhammed, Serçave Dergisi, S.12, Zergete Bas, Süleymaniye 2010, s.14-17., Sıraç Bilgin, BARZANİ, B1, Berdan Matbaacılık, İstanbul, 2006, s. 100-102.

⁸³**Millî ve Demokratik Kürdistan Cumhuriyeti:** İran Kürdistan Demokrat Partisi 16.8.1945'te Qadı Muhammed liderliğinde kurulmuştu, bu da 22.1.1946'da Kürdistan Cumhuriyeti'nin kurulması için zemin hazırlamıştı. Qadı Muhammed cumhuriyetin başkanı ve Mehabad şehri de cumhuriyetin başkenti olmuştu, coğrafi sınırı da Mehabad, Boka, Nağada ve Şno şehirlerinden oluşmuştu. Kürdistan Gazetesi de cumhuriyetin resmî gazetesiydi. Bu cumhuriyet on bir ay yaşadı ve bu sürede siyasî, ekonomik, toplumsal, kanunî, dil, kültür ve din bakımlarından Doğu Kürdistan'a çok büyük bir hizmet verdi. Sonuçta Batıların baskısı, Sovyet Birliğinin planları ve ABD'nin baskısının nedeniyle Sovyet Birliği kuvvetlerini İran'dan çekti, bu da İran Hava Kuvvetlerine Kürdistan Cumhuriyetinin üzerine saldırmaya yol açtı ve böylece 15 Ocak 1946'da bu cumhuriyet kalmadı. Yasin Serdeşti, Geraneuey AĞlaK Bo siyaset, Kazi Muhammed, Serçave Dergisi, S.12, Zergete Bas, Süleymaniye 2010, s.18-29. ; Azad Ueledbegi, Ferhengi Ramyari Niga..., s.331-332.

⁸⁴Ali Kendi, Ferhengi Rudaekani Kurdistan..., s.2-4.

⁸⁵Nebez Goran, Eylül Cengeli Yekkem 1960-1975, 1.C, 1.B, s.15.

⁸⁶Ali Kendi, Ferhengi Rudaekani Kurdistan..., s.44.

⁸⁷M.S.Lazarif, Mejuy Kürdisatn,Çev (Uşyar Abdulah Sangauy),doğu matbaa ,Erbil, 2010, s.455.

Kürt Yönetimi ile Kasım Yönetimi arasında oluşan gerginlikler sonucunda 11 Eylül 1961'de Barzani liderliğinde Eylül Devrimi başladı. 8 Şubat 1963'te de Ba's Partisi'nin askerî darbesi oldu. Bu darbeye Kasım öldürüldü. 17-30 Temmuz 1968'de Şovenizm Ba's Partisi'nin liderleri arasındaki birkaç darbe sonucunda siyaset, istibdat sistemi ile değiştirildi. Sosyalist devletlerle olan ilişkiler gelişti. Sovyet Birliği'nin desteğiyle Eylül Devrimi'nin liderleriyle konuşma kapısı açıldı. 11 Mart 1970'te⁸⁸ Kürtlerin haklarına ve Kürt Kurtuluş Hareketine saygı duyulmaya başlandı. 17 Temmuz 1972'de Millî Vatan Birliği Partisi Başkanı Aziz Ahmet ile Komünist Partisi Başkanı Ahmet Hasan Bekir tarafından bir antlaşma imzalandı. Ancak bundan önce 16 Temmuz 1970'te Irak'ın yeni anayasası ilan edildi ve farklı alanlarda bütün yetkiler Cumhurbaşkanına verilmişti.

11 Mart 1970 ve 17 Temmuz 1972 antlaşmalarından sonra Irak yetkilileri arasındaki ilişki iyileşti. Irak, Sosyalist Devletlerle(özellikle Sovyet Birliğiyle), 12 Nisan 1972'de Dostluk ve Yardımlaşma Antlaşmasını da imzaladı. Fakat daha sonra Eylül Devrimi Başkanlığıyla 11 Mart 1970 beyannamesindeki maddelerden pişman olmaya başladılar ve Kürdistan Demokrat Partisi (K. D. P)⁸⁹ ile Irak Komünist

⁸⁸**11.3.1970 Beyannamesi(Anlaşması)** : Kürtler ile Irak Cumhuriyetinin arasındaki savaşlar ve çekişmelerden sonra, birkaç kanunî belgenin yoluyla Kürt milletinin bazı siyasî hakları tespit edildi. Sonuçta bu beyannamenin maddeleri yazıldı ve Molla Mustafa ile Saddam Hüseyin birlikte bu beyannameyi imzaladılar. 11.3.1970'te akşam vaktinde Cumhurbaşkanı Ahmet Hasan Bekir beyannameyi radyo ve televizyonda yayınladı. Beyannameye göre Kürtlere Güney Kürdistan'da kendilerini yönetme (Otonomi) hakkı verildi ve bunun karşılığında Kürtler silahlı devriminden vazgeçecekti. Aslında Irak Hükümeti'nin niyeti vakit kazanmak ve kendisini yeniden düzeltmekti. Çünkü sonradan Kürdistan'a saldırmaya başladı ve 6.3.1975'te Kürt Kurtuluş Hareketine karşı durmak için İran ile Cezayir Antlaşmasını imzaladı. Ali Kendi, İnsklopidyay Rojname, s.219,276,221. ; Şa'ban Ali Şa'ban, Hendek Zanyari Siyasi u Mejuyi..., s.72. Arkan H . MUHAMMAD, BAAS PARTİSİ VE KUZAY IRAK GÜVENLİ BÖLGESİ, Yüksek Lisans Tezi, Ankara ÜNİVERSİTESİ, Ankara, 2007, s. 24 . ; Kreyenbroek Sperl, Kürtler Güncel Bir Araştırma, 2 . Baskı, çev. Yavuz Alogan, İstanbul, Cep Yayınları, 2003, s.32. ; Ali Rıza Şeyh Attar, Kürtler Bölgesel ve Bölge Dışı Güçler, çev. Alptekin Dursunoğlu, İstanbul, Anka Yayınları,2004, s. 163 .

⁸⁹(K.D.P): Başlangıçta adı (K.D.P) olan bu partinin ilk kongresi 16 Ağustos 1946'da Bağdat'ta yapıldı, 32 kişinin katıldığı kongrede Molla Mustafa Barzani partinin başkanı olarak seçildi. Üçüncü kongresini de 1953'te Kerkuk'te yaptı. 14 Temmuz 1958 darbesinden sonra Mustafa Barzani Sovyet Birliğinden Irak'a döndü ve 1961'de Eylül ayında Abdülkerim Kasım'ın sözlerinden caydırıldığı için bu parti hükümete karşı silahlı direnmeye karar verdi. (K.D.P) 1961 yılından 1992 yılında Kürdistan Bölgesel Yönetimi'nin kurulduğuna kadar Irak'taki Kürt Kurtuluş Hareketinde büyük bir rol oynamıştır. Tarihi boyunca birkaç defa hezimete uğramış ve Kürdistan yurtsever birliği partisi ile ayrıldıktan sonra 1994-1997 yılları arasında zor bir iç savaş yaşamıştır. 1979 yılında Molla Mustafa'nın ölümünden beri şimdiye kadar oğlu Mesut Barzani bu partinin başkanı olmuştur. 1992 yılında Kürdistan Bölgesel Yönetimi'nin kurulmasından sonra şimdiye kadar çoğu büyük pozisyonlar bu partinin elindedir. 2003 yılında Amerika ve Müttefiklerin yoluyla Saddam Hüseyin'in yok edilmesinden sonra bu parti Irak'ın siyasî alanında bulunmuş, birçok milletvekiliyle Irak'ın parlamentosuna ve birçok bakan, konsolos ve genel müdür pozisyonuyla Irak'ın hükümetine katılmıştır. Kurulduğundan beri 13 kongre yapmış ve en son kongresini 2010 yılında yapmıştır.

Partisi (I. K. P)⁹⁰ arasında gerginlikler oluştu. O esnada Ba's Partisi, 24 Nisan 1974'te Kaladze ilçesini bombaladı. Çok sayıda insan öldü. Ayrıca 11 Mart 1970'te alınmış olan otonomi⁹¹ kararları belirtilen zamanda uygulanmadı. Ba's Partisi ve Komünist Partisi tarafından yasa çıkaran bir meclis oluşturuldu. Bütün bunlar Saddam'ın isteği ve yetkisi doğrultusunda gerçekleşmekteydi. 8 Mart 1975'te Kürdistan'ın Peşmerge kuvvetlerinin cephelerine saldırıldı. İran ile Irak 13 Haziran 1975'te sınır antlaşmasını imzaladılar. İki taraf da hem İran'ın Kürt silahlı kuvvetlerine yardımlarının durdurulmasını hem de İki ülke arasındaki kara ve su sınırlarının haritasının çizilmesi konuları üzerinde anlaştılar⁹².

Bütün bu felaketslere rağmen Kürt milleti haklarını elde etmek için devrimlerinden, ayaklanmalarından ve çabalarından vazgeçmedi. 1 Haziran 1976'da Kürdistan Yurtseverler Birliği(K.Y. B)⁹³

Muhammed fatih, Hizb u Rekræue Siyasiye Erakiyekan 1910-2010, 1.B, Akadimyay Hoşyari u Pegeyandni Kadiran, 2012, s.106-108.

⁹⁰ (I.K.P) : 1927 yılının başlarında Hüseyin el-Rehhal yönetimiyle Özgür Düşünceli Öğrenciler unvanı altında kuruldu. 1935 yılının Mayıs ayında partinin birinci merkez komitesi oluşturuldu. Aynı yılın Temmuz ayında partinin adı Irak Komünist Partisi'ne değiştirmeye karar verdiler. Yine aynı yılda üyeleri Irak Krallığı tarafından saldırılıp, tutuklandılar. 1938 yılında Fehd adıyla bilinen Yusuf Selman Yusuf partililik eğitimini bitirdikten sonra Sovyet Birliğinden döndü ve Abdullah Mesut ile birlikte partiyi yönetmeye karar verdiler. El-Şerare gazetesini çıkardılar. 1945 yılının Şubat ayında bu parti ilk kongresini 27 temsilcinin katılmasıyla yaptı. 14 Temmuz 1958 darbesinden sonra bu parti daha da gelişti, il ve ilçelerde komünist olmadığı halde Abdülkerim Kasım'ı desteklemek için protesto ve yürüyüşleri düzenleyip yönetiyorlardı. 1963 yılındaki Ba's Partisinin darbesinden sonra bu parti çok sıkıntılı günler yaşadı. Üyelerinin çoğu tutuklanıp, öldürüldüler. Bu parti gittikçe sıkıntı ve zorluk çekip zayıflamıştı. fakat bunlara rağmen Irak'ın en eski partisidir. Yedinci kongresini 2001 yılında yaptı ve 2003 yılında Ba's rejiminin ortadan kaldırıldıktan sonra Irak'ın siyasî etkinliğine katıldı. Irak meclis temsilcileri seçiminde iki koltuk aldı ve şimdiye kadar da miktarına göre Irak'ın siyasî alanında devam etmektedir. Muhammed fatih, Hizb u Rekræue Siyasiye Erakiyekan..., s.74-82. ;Hasan Baram, Kurd u Parte Siyasiyekani Erak..., s.92-112.

⁹¹**Otonomi: Siyasette** otonomi bir milletin veya grubun dış faktörlerin karışmadan kendilerinin yönetmeleridir. Ya da herhangi bir devletin bütün alanlarda kararlarını verebilse, milletini idare edebilse ve bunlarla beraber siyasî sistemini belirlerken hiçbir devlete bağlı olmazsa otonomi veya özgürlüğe sahiptir anlamına gelir. Bazen bir devlet veya bir bölge içişlerinin yönetmesinin kurallarını kendi kültürüne, diline, dinine ve toplumsal isteklerine göre düzenleyebilir. Ancak aynı zamanda bir merkez devlete ve onun siyasî temellerine bağlıysa otonomi almış bir devlet veya bölge sayılır. Bu dönemde Birleşmiş Milletler otonomiye özel bir şekilde önem verir ve zayıf bölgesel yönetimler ve devletlere otonomiye verme çabasındadır. Otonomi düşüncesi başlangıçta Avrupa'da başladı çünkü nasyonalistler ve şiddetli milliyetçiler kolonyalistlerin elinden kurtulmak için ayaklandılar. Bu da dünyanın dört bir yanındaki işgal edilmiş devletler otonomiye elde etmeye çabalanmak için neden oldu. Azad Ueledbegi, Ferhengi Ramyari..., s.37.

⁹² Hamid Mehmud İsa, Keşey Kurd Le Erak'da, 2.C, (Çev: Suvare Kaladzeyi), Roşnber Bas, Erbil 2014, s.36-37.

⁹³(K.Y.B) : Bu partinin birinci kongresi 1975 yılının Haziran ayında Celal Talabani yönetiminde yapıldı. Sosyal-demokrat bir parti olan bu parti Kürdistan Çalışkanlar Partisi ile Kürdistan Sosyalist Hareketinin birleşmesinden oluşmuştur. Bu parti kurulduktan bir yıl sonra Ba's Rejimi ve Saddam'a karşı silahlı çatışmaya başladı. Bu parti tarihi boyunca birkaç defa çekişmelere, hezimetlere ve iç partilerle ayrılmalar yaşamış ve en son 2009 yılında Neşirvan Mustafa liderliğinde Değişim Hareketi

Celal Talabani⁹⁴ liderliğinde kuruldu.

bu partiden ayrıldı. 1992 yılında Kürdistan Hükümetinin kurulmasından sonra bütün siyasî, idarî ve ekonomik işlerine katılmış. 1994-1997 yılları arasında (K.D.P) ile çok çetin bir iç savaştaydı. İslami Hareketi ile de iç savaş yaşadı. Saddam rejiminin yıkılmasından sonra Irak'ın parlamentosu ve hükümetine katılmış ve partinin genel sekreteri Mam Celal 2005 yılından 2012 yılında hasta olana kadar cumhurbaşkanı oldu, şimdi de bu partiye mensup olan Fuat Masum cumhurbaşkanıdır. Bu parti Yeşil Zone adlandırılan Halepçe, Süleymaniye ve Kerkük illerinde çok büyük sayıda yandaşlara sahiptir. Muhammed fatih, Hizb u Rekxraue Siyasiye Erakiyekan..., s.157-160.

⁹⁴**Celal Talebanî:** Adı Celal Hisammedin Şeyh Nureddin Talebanidir, 1933 yılında Kösret dağının eteğindeki Kelkan köyünde doğmuştur. Çok dindar soylu bir ailedendir ve babası Köye tekkesinin rehberi olarak seçildiğinde ailesiyle birlikte Köye'de yerleşmiştir. Çocukluk hayatını ve ilkokul ve ortaokul eğitimini Köye'de ve liseyi Erbil ve Kerkük'te bitirmiştir. 1946 yılında 13 yaşındayken Irak Komünist Partisi'nin aydınlar toplumuna girmiş ve 1947 yılında (K.D.P) ile ilgilenmiştir. Lise eğitimini bitirdikten sonra Bağdat'ta tıp kolejinde eğitim almak istemiş, fakat isteği reddedildi. Çünkü emniyet kurulları izin vermemişler. Bu yüzden hukuk kolejine gitmiştir ve 1952-1953 eğitim yılında kabul edilmiş sonra devam edememiştir. 1953 yılında Kürdistan Öğrenciler Birliğinin ve sonra Gençler Birliğinin genel sekreteri olarak seçilmiş. 1957 yılında gençler ve öğrenciler festivaline katılmak için Suriye ve Moskova'ya gitmiş, orada da Molla Mustafa ile görüşmüştür. 14 Temmuz 1958'de yapılan darbe sonucunda Irak'ta krallık sistemi cumhuriyet sistemine değiştirildikten sonra hukuk kolejine girmiş ve bir sonraki yılda eğitimini bitirmiş. Avukat olarak iş hayatını başlamıştır. 1963 yılında Kürdistan Peşmerge Kuvvetleri'nin sorumlusu olmuş ve aynı anda Kürt heyetinde temsilci olarak Mısır, Cezayir, Fransa, Almanya, Rusya, Avusturya ve Çekoslovakya'ya gitmiştir. 1964 yılında (K.D.P) iki cepheye bölünmüştü, bir cephesini Molla Mustafa yönetmiş ve siyasî büro olarak bilinen diğer cepheyi de Celal Talabani ve kayınbabası İbrahim Ahmet yönetmiştir. 1966 yılında Mam Celal, Molla Mustafa'ya karşı bir tepki olarak Irak Hükümeti ile ilgilenmiştir. 1970 yılında başka birkaç kişiyle Kürdistan Marks ve Lenin adı altında gizli bir örgüt kurmuştur. 1971 yılında Demokratik Partisi'nin iki cephesi yine birleştirilmiş. 1975 yılında Irak ile İran arasındaki Cezayir Antlaşması ve Eylül Devrimi'nin hezimetinin sebebiyle üç ay bu hezimetten sonra Mam Celal bazı arkadaşlarıyla Kürdistan Vatan Birliği Partisi'ni Suriye'de ilan etmişler. Sonra Kürdistan (K.Y.B), Kürdistan Çalışkanlar Partisi(K.Ç.P) ve Sosyalist Partisi Kürdistan(S.P.K) yurtsever birliği partisi adı altında birleştirmişler. 1976 yılında Ba's Hükümeti Karşısında silahlı devrim ilan etmişler. 1984 yılında Ba's Hükümeti ile görüşmeye başlamış, fakat Kürt meselesini çözmek için beklenen sonuçlara varmayınca 1985 yılının Ocak ayının ortalarında bu görüşmeleri durdurmuşlar. 1986 yılında Ba's Partisi'nin aleyhine İran ile anlaşmıştır. 1992 yılının seçimlerinde Kürdistan yurtsever birliği partisi ve Kürdistan Demokratik Partisi çoğu oyları aldılar, sonra birlikte Kürdistan Bölgesel Yönetimi Hükümeti'nin ilk kabinesini kurmuşlardır. 1994-1997 yılları arasında Mam Celal liderliğindeki Kürdistan yurtsever birliği partisi ve Mesut Barzani liderliğindeki (K.D.P) arasında iç savaş başladı ve birçok insan öldürüldü. 1998 yılında Amerika'nın aracılığıyla Man Celal ve Mesut Barzani arasında Uashington Antlaşması imzalandı. Kürdistan Bölgesi iki eyalete bölündü ve Mam Celal 1998 yılından 2003 yılına kadar Süleymaniye idaresinin başkanı oldu. 2006 yılında Irak Temsilciler Meclisi tarafından 4 yıl için Irak tarihinin ilk Kürt cumhurbaşkanı olarak seçildi. 2010 yılında da ikinci defa için seçildi. 2012 yılında hastalık sebebiyle ilaç için Almanya'ya götürüldü ve şimdi de Süleymaniye'de yoğun bakım altındadır. Ferid Eseserd, İnsklopidyay Yekeeti Niştımani Kurdistan, 2.B, Ekadimyay Hoşyari u Pegeyandni Kadıran, Süleymaniye 2013, s.204-208. ; Yasin Sabır Salih, İnsaykopidyay Gşti..., s.1580-1581. ; Şorş Muhammed Ahmed Germiyani, Gulbjerek Le Naudarani Kurd..., s.48.

Birinci Bölüm

I. Soykırım (Jenosit)

1.I. Soykırım Kavramı ve Çeşitleri

1.1.I. Soykırım Kavramı

Soykırım, herhangi bir grup, sülale, din veya mezhebin üyelerini öldürmek veya yok etmektir. Ayrıca bir grubu bedeni, psikolojik, ruhsal veya fikirsal yönünden korkunç bir şekilde vurmak veya acıtmaktır. Korkunç bir şekilde zararlı olmak veya bedeni mahveden bir davranışı ortaya koymaktır. Bir grubun veya milletin üyelerinin doğmamasına, kısır olmasına neden olan ve zorla uygulanan kurallardır. Ayrıca çocukları bir gruptan başka bir gruba götürmeyi de kapsamaktadır⁹⁵.

Bu terim, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ilk defa Polonyalı hâkim Lemkein Raphael⁹⁶ tarafından kullanılmıştır. Lemkein Raphael aynı zamanda ABD'nin Savunma Bakanlığının müsteşarıydı ve ailesinin tamamı Naziler tarafından yok edilmişti⁹⁷.

Birleşmiş Milletler Kurulu 11 Aralık 1946'da 96 no'lu kararını açıklayarak Soykırımın uluslararası yasaların temellerinin sınırlarını aşan bir suç olduğunu ve bunun Birleşmiş Milletler'in amaçlarına aykırı olduğunu bildirmişti. Dolayısıyla dünyadaki bütün medeni toplumlar, bu bildiriye uymak zorunda bırakılmışlardır⁹⁸.

⁹⁵ AbdulQadir Salih, Ferhengi siyasi seba, 2.B, Nuser Basım ve Yayım Evi, Süleymaniye 2007, s.85.

⁹⁶ Lemkein Raphael: Aslen Polonyalı, ancak Amerika vatandaşlık belgesini taşıyormuş. 1900 yılında doğmuş ve 1941 yılında Amerika'nın Diyuk uell üniversitelerinde hukuk derslerini anlatmıştır. Genosit terimini O ortaya getirmiştir. Belki de Raphael'in genosit teriminin düşünmesinin ve en belirgin suç ya da suçların suçu şeklinde tanınmasının sebebi kendisinin kanun uzmanı olması dışında ailesinin Naziler tarafından öldürülmesiydi. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ABD'nin Savunma Bakanlığı tarafından Lemkein Raphael'e Müsteşar rütbesi verildi. Ayrıca genosit suçu işleyenlere ceza verme konusunda büyük bir rol gördü. 1959 yılında vefat etti. Bk. Dauud Muhammed Husen, Germiyan Le Şalauekani Enfalda, 1.B, Yad Bas, Kifri 2011, s.44., Taha Sleman, Cinosaydi Kurd Tauani Enfal,m 1.B, Binayi Bas, Süleymaniye 2015, s.23.

⁹⁷ Yusif Dzeyi, Enfal, Karesat, Encam u Rehendekani, 1.B, Eğitim Bakanlığı Bas, Erbil 2001, s.39.

⁹⁸ Yusif Dzeyi, Enfal..., s.39.

1.1.2. Soykırım Çeşitleri

1.1.2.1. Fiziksel (Bedensel) Soykırım

Bir insan topluluğunun üyelerini herhangi bir yöntemle öldürmektir. Bu yöntemlere örnek olarak, idam etmek, kurşunlamak, askerî saldırı, katliam, sağlık ve emniyeti bozmak, kimyasal ve zehirli maddeler taşıyan yok edici silahlar kullanmak, diri olarak gömmek ve ebedi hapis yoluyla yok etmeyi verebiliriz⁹⁹.

1.1.2.2. Biyolojik Soykırım

Soyların çoğalması ve nesillerin yok edilmesidir. Kadın ve erkekleri ayırmak, çocukları düşürmek maksadıyla kadın ve erkekleri birbirinden uzaklaştırmak, çoğalmayı engellemek için herhangi bir yöntemi uygulamak, tecavüz, aile fertlerini uzun bir süre için dağıtmak, bir millet, bir topluluk veya bir grup insanın geleceğini yok etmek için erkekleri kısırlaştırmayı bu soykırıma örnek verebiliriz¹⁰⁰.

1.1.2.3. Kültürel (Milli) Soykırım

Bir milletin ana dilini, milli dilini veya kültürel dilini yasaklamak, tarihini bozmak, millî özelliklerini, nesillerini ve birliğini yok etmektir. Kitapları yakmak, anıtları, kültürü, uygarlığı ve tarihi harap etmek bu çeşidin birkaç örneğidir. Bölgedeki halkın yaşam tarzının ürünü olan eski veya yeni tarihi eserlerin yok edilmesi(örneğin, mahalleler, camiler, kaleler, kiliseler, heykeller, hamamlar, çarşılar, mağaralar, müzeler, mabetler, haneler, tekkeler, misafirhaneler, bütün sanatsal ve folklorik ürünler), o milletin ve ırkın kültürel özelliklerini yok etmek de bu çeşitten sayılır¹⁰¹.

1.1.2.4. Ekonomik Soykırım

Ekonomik tahrip olarak da adlandırılır. Bu da ziraat ve hayvancılıktan gelen günlük yaşamı, geçim ürünlerini yok etmek, yağmalamak anlamına gelmektedir. İnsanların hayatını yok etmek ve hâkimiyetlerini ellerinden almak amacıyla mallarını ve ürünlerini götürmek, doğal çeşitli ürünleri harap etmekten ibarettir¹⁰².

1.1.2.5. Yasal Soykırım

Burada yetkililer, kanunu bir araç olarak kullanmaktadır. Çünkü yok etme kararını verebilen meclisin kendisidir. Meclis, kanun koymak ve değiştirme yetkisine

⁹⁹ Ahmed Fatih Muhammed, Kurteyek Leser Cinosayd uTauankari neudeuleti, 1.B, Kemal Bas, Süleymaniye 2012, s.28-29.

¹⁰⁰Salar Mahmud, Enfal Cinosaydi Geli Kurdistan, 2.B, Karo Bas, Kerkuk 2013.

¹⁰¹Marf Umer Gul, Cinosaydi Geli Kurd, 5.B, Aras Bas, Erbil 2010, s.23-24.

¹⁰²Salar Mahmud, Enfal..., s.26.

sahiptir. Bu durumda kanunun gerçek bir rol üstlenmediği anlaşılmaktadır. Irak Başkanı geçen yüzyılın seksenlerinde medya kanallarında bu konuyla ilgili olarak Kanun kendi ellerimizdedir, nasıl istersek o şekilde uygulayız sözlerini kullanmıştır.

I.2. Halepçe'yi Tanıtmak

I.2.1.Halepçe'nin ismi

Halepçe'nin ismiyle ilgili olarak özellikle dil bilimi bakımından birçok farklı görüş vardır. Bu görüşlerin hangisinin daha doğru olduğu konusunda, uzmanlar ve tarihçiler de farklı düşünceler öne sürmüşlerdir. Bu görüşlerden bazıları şu şekildedir:

1- Bazıları Halepçe isminin Halap¹⁰³ kelimesinden geldiğini söylerler ki o zamanlar Halap¹⁰⁴ önemli bir ticaret merkeziymiş. Bunun etkisinin altında kalarak burayı da böyle adlandırmışlardır. Çünkü İran-Irak¹⁰⁵ sınırı üzerinde olan Halepçe, ticaret bakımından çok stratejik bir coğrafi konuma sahipti.

2- Bazıları da Farsçadaki acayip bir yer anlamına gelen Acbaca kelimesinden geldiği görüşündedirler. Bu bakış açısı, bölgenin doğasının ve havasının güzelliğinin sonucundan ortaya çıkmıştır.

3- Bazıları ise, bölgedeki meşhur Heluje adındaki meyvenin zamanla isminin önce Heluçe'ye ardından Halepçe'ye dönüşmesiyle bu ismin bölgeye verildiğini söylemektedirler¹⁰⁶.

I.2.2. Halepçe'nin Coğrafi Konumu

Halepçe, Irak'ın kuzeydoğusu ile Süleymaniye'nin güneydoğusunda yer almaktadır¹⁰⁷. Güneyinde, İran sınırına düşen Sirvan Irmağı, güneydoğu köşesinde Şarezür, Şnrüve ve Balambo yaylaları vardır¹⁰⁸. Halepçe'yi güney ve doğu yanlarında yarı yuvarlak şeklinde ve 3-5 km boyutlarında kuşatan dağlar vardır. Doğu ve kuzeydoğu'da ise 30 km boyutunda Havraman ve Süren gibi sert dağlar uzanmaktadır¹⁰⁹. Bunların her biri Halepçe'nin 1 km uzağında bulunmaktadır¹¹⁰. Halepçe'nin yüz ölçümü 1523 km'dir¹¹¹. Kürdistan'ın başkenti Erbil'den 260 km,

¹⁰³Halep – (Helep + Çe) uata (Helebi Bçuk), bk. Fazl Abbasi Khelife – Serheng Muhammed: Karigeri Aseuare KoMollayetiyeKani Helebce, Piremerd Bas, Süleymaniye 2014, s.50.

¹⁰⁴Heleb

¹⁰⁵Heuraman Ali TofiK, Helebce karesati kimya barankrdni 1988, 1.B, Aras Bas, Erbil 2000, s.5.

¹⁰⁶Neriman Hesên Kerim, Rengdaneuey Karesati Helebce Le Edebiyatı Kurdida, Selahaddin Üni, Eğitim Fakültesi, Kürtçe Bölümü, 2000, s.6-7.

¹⁰⁷Bak harita 2 .

¹⁰⁸Ata Muhammed Aladdin, Kaza' Helebce Fi Cuğrafya el-İklimiye, Kürt Araştırma Merkezi, 1.B, Süleymaniye 2008, s.17-210.

¹⁰⁹Adil SdiK, Helebce 1889-1930, 1.B, Nuser Basım ve Yayın Şirketi, Süleymaniye 2008, s.11.

¹¹⁰Barami Ueled Begi, Gezani Helebce, 1989, s.7.

¹¹¹Yasin Sabır Salih,İnsaykopyday Gşti, 3.C, 2.B, Serdem Basım ve Yayın Kurumu, Süleymaniye 2009, s1802.

Süleymaniye'den 76 km uzaktadır¹¹². Halepçe, 46. Güney meridyeni ile 35-36. Kuzey paralelleri üzerindedir¹¹³. Deniz seviyesinden yüksekliği 260 m'dir¹¹⁴. Yağmurlu bir bölgedir, yıllık yağmur oranı 750 mm'dir¹¹⁵. Havası da daha çok Orta Akdeniz'in havasına benzer, kışın soğuk ve yağmurlu, yazın da sıcak ve kurudur.

I.2.3. Halepçe'nin Tarihi

Halepçe, Kürdistan'ın eski bir şehridir ve eski bir tarihe sahiptir. Birkaç defa harap edildikten sonra 1650 yıllarında Hama Çavuş Ailesi tarafından yeniden kurulmuştur. Halen de bu aile Halepçe'de 13 evli aile olarak tanınmaktadır¹¹⁶. Halepçe'nin halkı Jaf Aşireti'ne ait olan Nevrolî, Kokuyî, Şemeran, Harunî, İbahî, Zerdoyî, İmamî, Yarveys, Emola ve Sedanî kabilelerinden oluşmaktaydı. Bunlardan başka Havramîler, Kakeyîler, Şeyhler Sülalesi ve Seyitler ve daha sonra Kelhur, Tavegozî, Heli Bavayî Kabilelerinden de birkaç aile Halepçe'ye yerleşmişlerdir¹¹⁷.

Eskiden beri Halepçe'de Kürtlerle beraber Yahudiler de yaşamışlardır. Şöyle ki XX. yüzyılın başlarında yaklaşık yüz Yahudi evi Halepçe'nin asıl yerleşenlerinden oluşmaktaydı. Ancak 3 Mart 1951'de Irak Parlamentosu bir yasa çıkararak Irak kimlik kartlarının geri alınmasının kararını verdi. Bu durum Yahudilerin İsrail'e göç etmelerine sebep oldu. Aynı zamanda Halepçe'de Sünnî- Müslüman Kürtlerle beraber, Zerdeşt ve Hristiyan dinlerine tâbi olanlarda yaşamışlardır¹¹⁸. Halepçe'nin nüfusu kimyasal saldırı günlerinde 40-60 bin kişi arasındaydı¹¹⁹.

I.2.4. Halepçe'nin Yönetimi

İdari bakımından Halepçe, Osmanlı İmparatorluğu döneminde kasaba oldu. İlk defa Kaymakamlık 1889 yılında kuruldu. Kaymakamlığa da Osmanlı Devleti'nin emriyle Mehmet Paşa Jaf'ın Oğlu Osman Paşa getirildi¹²⁰.

¹¹²Heuraman Ali TofîK, Helebce karesati..., s.5.

¹¹³Çebat Abdulla, Helebce Memleketi Jiyan, 1.B, Renc Bas, Süleymaniye 2010, s.13.

¹¹⁴Hekim Molla Salih, Helebce Le Amezi Mejuda, 1.B, Minare Bas, Erbil 2004, s.11.

¹¹⁵Çebat Abdulla, Helebce..., s.13.

¹¹⁶Çebat Abdulla, Helebce Memleketi Jiyan,s.14.

¹¹⁷Abdulla Kerim Mahmud, Reşebay Jehr u Enfal, 1.C, 2.B, 2009, s.40.

¹¹⁸Adil SdiK Ali, Çend Lapereyek Le Mejuy Helebce, Kemal Bas, Süleymaniye 2001, s.52-74.

¹¹⁹Middle East Uatch, Cinosayd Le İrak u Pelamari Enfal Bo Ser Kurd, (Çev : Siyamend Mufti Zade), 1.B, Çak Bas, Süleymaniye 1999, s204.

¹²⁰Bekr Hama SdiK, Lapereyek Le Mejuy Helebce (1700-1958), 1.B, Roşnbiri Kütüphanesi, Süleymaniye 1997, s.17.

Osmanlılar Döneminde Halepçe ismi yerine Alabca kullanılmıştır. 1919-1923 yılları arasında resmi olarak yönetmişlerdir¹²¹.

Osmanlı İmparatorluğu'nun hâkimiyetinin sonlarında, Irak'ın Londra tarafından işgal edildiği zamanda art arda gelen padişahlık ve cumhuriyet sistemlerinin hâkimiyetleri boyunca birçok kaymakam Halepçe'nin idarî ve siyasî işlerini yönetmişlerdir. 16 Mart 2014 tarihinde Kürdistan Eyalet Hükümeti, Halepçe Anıtında Halepçe'nin bağımsız bir il olmasına karar verdi.

---

¹²¹Çebat Abdulla, Helebce Memleketi Jiyan,s.35.

İkinci Bölüm

2.1. Halepçe'nin Kimyasal Saldırısı

2.1. 1. Irak – İran Savaşı

1979 yılının başlarında İran İslâmî Devrimi, Ayatullah Humaini¹²² liderliğinde Muhammed Raza Pahlevi Şahı'na¹²³ karşı kazanıldı. Bir diğer taraftan devrimin ilk zamanlarında, Şii İslâmî Devrimlerini komşu ülkeler ve İran'ın etrafına yaymaya çalışıyorlardı(özellikle Irak ve körfez ülkelerine)¹²⁴ .

Irak'ın eskiden beri sınır sorunları vardı. Birinci Dünya Savaşı'na kadar, İran ve Irak devletlerinin arasında birkaç yıl arayla sürekli sınır anlaşmaları imzalanıyordu. Bu iki devletin sınırlarını belirleyen en önemli anlaşma Cezayir Anlaşması olmuştu. Bass rejimi, İran devletinin Kürt devrimini desteklememesi karşılığında körfez suyunun birçok bölümünden çekildi. Saddam Hüseyin, 17 Eylül 1979 tarihinde tek taraflı olarak Cezayir Anlaşmasını bozdu ve Irak'ın anlaşmaya uymadığını bildirdi. Ardından Irak sınırlarında Şirin Yalısı, Huram şahr ve

¹²² Humeyni : Tam adı (Ruh allah Musui Humeyni) 1902 yılında Humin'de doğmuştur. Bu yerin adı ile Humeyni adı verilmiştir. Mustafa'nın oğlu oda İran'da dini bir kişilik olan Ahmed Musa'nın oğludur. Dini eğitimini ve şeriat kolejinin 1932'de Kaum ilim havuzunda bitirmiş. 1928 -1945 yılların Arasında dini okullarda ders vermekle meşguldü.1963 siyasi bir karakterle meydana çıktı ve seçme hakkına karşı durmak, kadın hakları, toprak ve yasa reformuyla meydana çıktı. Şahın Kur 'ani kerime ve yasaya karşı geldiğini herkese ilan eder. 1964 yılında İran'dan sürüldü, Türkiye'ye doğru gitti. Bir yıldan sonra Irak'ta necefe taşındı. 14 yıldan fazla orda kalmış. 1978 yılında Şahın fermanı ve emri üzerine Irak liderleri tarafında oradan da sürülür ve Fransa'ya gider. 6.10.1978 tarihinde Paris'e varır. Orda batı liberalizminden faydalanır ve özgür bir şekilde Şah Hanşabi Tahleui rejimine karşı duyuru yapar. İran devrimini açtı, Humeyni 1.2.1979'da uçakla Fransa'dan İran'ın başkenti Tahrana geri döner. Devrimin başarılı olmasından sonra 11.2.1979 tarihinde Muhammed Reza, Şah (şapur bahtiyar) ve meclis başkanının kaçmasından sonra mühendis ve tüccar olan Mahdi'yi meclis başkanı olarak ilan eder, hükümeti kurmak için görevlendirilir. 1.4.1979'da krallık yönetimine verilip bölgede İslami İran ilan edildi. Humeyni sert, kuru, katı ve zalim bir adam olarak tanınıyordu. 4 Haziran 1989 yılında vefat etti. bkz. Faruk Muhamed MuhamedAmin,siyaseti İran barambar culanauae rizgari xuazi Kürt la bashuri Kürtstan 1975-1989, Renue matbaa ,Süleymaniye,2014 ,s129,Yasin Serdesti, Barzani Mala Taha, mejue hauçarği İran, Sima matbaa ,Süleymaniye,2009, s 276-277, Goran İbrahim Salih , dozi Kürt la baznae paeuandeakani amrika u Irak da 6 e azari 1975 -2 e abi 1990, doğu matbaa ,Erbil,2013, s 163, Yasin Serdesti, Kürtstani İran lekolinauayaki mejuyi la culanauae rizgari xuazi natauae gali Kürt (1939-1979) , Sima matbaa ,Süleymaniye ,2011,s558-559.

¹²³ Pehlevi Şahı Muhamed Raza: Raza Şah Pehlevinin oğludur ve İran'da Pehlevi rejiminin kurucusudur. 1941 yılında birinci dünya savaşındaki baskıdan sonra iktidardan vazgeçmiştir. Oğlu Mumedde bırakmıştır, şah Muhamed Raza Swisrada okumuştur. Tahranda savaş kolejinin bitirmiştir, dünya üniversitelerinde birçok yüksek diploma kendisine verilmiştir. (Musdak) meclis başkanının düzenlediği iç petroleri düzenlemek sebebi ile adı duyurulmuştur, ziraat ve tarımda birçok önemli adımlar atmıştır. Amerika yardımıyla İran halkına siyasetten uzak durmaları için büyük bir baskı uygulamıştır. Halkın günlük geçimlerini Avrupa modeli üzerinde geçindiriyordu. 1979 yılında Şii İslami mezhep devrimi başladıktan sonra iktidardan uzaklaştırılmıştır. Mısır ülkesine gitti, daha sonra Amerika'da hastalıktan vefat etti. Muhamed Raza şahın iktidarlığının son bulması ile Pehlevi ailesinin iktidarı da İran'da son bulmuştur. buna bkz . Yasin Sabır Salih, insaiklopidyae gishti, 3 cü baskı, s 1637.

¹²⁴ Nacm Sangauı , Kürtstan u sarkırdau raparin u şorşakani, 1995-1169 da , s .780 .

Abadan'a saldırdı. İran'ın birçok il, ilçe ve köyünü ele geçirdi. Irak ve İran arasında bu savaş 8 yıla kadar uzadı¹²⁵.

Bu savaş, üç farklı geçişe ayrılır. Birinci geçiş; 1980-1982 yılları arasında Irak'ın saldırısı ve galibiyeti ile başlamıştı. İkinci geçiş; İran'ın karşı koyarak öldürücü saldırıyı başlatmasıydı. İran, ele geçirilen tüm bölgelerden Irak ordusunu çıkarmayı başardı. Bu durum Irak rejiminin geleceğini tehlikeye sokmuştu. Bu yüzden birçok ülke Irak'ın yardımına koştu. Bu ülkelerin amaçları hem dağılmış Irak ordusunu yeniden yapılandırarak bölgenin yeni haritasını çizmek hem de bu karışık zamanda, İran'a karşı kimyasal silah kullanmaktı¹²⁶. 1983 yılında Irak hükümeti 11 kez İran'a karşı kimyasal saldırıda bulundu. Savaş, bölgelerin dışında sivil bölgelerini de içeriyordu. Uin şehri ve diğer bir kaç şehirde de çok sayıda insanın yaşamına mal oldu¹²⁷.

22 Ekim 1983 tarihinde Irak uçakları Kauz Sultan şehri saldırısında 11 kişinin ölümüne sebep oldu. Mariuan ili bölgesi de Irak uçaklarının kimyasal saldırısına maruz kaldı¹²⁸. 1984 yılında Irak, aleni bir şekilde Hardal¹²⁹ gazını İran'a karşı kullandı. Bu saldırıda iki bin yedi yüz kişi yaralanırken sayısız insan da öldü¹³⁰. Irak hükümeti kimyasal saldırıyı Sardeş, Bana mariuan, Sarbazhane Hamidi şehirlerine karşı yaptı. Bu durumun ortaya çıkması Birleşik devletlerin ihmalden kaynaklanıyordu. Bana bölgesindeki köylerde de iki yüz altmış kişi öldü. Yine aynı günde Marzn Abad Banuş, Batı Azerbaycan'daki köylere de Hardal ve Siyanid

¹²⁵ Nacm Sangauı , Kürtstan u sarkırdau raparin u şorşakani, 1995-1169 da , s 782 .

¹²⁶ Mesut Abdul hAlık Muhamed Amin , mausuai cudi ,tercumanlık birosu , Erbil , 2015, s. 628-629.

¹²⁷ Pur Muhamed Nimatulah , hkuk bashar dustana dr eng İran u Irak mrur rftar Irak , pasdaran merkezi , İran , Tahran , 1385 , s 149 .

¹²⁸ Muhamed mişl Garip , caraim cinthae şimayi, muhamed ali askeri, mukades savunma matbaa, Tahran- İran, 1389, s 112-113. ¹²⁸

¹²⁹ Hardal: Hardal gazları ölüm gazları ile meşhurdurlar. Ya da sarı yağmur, bilimsel sembolü (vğ) tir , çok zehirli bir maddedir. Bu gazlardandır, giysi hatta plastik eşyalardan içeri girer, korkutucu bir dumanı vardır, cildin yanmasına sebep olur. Bu madde havadan daha ağırdır bir tabaka gibi konmasına sebep olur, çevreyi pis yapar özellikle toprak ve arazilerde uzun bir süreliğine içinde çekilmesi ile kusmaya ve sindirim sistemini bozulmasına neden olur. Yutulduğu zaman gözlere, göğse ve bele zarar verir. Kan oluşum hücrelerine zarar verir, deri üzerinde büyük dğümler oluşturur, gözün alt tabakasının yanmasına sebep olur, yani yapışıcıdır ve kör etmeye sebep olur. dumanı çok zehirlidir, dumanı (7) kere havadan daha ağırdır. Biraz kokuludur, suda az erir. Bkz . Hamae Hama Said : dangi ğal,B1 , Hamdi matbaa ,Süleymaniye,2016, s.606., Kemal Celal Garib, chaka bakomal kuzhakan, Zamua matbaa, Süleymaniye, 2000, s 109-110. Haujin Kakaman Muhamed, teruaninek bo kimyabarani sheğ uasan u bAlisan la ruangai kimyayieaua ,beş araştırma balisan ve etrafındaki küyler hakkında,Şahabmatbaa,Erbil,2013,s200-201.

¹³⁰ Pur Muhamed, Nimetulah, hkuk bashar dustana dr eng İran u Irak mrur rftar Irak, s 150.

Haydrocin¹³¹ gazıyla saldırdı. Burada da beş kişi öldü. Yüzden fazla insan yaralandı¹³². Ayrıca birçok gizli stratejik faktör daha Irak ordusu için tekrardan dengeyi yakalamayı başardı. Savaşı durdurma kararının verilmesi bu savaşın üçüncü evresini oluşturuyordu. 1984 yılından savaşın sonuna kadar Irak, yeniden savaşın ikinci evresindeki gibi dağılma yoluna girmişti¹³³. 1988 yılının başlarında Irak'ın Basra valiliğine ait olan Fau Barajı İran tarafından ele geçirildi. Irak, o bölgeyi İran'dan kurtarmayı çok istiyordu ki binlerce askerin bu yüzden ölmesine sebep oldu. Fakat yine de bölgeyi ele geçiremediler. Bu yüzden Amerika'ya sığındılar. Amerika, yapay ay aracılığıyla detaylı bir şekilde İran'ın o bölgedeki askeri bilgilerini ve hareketlerini Irak ordusuna aktarıyordu. Daha sonra da lazer ışınıyla gemilerin durduğu köprü ile Fau Barajının önemli yerlerini bombardıman etti. İran'ın barajda olan gemilerini dağıtmayı başardılar. Ardından Fau Meydanını tekrardan ele geçirdiler. Humeyni, kendi tarafından savaşı durdurdu ve kararında şöyle dedi: *Vallahi bu savaşı durdurduğum için bir kâse zehir içiyor gibiyim.* 13 Ağustos 1988 tarihinde resmî ve fiili olarak İran tarafından savaş durduruldu. Ancak Irak ordusu, İran ordusuna karşı saldırılarına devam ediyordu. 20 Ağustos 1988 tarihinde kesin bir şekilde savaşa son verildi. Bu süreçte maddi ve manevi birçok kayıp oldu. Irak hükümeti, bu savaşın başından sonuna kadar ordusunun ölü ve yaralıları için büyük miktarda para harcadı. Ayrıca arazi ve ev yapma kredisi de verdi. Irak ordusuna Mısır, Suudi Arabistan, Yemen ve Ürdün'den yardıma gelen askerlere de büyük miktarda para tahsis etmişti. Bunun sonucunda da Irak devleti büyük bir borcun altına girmişti. Savaşın durdurulmasından sonra Arap devletlerin yardımları da durdu ve Irak ın ekonomik durumu tamamen bozuldu¹³⁴.

¹³¹ Siyanid Hidrojen : kimyasal sembolü (HCN)'dir su beyazı bir sıvıdır ve gaz şeklinde oluşturulur. Acı badem kokusu kokar, zayıf bir sıvıdır. şişede ya da polayın şişesinde ya da ambar saklanır. Zehirli bir maddedir. Eğer ağız ya da burun yoluyla içe çekilirse hemen alev alır. Eğer havada (%41-6) yüzdesinde bulunursa patlayabilir. bkz. Kemal Celal garip, chaka bakomal kuzhakan, s 106-107. haujin kakamam Muhamed, teruaninek bo kimyabarani sheğ uasan u balisan la ruangai kimyayieaua,s 204 .

¹³² Muhamed Bakırnikhuat Bhrami , cinayit enği,İranla savaşta olan Iraklı shimla saldırıları İran devrim muhafızları noktası islam devrimci belgeler merkezi ve kutsal savunma araştırmaları,1391, s374-375.

¹³³ Mesut Abdul hAlik Muhamed Amin, mausuai cudi,s 628-629.

¹³⁴ Najm Sangau , Kürdistan u sarkırdau raparin u şorşakani, 1995-1169 da , s .782-783.

Bu savaş, Irak üzerinde derin hasarlar bıraktı. Çünkü o bölge gözde görülür bir şekilde savaş meydanı olmuřtu¹³⁵. Binlerce köy tahrip edilmiş yüz binlerce vatandaş da zorla askere alınmıştı. Birçok insan mülteci konumuna düşmüştü. Kürt partileri de büyük mağlubiyete uğramıřtı¹³⁶.

---

¹³⁵Garas Ar Çi .stans fild , Irak Kürtistanı , parasandni syasi u peşkautni dimukrasi , Çev(Yasin Sardaşti) , Sima matbaa , 2010 Süleymaniye , s .114 .

¹³⁶Barzani Mala Taha , Kürtan la nakokyakani Irak da ham tarafın u ham kurbani ,Saya matbaa , Süleymaniye , 2009 , s .26.

2.1.2: Kimyasal Saldırdan Önceki Durumlar

İran ve Irak arasındaki (1980-1988) sekiz yıl süren savaşta Kürt partileri her iki savaş tarafı arasında bölünmüşlerdi ve sürekli taraf değiştiriyorlardı. K.Y.B'de başlangıçta Suriye, daha sonra Irak hükümetiyle, sonunda da İran'la ¹³⁷ ittifaklar yapıyordu.

Irak, bir cephede İslâmî karşıtı kişileri toplama amacıyla, 17 Kasım 1982 yılında, İran'da Said Muhammed Bakır Alhakim liderliğinde İslâmî Yüksek Meclisini İran'ın kuvvetli desteğiyle kurdu. Bu meclis İran'a sığınan Irak Şiiilerine önderlik ediyordu¹³⁸. 1983 yılında bu meclisin askeri kolu "Badır" adı ile kuruldu¹³⁹. 1983 yılında K.Y.B, Irak hükümetinin yandaşlığını yapıyordu. Irak güçleri tarafından tehlike hissettiği için İran yandaşı olan K.D.P'yi de kazanmaya çalışıyorlardı. Bu yüzden Saddam, K.Y.B lideri olan Celal Talabani ile konuşmaya başladı. Bu konuşma, otonomi hükmü, ekonomik ve Kerkük petrol kuyularını ele geçirmek ile ilgiliydi. Bunları elde etmek zor görünüyordu, ama halk partisi ve demokratik parti arasındaki boşluk daha derin ve karışık bir hale gelmişti. Bu konuşma 8 ay boyunca Irak hükümetindeki Kürtlere yardım ediyordu. Amacı İran ve onun yandaşı olan demokratik partinin daha fazla faydalanmamasıydı. 1985 Ocak ayında, halk partisini güçsüzleştirmek, zaman kazanmak ve İran savaşına kendisini hazırlamak Saddam'ın niyetleri arasında açık bir şekilde görünüyordu. Halk partisi de Saddam'ın isteklerine boyun eğmek istemiyordu. Bu yüzden konuşmaları boşa çıkmıştı. Halk partisi, İran'la bağlantı kurdu ve onların safına geçerek kurtuluş

¹³⁷ Ofra Bingyo, Kürdi Irak, Çev(soran Mustafa Kürti), Aras matbaa, Erbil, 2013, s.266-298.

¹³⁸İslami Dava partisi: 12 ekim 1957 yılında (İslami Dava partisi) (Muhammed bakır sadır) liderliğinde kuruldu. 1980 yılın nisan ayında Muhammed bakır sadır ve kardeşi bnt alhudari idam edildiler, bass döneminin meclid büyükleri 31.3.1980 gününde bir kararla tüm dava üyelerini öldürdü, Dava partisi 1979 yılında ayrı ayrı kuruluşları vardı, önemlileri: Irakta İslami harekâtı, işleri askeri hareketi yapmaktı 1981 yılına kadar sürdürdüler, aslan sabi kuruluşu 1983 yılında Basra'da kuruldu, 7 Temmuz 1982 yılında Dava partisi düceyil de Saddam Hüseyin'i öldürmeye açıldı. 1983 yılında Kuveyt'te Amerika'nın konsolosluğunu patlattılar,1985 yılında Kuveyt liderini öldürmeye çalıştılar. Bu terör hareketi yüzünden Amerika 1985 yılında Dava partisini terör listesine yazdı 1991 yılına kadar, mart ayı 1991 yılında (İslami birliği Irak Türkmenleri) için İran'da kuruldu, Saddam Hüseyin'in rejimi yıkıldıktan sonra 2003 yılında Dava partisi hükümet ve Irak parlamentosunda asıl güçtür, Irak başkanları Dava partisine bağlıydılar, Dava partisi nisan ayı 2007 yılında Bağdat'ta kendi kongresini yaptı, bu kongrede Nuri maliki genel lider olarak seçildi, aynı zaman da Irak meclis başkanıydı, Irak meclis seçimlerinde 89 kürsü elde etmeyi başardılar, 2010 yılında İbrahim Caferi yönü dava partisinden ayrıldı, bu vakitlerde haydar al abadi dava partisinin önemli bir kişisidir. Aynı zamanda Irak meclis başkanıdır. Bkz . Aram Ali Aziz, hzbi Dava, peshinae mezhuyi u bir u bichuni siyasi, 2012 Eylülü, üçüncü yıl, Süleymaniye, s. 54-62. Muhammed Fatih, hzb u rekğraua syaseakan la Irak 1910-2010, s 114-116. Levent Baştür, Salih Ziya, Furkan Torlak, IRAK SIYASETİNİ ANLAMA KILAVUZU,PelinOfset,Ankara,2013,s20

¹³⁹ Faruk Muhammed Muhammedemin , siyaseti İran bArambar culanauae rzgari guazi Kürt....., s 218 .

savaşına başladı¹⁴⁰ . Talabani ve K.Y.B heyeti Ocak 1986'da İran'ın çağrısı üzerine ülkeyi ziyaret ettiler. İlk önce Kırmanşah¹⁴¹ Ramazan Karargâhı¹⁴² tarafından karşılanıp birkaç nokta üzerinde anlaştilar. Bu, görünürde siyasî ve askerî bir anlaşmaydı¹⁴³ . İran ve Halk Partisi aşağıdaki birkaç nokta üzerinde anlaşti:

- 1- Her iki taraf Saddam rejimini yıkmak için birbirlerine yardım edecekti¹⁴⁴ ..
- 2- İran ile K.Y.B birbirlerine danışmadan barış ya da savaş kararı vermeyecekler¹⁴⁵ .
- 3- Irak rejiminin siyasetlerine karşı İran, Kürt halkına ve Kürt özgürlük harekâtına tam destek verecek.
- 4- Kürt halkı, Irak sınırında kendi hakkını otonomi veya federal çerçevede kullanacak.
- 5- Halk Partisi ile İran karşılıklı olarak birbirlerine her daim saygı duyacak.
- 6- İran ve Kürdistan'da her iki tarafın yerleri ve temsilcileri belilenecek¹⁴⁶ .
- 7- Eğer bu iki taraftan biri saldırıya maruz kalırsa diğer taraf birlik açarak saldırıyı hafifletecek¹⁴⁷ .

1987 baharında İran Mesut Barzani ile Celal Talabani liderliğinde Irak'a karşı birlik olmalarını, aralarındaki derin anlaşmazlıkları bir kenara bırakmalarını istedi¹⁴⁸ . Her iki partide birkaç yandaşlık yapıldı. K.D.P birbirlerine sıkı düşman

¹⁴⁰ Çarlıs Trip , chand laparaeak la mezhue Irak , s 322-323 .

¹⁴¹ Kırmanşah : İran da bir ildir , kırmanşah Şehri idari merkezi dir , sına Şehri İranda küzeyine düşer , ilam güneyine düşer , (asabad ve tuisırkan ve nhauand) te güneyine düşerler , Iraktada Süleymaniye ve dila batısına düşerler , genişliği 24641 km dir , oturma 1768741 kişi dir . buna bak . Abdullah gaffur , farhangi cugrafeay Kürtstan , hane metbası ,duhok, 2008 , s 162.

¹⁴² Ramazan karargâhı: pasdaran ordusunun ve Irak Kürtistanının sorumlusu bir askeri gücü, Irak küzeyindeki Kürtler partisile İranın Arasındaki ilişkileri kontrol ediyordu , ve hareketler hakkında bilgi topluyordu , ve gözetim altına tutmuşlardı , 1986 -1988 yıllar Arasındaki vakitte Kürtlerle ortak bir şekilde İranın yandaşlığıyla beraber bir kaç kuruluşuz (nasır ve fetih ve zafer) adına operasyonu Iraka karşı yaptılar . buna bak . Adil Sıdik , komal kuzhi Kürt la cangi Irak-İran da , örnek olarak Halepçe 16/3/1988, master projesi tarih bölümü Süleymaniye koleji, 2014, s. 138.

¹⁴³ Faruk Muhamed Muhamedemin , siyaseti İran bArambar culanauae rzgari khuazi Kürt la bashuri Kürtstan 1975-1989, s 265-266. Ferit اساسadır , isklopedyae yeketi nishtimani Kürtstan , akademik hoşyar Kürtistan halk partisi üyelerini yetiştirme paylaşımlarında , Süleymaniye , 2013 , s 166-167

¹⁴⁴ Midl Est Uoç, Cinosayıd la Irak da , palamari Anfal bo sar Kürt, Muhamed HamaSalih tofik , Kemal matbaa , Süleymaniye, 2013, s97.

¹⁴⁵ Kırıs Koçera , bzutnauae natauae Kürt u uisti sarbağoyi .....s 107.

¹⁴⁶ Brayim Celal, chapkek la mejui koMala , s 463-464. , Salih Bruari , Calal Talabani muafk ua arah , ikinci baskı, ulusal kürt birliğinde fikri ve bilinçlendirme bürosu, Süleymaniye, 2010, s 119 .

¹⁴⁷ Adil Sıdik , komal kuzhi Kürt la cangi Irak – İran da , örnek olarak Halepçe 16/3/1988 , s a45-155.

¹⁴⁸ Maikl liznberg , Anfal la Kürtstani Irak , karzan Muhamed tarafından verilmiş , Hamdi matbası , Süleymaniye , 2011, s 8-9 .

olan iki gurupla(I.K.P, İ.D.P) yandaşlık kurmuştu¹⁴⁹. Birkaç gizli parti de hareket halindeydi ki bunların en kuvvetlisi Halepçe'de bulunan iran'a ait partiydi(K.İ.H)¹⁵⁰. Talabani İran'a gittiği zaman rejimin K.Y.B'nin etkin olduğu bölgede engeller çıkardığını görmüştü. Buna engel olmak için de o bölgeleri savaş meydanına çevirdi. Büyük bir ordu ile birinci alay komutası tümgeneral Nazar Ablul Kerim Xazracı bölgeye yerleştirdi. Bu ordu İran ile K.Y.B'nin arasındaki yolları kapatmak için sınır bölgelerini ele geçirmeye çalıştı¹⁵¹.

Bununla beraber geniş bir bölge olan Halepçe sınırını da ele geçirmek istiyordu. Bu yönde haritalarını çizmişlerdi. Bunun için öncelikle bazı önemli iler yapmaya ihtiyacı vardı. Bunlardan en önemlileri:

- 1- Bölgeyi tanımak ve fotoğrafını çizmek.
- 2- Güçlerinin yettiği yere kadar İran sınırında yol ve köprü yapmak.
- 3- Irak ordusu hakkında tam bilgi toplamak (yer, silah sayıları, çeşitleri, asker ve ordunun cinsiyetleri, milliyetçilikleri ve psikolojik durumları).
- 4- Alay ve Caş liderleri ile ilişki kurmak.
- 5- Rejim ordularının yolları etrafındaki Mayın torbalarını kaldırmak ve temizlemek.
- 6- Sınırdaki İran pozisyonlarının problemlerini çözmek¹⁵².

Ayrıca K.Y.B diğer Kürt partilerle de bir araya gelerek toplantı yaptı. Başta K.S.P ile Meriuan şehrindeki savaşın durumu ve programı hakkında toplandılar. Toplantıda Savaşa özgürce karar vermeye ve Halepçe bölgesinde İran'a karşı olan tepkiler dile getirildi. Ve bu konularda birlik olmaya karar verdiler.

¹⁴⁹ Ofra Bingiyo , Kürti Irak , s 267 .

¹⁵⁰ Kürtistan İslami hareketi (K.İ.H): 1980 yılında Kürdistan'da İslami ilişkiler hareketi kuruldu. 1987 yılında bir grup bilim adamının İslami ilişkiler hareketi ile birleşmesi, Kürdistan İslami hareketi şeyh Osman Abdul Aziz liderliğinde ilan edildi. Aynı yılda askeri hizmeti Irak hükümeti karşı yaptılar ve aynı yılda İslami hareketi ve bir kaç Kürt partisi daha İranla beraber Halepçe'yi kontrol altına almak için anlaşılardı ki Irakta savaştaydı, 1992 yılında şeyh Osman Abdul Aziz hareketin Kürtistan bölgesel yönetimin liderliği seçim adayydı , %5,1 oyunu kazandı, geçen yüz yılın doksanlarında İslami hareketi ve Kürtistan halk partisi çetin bir iç savaştaydılar, bir birlerinden binlerce kişi öldürdüler ki her iki taraf askeri ve maddi yardımları İran'dan alıyorlardı, 1992 kalkışında gözde görünür şekilde rolleri vardı, 2001 yılında Ali Bapir liderliğinde İslami gurubu onlardan ayrıldılar, 2003 yılın sonrasında bu güne kadar İslami hareketi parlamentoya katılıyor Kürtistan bölgesel hükümdarlığında ama zayıf bir seviyede küçük bir parti olduğu için ki şimdi (İrfan Mala Ali) kişilik tarafından Kürtistan İslami hareketi yönetiliyor. buna bkz . Mesut Abdul halik , mausuae cudi , s 559. , Levent Baştür , Salih Ziya , Furkan Torlak .... , Irak siyasetini anlama kılavuzu, s 45.

¹⁵¹ Adil Sdik , komal kuji Kürt la cangi İran – Irak da Halepçe (16/3/1988) ba nmuna , s 164-165.

¹⁵² Adil Sdik , komal kuji Kürt la cangi İran – Irak da Halepçe (16/3/1988) ba nmuna , s 186-187.

İkinci ortak toplantı, Kırmaşah'ta bulunan İran genel merkezinde gerçekleşti. Burada İran savaşına katılan tüm partilerin temsilcileri bulunuyordu. Toplantıda, bölge ile ilgili alınan kararlarda birlik olmak ve gelecek programları hakkında konuşuldu¹⁵³. Aslında, Kırmaşah şehrinde yapılan bu toplantı Halepçe şehrinin nasıl ele geçirileceğini konuşmak için yapılmıştı¹⁵⁴.

Üçüncü toplantı da, K.İ.H ile K.Y.B arasında Paua şehrindeki K.Y.B karargâhında yapıldı. Her iki tarafın savaşta yardımlaşması konuşuldu¹⁵⁵.

Bölgenin zor topografyası ve İran tarafından sınıra yolunun olmaması İran ile karşılaşılan bir diğer sorundu. İranlılar 1987 yılının son aylarında Irak'a iki tünel yolu yapmayı planladı. Birisi Suren Dağı'nda, diğeryse Mlakurd u Karacala yolunda olacaktı. Amaçları, olası bir saldırıda kolaylık sağlamaktı. Fakat her iki plandan da Irak'ın haberi oldu. İran da bu planları yapmaktan vazgeçti¹⁵⁶. Fakat bu süreçte yeniden İran yönünden sınırlara doğru yol açma çabaları arttırıldı. Bu yolları inşa etme sorumluluğu ordu mimarları grubuna verildi¹⁵⁷. Bu grup geceleri bir kaç metre yol çalışması yapıp gündüzleri de iş makinelerini ağaç dalları ve şebeke ile saklıyorlardı. Fakat buna rağmen Irak hava güçleri tophanesi bazen onları buluyor ve top atışına tutuyordu¹⁵⁸. Ama yine de bu yollardan kolayca geçmeyi sağladılar¹⁵⁹.

Mayın saldırısı da büyük bir sorundu ki bir an önce çözülmesi gerekiyordu. Çünkü Irak ve İran arasındaki savaşın başlangıcında her iki taraf bir diğer tarafın saldırısını engellemek için birçok sayıda mayını sınır bölgelerine yerleştirmişlerdi¹⁶⁰. Bu problemi çözmek için geceleri peşmerge ve İran uzmanı ortak timleri, rejim ordusunun etrafındaki mayınları etkisiz hale getirip yolları mayından temizliyorlardı. Bu iş de bir kaç haftada bitirildi¹⁶¹.

Saldırı vaktinin yaklaşmasıyla parti ve siyasi taraflar kendi güçlerini, Irak'ın İran sınırına topladılar. Söz verdikleri gibi ihtiyaçlar (silah, patlayıcı, giysi, yiyecek) hazırlandı. Bunlardan en önemlisi İran rejimi ve Peşmerge güçlerinin kimyasal silah

¹⁵³ Şevkat Hacı Muşir, karasati kimyabarani Halabçe bahari 1988, s 93.

¹⁵⁴ Faruk Muhameem MuhamedAmin, siyaseti İran bArambar culanauai rzgariğuz la başuri Kürtstan 1975-1989, s 296.

¹⁵⁵ Şevkat Hacı Muşir, kArasati kimyabarani Halabçe bahari 1988, s 93.

¹⁵⁶ Adil Sdik, komal kuji Kürt la cangi İran – İrak da Halepçe (16.3.1988) ba nmuna, s. 189-190.

¹⁵⁷ Adil Sdik , komal kuji Kürt la cangi İran – İrak da Halepçe (16/3/1988) ba nmuna, s.190-191.

¹⁵⁸ Şevkat Hacı Muşir , kArasati kimyabarani Halabçe bahari 1988, s. 118 – 120.

¹⁵⁹ Adil Sdik , komal kuji Kürt la cangi İran – İrak da Halepçe (16/3/1988) ba nmuna, s. 191.

¹⁶⁰ Adil Sdik , önceki kaynak , s. 192-193 .

¹⁶¹ Adil Sdik , komal kuji Kürt la cangi İran – İrak da Halepçe (16/3/1988) ba nmuna, s. 193 .

kullanımı ihtimaline karşı, kimyasal silahtan koruyan özel giysi, gaz karşıtı maskeler, melhem, atropin iğnesi gibi malzemeler alındı. Halk partisi, bölgedeki halk için kimyasal gaz karşıtı ihtiyaçları İranlılardan istedi. Ancak İranlılar bölgedeki K.Y.B sayısının çokluğunu bahane ederek bu isteği reddetti¹⁶². Bölgenin coğrafyasını göz önünde bulundurarak saldırının galibiyet getireceğine emin olmak için İran güçleri Halepçe sınırına benzeyen bir yerde askerî bir saldırının yapılması kararını aldılar. Bu amaçla, K.Y.B güçlerinin birinci lideri Şevkat Hacı Mşir'ye¹⁶³ Halepçe saldırısı için birlikte hareket etmelerini haber vereceklerdi. Bu saldırının Abad İslâm Kırmaşan Valiliği yakınlarında yapılmasına karar verildi. Çünkü bu bölge Coğrafi yönden Halepçe şehrine benzemekteydi. Ancak Şevkat, İranlıların bu isteğini geri çevirdi. Sebebi de, Pasadaran resmî ordusu ile resmî olmayan siyasî Peşmerge arasında sayı bakımından çok fark vardı. Bu askerî saldırıdan birçok Peşmergenin ölme ihtimalinin olması Şevkati tedirgin etmekteydi. Bu yüzden plân da yürümedi. İranlılar, tek başına saldırıyı gerçekleştirdiler. Şevkat Hacı Mşir de 150 Peşmergenin lideri olarak saldırı yerine gitti¹⁶⁴.

Halepçe'yi ele geçirmeye katılan İran güçleri şu şekildeydi:

Birinci grup, Kudüs karargâhı Veli'nin 7. Ordusunun 6. alayı, Mehdi'nin 33. Ordusunun 6. Alayı, Fecir'in 19. Ordusunun 6. alayı, Ali Bin Abitalib'in 17. Ordusunun 6. alayı, Seralâ'nın 41. Ordusunun 7. alayı ve Titi'nin 35. Ordusunun 4. alaylarından oluşuyordu.

İkinci grup, Fetih karargâhı Necef Fırör'un 8. Ordusunun 5. alayı, İmam Hüseyin'in 14. Ordusunun 5. alayı, Mehdi'nin 33. Ordusunun 6. alayı, Titi'nin Sahedul emirinin 82. Ordusunun 3. alayı, Baqiyatullah'ın 91. Ordusunun 3. alayı, Haşim'in 44. Ordusunun 3. alayı, Sahedul emir'in 82. Ordusunun 3. alaylarından oluşuyordu.

¹⁶² Şevkat Hacı Muşir , kArasati kimyabarani Halabçe bahari 1988, s 97-98 .

¹⁶³ Şevket hacı Muşir: tam adı Şevket Mşir Muhamed Mahmud tur, aslı (Yarwayis) ailesine uzanır ki caf ailesinin öne çıkan bir üyesidir, Şarazur bölgesinde (Tapi Sefa) köyünde 1947 yılı doğumludur. 1956 yılında camide dini okulunu bitirdikten sonra, devlet okuluna gönderilmiştir, 1968 yılında okumaktan vazgeçti ve (K.D.P) peşmergelerile bağlantı kurdu, 1987 yılında İran ordu ve (K.Y.B) arasındaki ilişkilerin sorumlusu yapıldı, sonraki yıl Halabçe şehrinin tutulduğu operasyonunda liderlik etmiştir, 1992 yılında Kürdistan Parlamentosu üyesi seçildi, 2001 yılında (K.Y.B) ikinci kongresinde liderliğin yedek üyesi olarak seçildi, 2003 yılında 7 Şubatta şarezur da (Gameş Tepe) köyünde (cund islam) gurubuyla bir toplantı düzenledi, toplantı sırasında onu ve iki arkadaşını mermi önüne verip şehit ettiler. Buna bkz. Ferid Asasard, insaiklopedyae yeketi nishtimani kurdistan, s 457-459. Şevket hacı Muşir, karasati kimyabarani Halabçe bahari 1988, s 1-25.

¹⁶⁴ Şevkat Hacı Muşir , kArasati kimyabarani Halabçe bahari 1988, s 100-105.

Üçüncü grup da, Kazım karargâhı Bedri'nin 9. Ordusunun 8. alayı, Mehdi'nin 26. Ordusunun 4. alayı, Titi Zafer'in 75. Ordusunun 2. alayı, Titi Abu Ekrem'in 29. Ordusunun 6. alayı, Titi'nin özel şehitler ordusunun 6. alayı, dördüncü ordunun 6. alaylarından oluşuyordu¹⁶⁵.

Her üç taraf (K.Y.B , K. S. P , K. D. P), Paua¹⁶⁶ şehrindeki Kürdistan Demokratik Parti binasında toplandı. Toplantıda her üç tarafın bu konu hakkındaki görüşleri tek taraflı beyan edildi ve bölge üzerindeki güç performansları tartışıldı. Yapılan uzun konuşmalar sonunda her partinin deneyimi ve gücünün olduğu bölge savaşa katılmasına karar verildi. Yani her bir parti, uzmanlıkları ve kuvvetlerinin olduğu bölgelerde İran ile savaşa katılacaktı¹⁶⁷. Ayrıca savaş birliklerinin de aralarında paylaşılması üzerinde anlaşıldı¹⁶⁸. Paylaşım şu şekilde olmuştur:

1- K.Y.B 'nin bir bölümü İran ordusuyla birlikte Halepçe'nin Etlafi Hauar bölgesi ile Halepçe şehri içindeki Şnrue Dağı ve Siruan şehrini¹⁶⁹ korumak için bölgeye Dalamar tophaneleri yerleştirmişlerdi.

2- K.D.P, Pasdaran ordusuyla Hurmalı¹⁷⁰ Ahmed Aua arkası ve Mla hurdı'yi kurtarmak için bölgeye gönderilmişti.

3- K.S.P gücünün bir kısmı Suren ve Şarazur Dağlarını, Said Sadık¹⁷¹ yolunu ve Halepçe'de bulunan Zalım köprüsü'nü korumakla görevlendirilmişti.

4- K.İ.H'nin bir gücü de Mala Ali liderliğinde¹⁷² lojistik işlerden sorumlu olarak görevlendirildi¹⁷³.

¹⁶⁵ Adil Sdik , komal kuji Kürt la cangi İran – İrak da Halepçe (16/3/1988) ba nmuna, s. 203_204.

¹⁶⁶ Paua şehri, Krmaşan şehrinde bir ilçedir, Paua ilçesi idari merkezidir. Mariwan ve Halabçe kuzeyine düşerler, Cuanroda güneyine, Meriwan ve Kamyarnda doğusuna düşerler, Halabçe ve Derbandihan da batısına düşerler, genişliği 1262 km dir, nüfusu 61918 kişidir. buna bkz . Abdullah Gaffur, farhangi cugrafyae kurdistan , s 78.

¹⁶⁷ Şevkat Hacı Muşir , kArasati kimyabarani Halabçe bahari 1988, s 94 .

¹⁶⁸ Bak harita 3 .

¹⁶⁹ Siruan: Halabçe şehrinde bir ildir, Hurmalın güneyinde Sirwan ili idari merkezidir. Güneyinde Bainçan, doğusunda Nusud, batısında Darbandihan gölü, genişliği 732 km dir, nüfusu 29422 kişidir. buna bkz . Abdullah Gaffur, farhangi cugrafyae kurdistan , s 132.

¹⁷⁰ Hurmal : Halabçe şegrinde bir ildir , idari merkezi kuzeyde Pecuen güneyde Byara ve Halabçe doğuda Sruabad batıdaysa Şarazur dur , , genişliği 248 km dir, nüfusu 12169 kişidir . buna bkz . Abdullah Gaffur, farhangi cugrafyae kurdistan , s 102 .

¹⁷¹ Seyid Sadık: Süleymaniye şehrinde bir ildir, idari ortası kuzeyde Pencuen ve Şehirbazar, güneyinde Hurmal ve Halabçe , Sna ili doğusuna , ve Sirwan da batısına düşer , genişliği 350 km dir, 45720 kişiden oluşuyor. 15 eylül 1955 yılında idari açısından köyden ille yükselmiştir . buna bkz . Abdullah Gaffur, farhangi cugrafyae kurdistan , s 131.

¹⁷² Mala Ali Abdul Aziz: 1929 yılında Pres köyünde dünyaya gelmiştir, uzun bir süre cami hocalığı yapmıştır, 1975 yılında cesareti ve korkusuzluğu yüzünden rejim tarafından Irak'ın güneyine sürülmüştür. 1983 yılında Halepçeye geri dönmüştür ve 1987 yılında İslami hareketinin kuruluşuna

Halepçe'nin saldırısı için Kürdistan partilerine ait olan Peşmerge güçlerinin sayıları da şu şekildeydi:

K.Y.B, yaklaşık 515 Peşmerge ile saldırı için hazırды. K.D.P, yaklaşık 400 Peşmergeyle hazırды. K.S.P 300 Peşmerge ve önde yedek kuvvetlerle beklemekteydi. K.İ.H, savaşa katılan en küçük Kürt gücüydü, yaklaşık 160- 180'e kadar savaşa hazırlanmış Peşmergesi vardı. Her bir Kürt sorumlusuna karşı üç İran subayı Kürt partileriyle beraber 200-300 Pasadar ile 9 Bedir Partisi kurdular¹⁷⁴.

İran tarafı ve Kürt partileri sonunda birkaç kör nokta üzerinde anlaştılar. Bunların en önemlileri:

- 1- Her bir Kürt bölgesi kurtarıldığı zaman Kürt kuvvetlerine teslim edilmeli.
- 2- İran tarafından kurtarılan bölgelere yiyecek ve yakıt tahsis edilmeli.
- 3- Şehit ailelerine şehit maaşı verilmeli ve yaralılar tedavi edilmeli.
- 4- Pava şehriden Halepçe'ye elektrik getirilmeli.
- 5- Zarar görmüş köyler tekrardan yenilenmeli.
- 6- Esir alınan Araplar, İran ve İslâmî Yüksek Meclis Devrimine, esir alınan Kürtler de Kürt partilerine verilmeli.
- 7- Ağır silahlar İran için, hafif silahlaar Kürt güçleri için olmalı.
- 8- İran hükümeti olmadan Kürt partileri savaş ilan etmemeli¹⁷⁵.

Ortak İran saldırısından Kürt partilerine dair Irak hükümetinin ve şehirdeki insanların da haberleri vardı. İran ve Kürt partileri tarafından şehre saldırı hakkında soru sormak için şehir halkından bir heyet, polis istihbaratı emniyet şubesi, ordu ve halk ordusunu ziyaret etti. Baas partisine bağlı olan insanlardan bazıları, şehri korumak için bir heyet kurulmasını istediler¹⁷⁶.

14 Mart' ta saat 14:30' da Birinci Ordu Amiri, İran Pasadaran Güçleri ile Kürt hareketlerinden haberdar olmak için üç helikopterle Şnruue Dağı'na gittiler. Bu da bölgede bulunan üç yüz Pasadaran ile iki yüz elli Peşmergenin korku ve tedirgin olmalarına sebep oldu. Birinci Ordu Amiri, Halepçe şehrine döndükten sonra Katyu

---

yardım eden bir üye olmuştur, 1998 lider olmuştur ve 2007 yılında vefat etmiş. Bkz. Rzgar Selim Haydar, karuani nur nmunaeaka la azmuni madrasa u hucrakani Kürtstan, Hayat matbaa, Erbil, s 149.

¹⁷³ Neuşeruan Mustafa , ğulanaua lanau baznada , s 145. Aso Byarayi (Aram hAurami) , auarakani bnari audiui chea , Karo matbaa , Süleymaniye , 2015, s 94-95.

¹⁷⁴ Adil Sdik , komal kuji Kürt la cangi İran – İrak da Halepçe (16/3/1988) ba nmuna, s.297 .

¹⁷⁵ Faruk Muhamed MuhamedAmin , siyasati İran barambar culanauae rzgari ğuazi Kürt....., s 297-298 . - 61

¹⁷⁶ Taha Süleyman , Cinosayıdı Kürtstan, Hamdi matbaa , Süleymaniye, 2016, s118.

Şahla Borin köyünü bombardımana tuttu. Sekiz Pasadar öldü¹⁷⁷. Saldırının başlangıcı olarak bir kaç gün önceden İran tophaneleri Halepçe etrafındaki yüksekliklerde yoğun bir şekilde askerî rejimin karargâhlarına ve yerlerine topla saldırdılar.

13 Mart 1988 tarihinde saldırı başladı. Diğer birimler de¹⁷⁸ İran tophanelerine sırtlarını dayayarak Halepçe'nin Hauraman Şarazur sınırlarına yönelenerek saldırıya katıldılar¹⁷⁹. İranlı Pasadaranların birkaçı saldırının başlamasıyla Peşmerge güçlerinin yardımı sayesinde şehrin içine doğru kaymıştı¹⁸⁰. Saldırının on beşinci gününde şehir tamamen kontrol altına alındı¹⁸¹.

Bölgeye gelen İran güçleri, Kürt partilerinin Peşmerge amir liderlerinin hiç birini tanımıyordu. Partilerin sadece Ramazan karargâhı ile bağlantıları vardı ve Irak karşıtlarıyla iş yapıyorlardı. Bu durum Peşmergelerin hareketlerini kısıtlıyordu. Çünkü ulaşım yollarını tutarak Peşmergelerin silahlarına el koyuyorlardı. Aynı zamanda da şehirde bulunmalarına izin vermiyorlardı. Ayrıca, İran ordusu ile İran Pasadamları arasında büyük gerilimin olması da peşmerge güçleri için problem yaratıyordu.¹⁸²

Halepçe'nin en büyük stratejik önemi, Darbandihan gölünün doğusundan yedi mil uzakta olmasıydı. Bu göl, körfez başkenti olan Bağdat'a giden suyun büyük bir oranını kontrol etmekteydi. İran Devleti, her yerde Irak toprağını ele geçirdiklerini söyleyerek esas galibiyetleri olan Tahran'ın ve Halepçe'nin alınmasından gurur duyuyordu¹⁸³. İran hemen Halepçe'yi bir İran şehri yaparak Razayi¹⁸⁴ adında İranlı bir kişiyi kaymakam yaptı¹⁸⁵. Yol ve yerlerin isimlerini Farsça'ya çevirdi¹⁸⁶.

¹⁷⁷ Şevkat Hacı Muşir , kArasati kimyabarani halepça bahari 1988 , s 128-129.

¹⁷⁸ Adil Sdik , komal kuji Kürt la cangi İran – Irak da Halepçe (16/3/1988) ba nmuna, s 221- 222.

¹⁷⁹ Şevkat Hacı Muşir , kArasati kimyabarani Halabçe bahari 1988 , s 131.

¹⁸⁰ Midil İst Uoç, Cinosayıd la Irak da , palamari Anfal bo sar Kürt, s 161.

¹⁸¹ Aura Hussein , Genocide abd the declaration an Independent country,Jamal Erfan culturah organization press ,Kürdistan, sulaimaniya ,2014 , p58. , Şevkat Hacı Muşir , kArasati kimyabarani halepça bahari 1988 , s 131-140. Adil sadık : komal kuzhi Kürt la cangi İran-Irak da misal Halepçe ba nmuna, (16/3/1988), s 224

¹⁸² Şevkat Hacı Muşir , kArasati kimyabarani Halabçe bahari 1988 , s 188.

¹⁸³ Midil İst Uoç, Cinosayıd la Irak da , palamari Anfal bo sar Kürt, s 171-172.

¹⁸⁴ bazı kaynaklarda Halepçe'nin kaymakamının adı geçiyor (Abdul Raza) , ki gerçekte adı (Razayi) dir. Çünkü Razayi farsça dır . bkz. Faruk Muhamed MuhamedAmin , siyasati İran barambar culanauae rizgariğuazi Kürt la bashuri Kürtstan 1975-1989, s 307.

¹⁸⁵ Adil Sdik , komal kuji Kürt la cangi İran – Irak da Halepçe (16/3/1988) ba nmuna, s 312.-¹⁸⁵

¹⁸⁶ Faruk Muhamed MuhamedAmin , siyasati İran bArambar culanauae rzgari ğuazi Kürt....., s 307 .

Bütün silah, askerî eşyalar ve askerî kuruluşlara el koymaya başladı. Doğrudan şehir ve etrafındaki yerlerin medeniyetlerini yok etmeye başladı. Tüm devlet kuruluşlarının eşya ve hizmet sektöründeki aletlerine el koymaya ve İran'a taşımaya başladı.

Ayrıca İran, bölgeyi oradaki vatandaşlardan da temizlemeye çalışıyordu. Bu yüzden bölgede kalanlara hiç yardım etmiyor, onları İran'a göç etmeye zorluyordu. Göç edenlere de yeni bir yaşam temin ediyordu¹⁸⁷.

---

¹⁸⁷ Faruk Muhamed MuhamedAmin , siyasati İran barambar culanauae rzgari ğuazi Kürt....., s 308

2.2. İran'ın Kimyasal Saldırısındaki Rolü:

İran tarafından Kürt partileri yardımıyla Halepçe'nin ele geçirilmesi, medya ajanslarındaki İran'ın yersiz propagandası Irak Hükümetini tahrik edecek kadar büyük bir kargaşa yaratmıştı. Bu da Saddam Hüseyin'i kimyasal bir saldırı yapmaya teşvik etti¹⁸⁸. Irak'ın karşı saldırısı 16 Mart 1988 yılında normal bir hava saldırısı gibi olmuştu¹⁸⁹. Halepçe'nin kuzeyindeki Said Sadık bölgesini bombardımana tutması ile saldırı başladı. İlk bombardımandan sonra uçaklar aşağıya beyaz kâğıtlar atmaya başladı. Bölge halkı bu kâğıtların kendilerine yapılan bir uyarı olduğunu düşünüyorlardı. Fakat daha sonra hava yönünü belirlemek amacıyla atıldığı anlaşıldı. Sonra uçaklar şehri kimyasal bomba ile bombardıman etmeye başladı. Başlangıçta halk hissetmedi fakat bombardıman sonrası ortaya çıkan sarımsak, soğan ve bozulmuş elma kokularından sonra durum anlaşıldı¹⁹⁰.

Daha sonra 50 tane savaş uçağı, Halepçe'yi kimyasalla bombalarına boğmak için yüz ton zehirli gazı şehre yağdırdı. Binlerce insan ölürken birçok kişi de yaralandı. Saldırıda kullanılan gazlar, Hardal gazı, Sarin¹⁹¹ ve Tabuun¹⁹², dan oluşmaktaydı. Hardal gazı, deri ve vücudu yakma dışında insanı kör eder ve karaciğere büyük bir zarar verirken Sarin ve Tabuun insan vücudunu sarsarak felçli

¹⁸⁸ Neuşheruan Mustafa Emin , ğulanaua la nau baznada , s 146.

¹⁸⁹ Napalim: Alüminyum sabunları ve oliyik ve nafpnik ve hint cevzinin yağı ki tohum şeklinde bulunur ve gazolin ile karışmış karışımından oluşur. Jöle şeklinde çabuk alev alır ve korkutucu bir alev şekli alır, ateşli bomba yapımında kullanılır, maden çalışmalarında kullanılmak için eritilir, etkileşim derecesini azaltmak için elfa nafpuli maddesi ile karıştırılır. Önceden de gazolin ile karıştırılabilir, etkisi kulanma miktarına göre değişir, örnek olarak alev alan maddelerde = (%4) , ateşli bomba da = (%2,6) bu bombada (%6) miktarını havadan alır = (%9) . Bazı top güllerine ya da bombalara katılır. Canlılar ya da hayvanların vücutları üzerinde derin bir yara açar, bu bombaların parçaları vucutta yapışır, ateşli bir şekilde vucuda girene kadar kalırlar, bu madde bizim yanımda daha fazla fosfor ateşle tanınıyor, 1974 yılında bu çeşitte bir bomba peşmergeye karşı kullanılmıştır ve şimdi bir çok bu maddeden yaralananlar var ve bu fosforlu madde adıyla adlandırılıyorlar. Buna bkz. Hamai Hama Said, dangi ğal, s607. Kemal Celal garip, chaka ba komal kuzhakan, s 117.

¹⁹⁰ Midl İst Uoç, Cinosayd la Irak da , palamari Anfal bo sar Kürt, s 173 . Osman kanı panky, saruayakany yaketi nştimani kürdstan la rojgata sağtakany Ali Kürtda, B4, Süleymaniye,2013, s.321.

¹⁹¹ Sarin: Bu kimyasal madde gaz ve sıvı halde bulunur, kokusu meyve kokusuna benzer , (147) derecede kaynar, ve (-56) derecede donar, bilimsel adı: Mapilfosfono floraid ayzo protil astar. Yasası (CH₃)₂ CHO (CH₃)₂FPO damarlara etki eden bir gaz'dır, eğer burun ya da deri vastasıyla içe çekilirse çok zehirli olur, bu gaz çekildikten bir kaç saniye sonra hemen ölüme sebebiyet verir nefes borusu göz ve deri yolu ile vucuda girme özeliği vardır. Buna bkz. Kemal Celal garip, chaka bakomal kuzhakan, s 105. Haujın Kakamam Muhamed, teruaninek bo kimyabarani şeyh uasan u bAlisan la ruangai kimyaieaua, s 202.

¹⁹² Tabun: Bilimsel adı daimapil fosfor amido syanidik apil karışımıdır. Bu karışım (172) yüzdesinde alev alır, aslında eritimlerde hızlı erir, burundan içe çekilirse çok zehirli bir maddedir, rengsiz'dir ya da açık bir kahve renginde'dir. Kokusunda Balık kokusuna benzer. Buna bkz. Kemal Celal Garip, chaka ba komal kuzhakan, s 105.

hale getirir¹⁹³. Halepçe'nin kimyasal saldırısında liderlik yapan Ali Hasan Almacid¹⁹⁴ Saddam Hüseyin'in amcasının oğluydu.

Kimyasal saldırının ardından ismi Ali Kimyau olarak anıldı. Kendisi, Bass partisinin yüksek lideriydi ve Irak'ın kuzeyinde Saddam Hüseyin tarafından büyük bir yetki almıştı¹⁹⁵.

Savaş uçaklarının saldırısı 19 Mart 1988 gününe kadar devam etti. Bu saldırı Kürdistan halkı için çok vahşicediydi. Yirminci yüzyılın ikinci yarısında bu saldırı, büyük bir insanlık suçu olarak vurgulanmıştır¹⁹⁶. Tüm caddeler ölümlerle dolmuştu. Kapı aralarında, araçların altında ya da araç içerisinde can veren binlerce insan vardı. Hayatta kalanlar da gittikçe kötü bir hal almaktaydılar¹⁹⁷. Saldırının etki alanı o kadar genişti ki, Irak'ın bombardıman öncesi Halepçe yakınlarına yolladığı güçlerinin küçük bir kısmı da bu kimyasaldan etkilenmişti. Ayrıca Kürt partilerin yandaşı olan bazı İran güçleri de kimyasal saldırıya maruz kalmışlardı.

İran bu bombardımandan sonra bölge halkının yardımına koşarak bu faciyanın resim ve videolarını medya aracılığıyla dünyaya aktarmıştı. Ki bu da kendi

¹⁹³ Ali Tatar Neruay, bzafti zgariguazi natauay Kürt la Kürdstani Irak la salani cangi Irak _ Iran da (1980 _ 1988) , Hacı Haşm matbaa, Erbil, 2008, s. 210_212.

¹⁹⁴ Ali Hasan Mecid: Tikritin güneyinde bir köyde bu köy halkının çoğu birbirler ve aileler Arasında rekabet olan bir köydür. Çoban olan bir aileden dünyaya gelmiştir. Saddam Hüseyinin amcaoğludur. 1968 yılında Bassların darbe yaptığı zaman, Irak ordusunda bir subaydı ki askeri yaşının tamamında çobanlık yapmakla meşguldü. Fedai çobanlar korkusundan asker olmuştu. 29 Mart /1987 yılında Bass meclis liderliğinde Saddam Hüseyinin kararıyla (160) kuzeyde bass partisinin düzeltme ofisi sorumlusu yapıldı. Büyük bir yetki eline verildi. Ttüm ordunun gücleri, Caş, milli ordusu, asayiş, polis, istihbarat, yasa kurma, tenfiz etme, idari onun yönetimi altındaydı. Yüksek bir bütçe ona tahsis edildi. Bundan sonra tüm Irak kuzeyindeki kurtarılmış bölgeleri tekrardan ele geçirdi. (Kürtlere soykırım yaptı, yasak silahlar ve kimyasal mikroplu silahları Halepçenin kimyasal saldırısında kullandı ki bu emri Saddamdan almıştı. (5) bin kişiyi Şehit etti ve on bin fazla kişiyi de yaraladı, yüzlerce kişiyi de yerinden yurdundan ett. Kürtistanın ekonomisini yerle bir etmesi dışında, Kürtler tarafından Ali kimyayı diye adlandırıldı, 1991 yılında bass rejiminin Kuveyt'e saldırdığı sırada ele geçirdi ve Ali Hasam Mecid Kuveyt'e kaymakamı oldu. Kuveyt, Irak'ın on dokuzuncu ili yapma kararı verildi. Amerikanın ve yandaşları tarafından Irakı, Kuveyt'ten atıktan sonra, Ali kimyau iç işleri bakanı yapıldı, onunla beraber güclerin lideri oldu ve Irak'ın merkezinde ve güneyinde başkaldıran Şii'lere büyük bir katliam yaptı ve o yılda petrol borularını patlattı. Çevresel bir faciaya sebebiyet verdi. 1991-1995 yıllarda savunma bakanı oldu, 1995 yılından 2003 yılına kadar Tikrit kaymakamı yapıldı, Amerika ve yandaşları tarafından yapılan özgürlük sürecinde, Saddam tarafından yandaşlara karşı savaş için Irak güney gücleri lideri yapıldı, kaçan askerlerin kurşunlamak için bir gurup kurmuştu, ta ki sonunda kendiside yandaşlar tarafından tutuldu. Buna bkz. Aso Hasan, la duryani marg u zhean da, Aras gurubu matbası, Erbil, 2007, s 69-70.

¹⁹⁵ Hazım Sahya, Baasi Irak , s 110.

¹⁹⁶ Casım Muhamed Ali, roli hokara siyasyakan la dabashbuni parezgai slemani, dazgai Kürdoloci, Tişk matbaa, Süleymaniye, 2008, s 234.

¹⁹⁷ Maikl Jay Kili, tarmayeakani halanja saddam husayn u cinosaydi Kürt, Çev(karzan Muhamed), Piramerd matbaa, Süleymaniye, 2015, s 77.

menfaatlerinin elde edilmesi ve düşmanı olan Irak rejimini dünyaya rezil etmesi içindi. Yani, Kürtler için yandaşlık ve yardım etmek için değildi. Çünkü İran bu şekilde bir işi ilk ve son defa yapıyordu. O zamanlar Bass rejimi halen Kürt halkının soykırımına devam ederken İran hep tarafsız kalıyordu¹⁹⁸. Bu şekilde Halepçe'ye bu facia yüzünden yasaklanmış silahları kullanma yoluyla birçok dünya merkezi öneride bulundu. 16 Mart günü her yıl kimyasal silah kullanımının yasaklanma günü olmasını ve Saddam Hüseyin'in de uluslararası bir mahkemeye verilmesini söylediler¹⁹⁹.

Bass rejiminin Halepçe'ye kimyasal saldırıda bulunmasının birkaç amacı vardı. Bunlardan birincisi, İranlılara, Darbandihan stratejik körfezine yaklaşmış olmalarından dolayı Irak tarafından İran şehirlerinin bombardıman edileceği ihtimalinin olduğunu vurgulamak istiyordu. İkincisi, herhangi bir Kürt partisinin Irak Devleti'nden ayrıldığı takdirde bu şekilde ağır bir cezayla karşılaşmaları mesajını vermek istiyordu. Üçüncüsü, Halepçe Kürt hareketi açısından Baas rejimine karşı önemli hareket alanıydı. Aynı zamanda İran güçleriyle Kürtlerin Irak güçlerini yenme meydanıydı. Bu yüzden Halepçe halkı Irak rejimi tarafından kasıtlı olarak seçildi. Dördüncüsü, İranlıları korkutarak savaştan çekilmelerini sağlamaktı.

Tüm bu yaşananlar, Halepçe'de büyük zararların yaşanmasına sebep olmuştu. Oluşan zararlar şu şekildeydi:

- 1- 2459 yerleşim yeri tamamen harabeye döndü.
- 2- 4950 yerleşim yerin yaşanılmaz hale geldi.
- 3- 32 km su şebekeleri yok oldu.
- 4- 36 km kanalizasyon şebekeleri yok oldu.
- 5- 81 km elektrik dağıtım şebekeleri, sigortaları ve santralleri kullanılamaz hale geldi.
- 6- Dört kattan oluşan tütün işleme fabrikası yıkıldı. Zaten Baas Rejimi tarafından yıkılmadan önce İran güçleri tüm eşya ve makineleri yağmalamışlardı.
- 7- Hükümdarlık sarayı kullanılamaz hale geldi.
- 8- Anaokulları harab oldu.

¹⁹⁸ Ali Tatar Neruay, bzañi zgariguazi natauay Kürt la Kürdstani Irak la salani cangi Irak _ Iran da (1980 _ 1988) , s 511 – 513. , Faruk Muhamed Muhamedemin, siyaseti İran bArambar culanauae rzgari guazi Kürt, s 307.

¹⁹⁹ Mahmud Sangau , birauareakani Sangau , Tişk matbaa , Süleymaniye , 2004 , s 298 .

9- Şehrin genel hastaneleri ve iki sağlık merkezleri harab edildi.

10- Devlet kurumları harab edildi(ziraat, su ve kanalizasyon, hayvan besleme barınağı, itfaiye, telefon ve posta, gençlik merkezi, polis merkezleri) .

11- Şehrin genel kütüphaneleri harabe ve yağma edildi²⁰⁰.

20 Mart 1988 tarihinde Ali Hasan Mecid, Süleymaniye şehrini ziyaret etti. Tüm Süleymaniye şehrinin kurum müdürleri ile beraber bir toplantı yaptı. Toplantıda aldıkları bir kaç kararı onlara bildirdi:

Bu kararlar:

1- Tüm sabotajcıları ortadan kaldırdık. Bundan sonra her kim hükümetin davranışlarını eleştirirse dilini keseriz, eğer hükümete eleştiri de bulunan küçük bir çocuk bile olsa onun bütün ailesini idam ederiz.

2- Eğer Irak'ın bir askeri ya da hükümete bağlı olan herhangi biri şehrin herhangi bir cadde ya da sokağında öldürülürse biz o sokağı ya da caddeyi yıkar yerle bir ederiz.

3- Bizimle konuşmak isteyenlerin dilini keseriz. Peşmerge güçleri de sabotajcılarla birlikte olursa ya da onlardan iyi bir şekilde bahsederlerse onlar da aynı şekilde cezalandırılır.

4- Toplantı ve konuşmalarda Saddam Hüseyin'in adı geçtiğinde kuvvetli bir şekilde alkışlanmalıdır²⁰¹.

İran, kendi isteğiyle 13 Temmuz 1988' de Halepçe'den çekildi. Savaşın durdurulduğunun ilan edilmesinden birkaç gün önce çekildi Ardından hızlı bir şekilde devlet kurum ve kuruluşlarını patlatmaya başladı. Çoğunluğu okul, hastane ve hizmet veren sektörlerden oluşan yetmiş binayı patlattılar²⁰².

22 Eylül 1980 tarihinde başlayan Irak- İran Savaşı, Amerika ve Arap ülkelerin yandaşlığıyla özellikle Suudi Arabistan, Kuveyt, Ürdün "Albuuaba Al Şarkıya" sonucu, 1975'te imzalanan Cezayir Antlaşması'na geri dönülerek 8 Ağustos

²⁰⁰ Muhamed Muhamed Sayıd Ahmed (Şaho öğretMen) , barprsyareati tauankari la tauani rşaşakuzhi şari Halepçe , Çuarçra matbaa , 2013 , s 105-106 .

²⁰¹ Adil Sdik , Adil Sdik , komal kuji Kürt la cangi İran – İrak da Halepçe (16/3/1988) ba nmuna , s 285 .²⁰¹

²⁰² Taha Süleyman , cinosaydi Kürtstan , s 128 .

1988’de sonlandırıldı²⁰³. Irak ile barış ilan edilmesinden sonra, İranlılar çok hızlı bir şekilde 18 Temmuz 1988 tarihinde Halepçe bölgelerinden güçlerini geri çektiler²⁰⁴.

Irak savaş uçakları tarafından kimyasallarla bombardımana tutulan tek şehir Halepçe olmamıştır. Halepçe’den önce Kerkük’te Ahçalar²⁰⁵ ilçesi, Süleymaniye’de Gopata²⁰⁶ ile Kara dağ²⁰⁷ ilçeleri, Erbil’de Balisan²⁰⁸ Vadisi ile Duhok’ da bulunan birkaç köy bombardıman edilmişti. Bass hükümeti liderleri tarafından insanlarla dolu olan bir şehirde kimyasal bir saldırıya karar vermeleri korkunç bir faciaydı. Fakat Uluslararası ülkeler tarafından Irak rejiminin suçlanmaması bu silahların Bass rejimi tarafından Irak’ın güneyinde bulunan Horakan bölgesinde ikinci bir kez kullanılmasına sebep oldu²⁰⁹.

Anlaşılabacağı üzere İran’ın, Halepçe ve çevresindeki facianın meydana gelmesinde büyük bir rolü olmuştur. Bu durum, İran’da özgürlük isteyen Kürt partilerin yaklaşmasıyla ve Irak hükümeti’nin onlara karşı davranışlarıyla daha da şiddetli bir hal alıyordu. Baas rejimi Kürdistan peşmergelerinin yaptıkları her faaliyete, karşı bir hamle yapıyorlardı. Sürekli aralarında şiddetli çatışmalar yaşanıyordu. Irak Rejimi de Halepçe ve diğer bazı bölgelere saldırılarda bulunarak kendince Kürtlerden hıncını alıyordu²¹⁰.

²⁰³ Ali Kandi , farhangi rudauakani kürdistan u ulatani cihan , zanyari kütüphanesinin paylaşımlarından , Süleymaniye , 2005 , s 27 .

²⁰⁴ Adil Sdik, Adil Sdik, komal kuji Kürt la cangi İran – Irak da Halepçe (16.3.1988) ba nmuna, s.294.

²⁰⁵ Ahçalar: Çamçal ilinde bir ilçe’dir, Ahçalar ilçesi idari merkezidir. Taktak kuzeyine düşer. Çamçal güneyine, Surdaş ve Baziyanda doğusuna, Şuan bölgesinde batısına düşer, yüzölçümü (680) km’dir, nüfusu (15212) kişi’dir, bkz. Abdullah gaffur, farhangi cugrafyae Kürdistan, s 28.

²⁰⁶ Goptepe: Kerkük’te Çamçal ilinin kuzeyinde ağçalar bölgesinde bir köydür

²⁰⁷ Karadağ: Süleymani Şehrinde bir ilçedir. Karadağ ilçesi kuzeyinde Tancaro ve Bakraco idari merkezidir. Baziyanda güneyinde. Darbandihan ve Bibaz da doğusundadır. Tancaro ve Sangau da batısındadır. yüzölçümü 668 km’dir. Bkz. Abdullah gaffur, farhangi cugrafyae Kürdistan, s 150.

²⁰⁸ Balisan: Şakuala ilinde bir ilçedir, Erbil Şehrinde, bkz. Abdullah gaffur, farhangi cugrafyae Kürdistan, s 66.

²⁰⁹ Nuri Talabani , kurtaeak la barae tauanakani rjemi Iraki dji gali Kürt ,Çev(Şanaz ramz) , Hamdi matbaa , Süleymaniye,2011, s 46-47.

²¹⁰ Faruk Muhamed Muhamedemin , siyasati İran bArambar culanauae rzgari ğuazi Kürt, s. 309 .

2.3. Kimyasal Saldırıların Halepçe'ye Etkileri

2.3.1. Sağlık ve Ruhsal Etkileri

Kimyasal silahın etkileri, bu silaha maruz kalan bölgelerde bırakılan izlerin sonucuna bağlıdır. Etkisi ne kadar sürerse insanlar ve doğa üzerindeki izleri o kadar kalır. Bu etkilere birkaç şey neden olur ve insan, hayvan ve bitkiler üzerinde kendisini gösterir. Bunlar kısaca şu şekildedir:

- Rüzgâr: Rüzgârın hızlı bir şekilde dolanması, zehirli maddeyi geniş ve büyük bölgere taşınmasına neden olur.

- Yüksek Derecedeki Hava Sıcaklığı: Maddenin tek bir bölgede kalmaması ve havadan taşınmasıdır.

- Yağmur: Yağmur bazı kimyasal maddelerin suyla eriyip doğayla karışmasına ve etkisinin daha fazla kalmasına neden olur²¹¹.

Halepçe'de kullanılan birçok gazın etkisi halen görülmektedir. Görülen etkilerden bazıları; kadınların çocuk düşürmesi, erkeklerde nefes darlığı ve akciğer yetmezliğidir. Hardal Gazı, ansirankıs, zehirli bakteriler biyolojik silahların yapımında kullanılıyordu. Delirmeye, çocuk düşürmeye neden oluyor, yaşça büyük olan insanların kanser olmasına sebep oluyordu ve tedavisi imkânsız olan hastalıklar bırakıyordu²¹².

Kimyasal saldırılara maruz kalan bütün vatandaşlar aynı sorunlarla karşılaşmamıştı. Bu da kimyasal gazlara ne kadar maruz kaldıklarıyla alakalıdır²¹³. Ayrıca buradaki insanlar psikolojik olarak da çok etkilenmişlerdir. PTSD (Posttraumatic stressdisorder) adında korku ve baskı sonucu oluşan psikolojik bir hastalık bölgede yaygın hale gelmişti²¹⁴. Ayrıca, beyin sisteminde sikoloji hastalığının da yayılmasına sebep olmuştu. Bu hastalıklar kimyasal bombardımanın meydana getirdiği korkunç ve karışık hastalıklardandır. Bunların teşhis ve bilimsel tedavileri çok zordur. Kurtulan vatandaşlar üzerinde üzüntü ve çaresizliğe neden

²¹¹ Haujin Kakmam Muhamed , teruaninek bo kimyabarani şeğ uasan u balisan la ruangai kimyaeaua , s 191 .

²¹² Çnar Namık , Cinosayıd u AnfAli Kürt , Karo matbaa , Kerkük , 2013 , s 53 .

²¹³ Stara Arif , Anfal tauaneki dzh ba mrovayati , Binayi matbaa , Süleymaniye , 2012 , s 101 .

²¹⁴ Çnar Namık , Cinosayd u Anfali Kürt , s 49-50.

olur. Çoğu zaman hasta kendini öldürme eğiliminde olur. Bu kişilerin kendini öldürme vakaları da bir hayli yüksek seviyededir²¹⁵.

---

²¹⁵Maikl jay kili, tarmayiyakani Halepçe Saddam Hüseyin u Cinosayıdı Kürt, s 90.

2.3.2. Doğa etkileri:

Doğa, üretim cinsiyetlerinden biridir ve bu faktörün olmaması üretim sürecini derinden etkiler. Zengin topraklara sahip olup üretim elde etmek için su ve temiz bir havaya ihtiyaç duyulur. Soykırım Mekanizması sonucunda sağlam bir doğa kalmaz. Bu yüzden mayınların olması, ormanların yakılması ve su kaynaklarının zehirlenmesi, tarım yapmaya büyük bir engeldir. Birçok problemin baş göstermesine sebep olur. Yiyeceklerin azalması, nesil tükenmesi ve hayat şartlarının alt seviyelere düşmesine neden olur²¹⁶.

Bölgedeki canlı ve bitkilerin şekillerinin bozulmasına sebep olan bu saldırı, geniş bir tarım arazisinin yok olmasına, Kuzey Irak'ın doğasının zenginleşmesine engel oldu. Evcil olmayan hayvanların korkmalarına ve yok olmalarına sebebiyet verdi. Piknik yerleri ve yeşiliklerin yakıldı, su kaynakları, dereler ve kuyular kurutuldu²¹⁷. Birçok zararlı sinek ve doğal afet ortaya çıktı. Birçok zengin verimli arazi kepçeyle yok edildi²¹⁸.

Bass rejimi, Kürtlere karşı yaptığı soykırım suçunu 1970 yılında Lahey'de çıkan anlaşmayı ihlal ederek gösterdi. Çünkü bu anlaşma, Irak tarafından 1977 yılında imzalanmış ve uyulmasına karar verilmişti. Ancak Irak ne bu karara uymuş ne de kararları uygulamıştı²¹⁹.

²¹⁶Goran Şeh Mustafa , karigari aburyakani Cinosayid la Garmyan,s 41-42 .

²¹⁷ Goran Şeh Mustafa ,karigari aburyakani Cinosayid la Garmyan,s 73 – 74 .

²¹⁸Muhamed Muhamed Sayid Ahmed (universşte hocası) , barprsyareti tauankari la şari Halepçe , s 105 .

²¹⁹ Auat Muhamed Amin , hzbi bass u prosai ragazi Kürt la Irak da , kauana dergini , (9) cu sayısı , Karo matbaa , Süleymaniye , 2012 nisanı , s 26 .

2.3.3. Ekonomik Etkileri:

Ev, fabrika gibi ticarî ortamların bozulması ekonominin hızlı bir şekilde yok olmasına sebep oldu. Üretim artık insan eliyle yapılmaya başladı. Bu da ekonomiyi yavaşlattı. Yer altı ve yer üstü bütün herşey zarar gördü. Okullar, hastaneler, su, elektrik ve yollar yıkıldı. Alım gücü düştü. Bu da yiyeceklerin azalmasına, insanların aç kalmasına sebep oldu.

Diktatör ve zalim devletler tarafından yapılan soykırım plan ve adımları arasında yapılan analizlerde ilk kurbanlar sürekli olarak gençler olmuştur. Bu durumun ortaya çıkmasındaki temel neden ise üretim gücüne sahip olmalarıdır²²⁰. Saldırıdan önce bölgedeki halk kendi ekonomik gücüne sahipti. Bu ekonomik durumlar; hayvancılık, ziraat ya da başka bir uğraştı. Halk buralardan geçimini sağlamaktaydı. Fakat saldırının başlaması ülke ekonomisini sarsıp yerle bi etti²²¹. Zengin halkın elinde bulunanlara da Baas Rejimi el koymuştu²²².

---

²²⁰ Goran Şeh Mustafa, karigari aburyakani Cinosayd la Garmyan, s 37-40.

²²¹ Nesrin Mala Hakim , Anfal u gre darunyakan , Cinosayd psikoloji açısından , ipin baskısı ve planı , Süleymaniye , 2010 , s 62 .

²²² Latif Fatih Farac, Kürt u karkuk, şahit azad Hurami matbaa, Kerkük, 2013, s 188

2.3.4. Siyasi etkileri:

Baasçiler, Araplar'ın birliği için önlem alıyorlardı. Tek amaçları sosyalist olmyan güçlü bir Arap Devleti kurmaktı. Kürtlerin de toprakları ve halklarıyla birlikte bu devletin içinde eriyip Arap toprağında ayrılmaz bir parça haline gelmelerini istiyorlardı. Bu yüzden Baas Hükümeti, Kürt nüfusunun azaltılması ve tarihlerinin yok edilmesi, Araplaştırma ve tek millet haline gelmesi için çalışıyordu. Kürt halkının etkisi Irak'ın üzerinde yok olmasına rağmen özgürlük isteyen Kürt milletine karşı sürekli engel çıkarıyorlardı.

İnsanların iktidarlarla ilişkisi olağanüstü korkuyu da beraberinde getirir. Siyasî yöntemlerle analiz edilir. Siyasî topluluklar herhangi bir ihmalkârlıklarında tüm insanların normal yaşamları, bu siyasi topluluk yüzünden büyük bir korkuya girer. Kürtlere yapılan soykırımın amacı, Kürt kimliğinin yok edilmesiydi. Bunu büyük oranda da başardılar²²³.

Kürt ve siyasi partiler, özellikle Halepçe ve bölgelerine yapılan kimyasal saldırıdan sonra siyasî ve askerî açıdan tamamen dağılmış ve zayıflamışlardı. Günden güne kürt partileri birbirlerinden ayrılıp dağılmışlardı. Bu da Peşmergelerin gücünün azalmasına ve Irak ordusu karşısında belirlenmiş bölgeleri geri alamamasına neden olmuştur²²⁴.

²²³ Goran Şeh Mustafa , karigari aburyakani Cinosayıd la Garmyan,s 105 .

²²⁴ Şevket Hacı Muşir, kArasati kimyabarani Halabçe bahari 1988, s 187-188.

SONUÇ

Halepçe, ekonomi, ticarî, dinî ve siyasî açıdan tarihî bir öneme sahiptir. Osmanlı İmparatorluğu döneminde ilçe olan Halepçe, İran'ın plânı ve diktatör Bass rejimi tarafından kimyasal bir maddeyle temiz doğasını, ekonomisini, alt yapı ve üst yapısını tamamen yok ettiler.

Kürt harekâtı ve Kürt partileri İran'la olan ilişkilerinden dolayı daima tüm Kürt halkına olumsuz sonuçlar getirmiştir. Çünkü İran, bu partileri tamamen kendi siyasî amaçları doğrultusunda kullanıyordu. Amaçlarına ulaştıktan sonra da Kürtleri yarı yolda bırakıyordu. 1961- 1974 yıllarında İran ile Molla Mustafa arasında ciddi bir ilişki vardı. Fakat 1975 yılında imzaladıkları Cezayir Antlaşması sonrasında İran sırtını Irak'a çevirdi. Bu durum tüm Kürtlerin büyük bir yıkıma uğramasına sebep oldu. Diğer taraftan dört Kürt Parti ile İran Halepçe'yi ele geçirmek çalıştıkları için diktatör Saddam tarafından kimyasal silah bombardımanına uğradı.

Irak'ın kuzeyindeki facianın başlamasında, Halepçe ve diğer bölgelerin kimyasal saldırısında İran'ın çok büyük bir rolü olduğunu söyleyebiliriz. Kürt Özgürlük Harekât Partisi'nin İran'la yakınlaşması, Irak'ın onlara bakışını daha da sertleştiriyordu. Bass rejimi peşmergenin her bir harekâtına sert bir şekilde karşılık veriyordu. Ancak Kürtlerle İran'ın ortak operasyonuna karşı bakış açısı daha da şiddetleniyordu ki bu Irak rejimi tarafından savaş ile adlandırılıyordu. Bu yüzden ortak harekâttan sonra Irak rejimi, bölgede İran'ın olmasını bahane ederek uluslararası devletlerin de göz yumması ve sessiz kalmasından faydalanarak Kürtlerden intikam almaya başlamıştı. Kuzey Irak'taki Halepçe ve diğer bölgeleri boşaltarak soykırım yapmışlardı. Bununla beraber kimyasal saldırılarla intikam almışlardı.

Irak ve İran arasında sekiz yıl süren uzun savaşta, Kürt partileri ve kuruluşları kendi menfaatleri ve savaşta her iki tarafın kuvveti ve zayıflığına göre savaşta yerlerini sürekli değiştiriyorlardı. İran İslâmî Devrimi'nin kazanıldığı ilk yıllarda K.D.P ve K.Y.B İran yandaşı olmuştu. Uluslararası Hükümetler Bass rejiminin arkasında durduktan sonra K.D.P ile K.Y.B bu sefer de Irak Hükümetiyle yakınlaşmaya başladı. 1982 yılında kısa bir süreliğine K.D.P Irak Hükümeti ile anlaştı. Bu anlaşma kapsamında birlikte hareket edeceklerdi. Ancak İran bu anlaşmanın bozulmasına sebep oldu. 1983 yılından sonra 18 ay boyunca K.Y.B, Irak

Hükümeti ile birlikte Kuzey Irak'ı yönetmek için anlaşmışlardı. Ancak Irak hükümeti bu süreçte kuvvetlerini yenileyerek daha da güçlendiriyordu. Bass Hükümeti'nin kan döken ve acımasız bir diktatörlüğe sahip olduğu tartışılmazdır.

KAYNAKÇA

Türkçe Kaynaklar

Akkan, Erdoğan, "Irak", DİA, XIX, Ankara: TDV Yay., 1993.

Arkan, H.Muhammed, "Baas Partisi ve Kuzey Irak Güvenli Bölgesi", **Ankara Üniversitesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, Ankara 2007.

Armaoğlu, Fahir, **XX. Yüzyıl Siyasî Tarihi 1914–1980**, Ankara: İş Bankası Yayınları, 1983.

Barış, Ergün, "Türkiye- Irak İlişkileri Işığında Kuzey Irak Süreci", **Dokuz Eylül Üniversitesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, İzmir 2004.

Başrür, Levent- Salih Ziya, Furkan Torlak, **Irak Siyasetini Anlama Kılavuzu**, Ankara: Pelin Yayınları, 2013.

Bilgin, Sıraç, **Barzani**, I, İstanbul: Berdan Yayınları, 2006 .

Darkot, Besim, "Irak", İA, V/II, Eskişehir: MEB Yay., 1997.

Hiltermann, **Halepçe'nin Zehirlenmesi Amerika ve Irak**, Çev: Abdullah Keskin, İstanbul: Avesta Yayınları, 2010.

Özdemir, Mustafa İsmet, "Kuzey Irak'ın Siyasî, Sosyo– Ekonomik Yapısı ve Çevre Ülkelerin BölgeyeYönelik Politikaları", **Turgut Özal Üniversitesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, Ankara 2013.

S.Abu Jaber, Kemal, **Arap Baas Sosyalist**, Çev: Ahmet Ersoy, Ankara: Altınok Yayınları, 1970.

Sperl, Kreyenbroek, **Kürtlerle Güncel Bir Araştırma**, Çev: Yavuz Alogan, İstanbul: Cep Yayınları, 2003.

Şeyh Attar, Ali Rıza, **Kürtlerin Bölgesel ve Bölge Dışı Güçleri**, Çev: Alptekin Dursunoğlu, İstanbul: Anka Yayınları, 2004.

Tahhan, Mustafa, **Teori ve Pratikte Milliyetçilik**, Çev: Ahmet Ağırakça, İstanbul: Pisale Yayınları, 1994.

İngilizce Kaynaklar

Hussein, Aauara, **Genocide abd the declaration an Independent country**, Süleymaniye 2014.

Kürtçe Kaynaklar

AbdulKadir, Nehro Muhammed, **Heuler Le Neuan Salani 1918-1926**, 1.B, Mukryan Bas, Erbil 2012 .

Amin , Mesut Abdul Halik Muhamed , **mausuai cudi** ,tercumanlık birosu , Erbil , 2015.

Asasadır , Ferit, **insklopedyae Yeketi Nishtimani Kürtstan** , akademik hoşyar Kürtistan halk partisi üyelerini yetiştirme paylaşımlarında , Süleymaniye , 2013 .

Aseserd,Ferid, **İnsklopidyay Yekeeti Niştimani Kurdistan**, 2.B, Ekadimyay Hoşyari u Pegeyandni Kadiran, Süleymaniye 2013 .

Arif, Stara ,**Anfal tauaneki dzh ba mrovayati** , Binayi matbaa , Süleymaniye , 2012 .

Ali, Casım Muhamed Ahamed, **roli hokara siyasyakan la dabashbuni parezgai slemani** , dazgai Kürtoloci , Tişk matbaa , Süleymaniye , 2008 .

Aziz , Aram Ali, **hzbi Dava ,peshinae mezhuvi u bir u bichuni siyasi** , 2012 eylülü, Süleymaniye üçüncü yıl .

Abdulkerim, Selam, **zheani siyasi la bashuri Kürtstan** , çuar çra metbası , Süleymaniye , 2011 .

Amin, Auat Muhamed, **hzbi bass u prosai ragazi Kürt la Irak da** , kauana dergini , (9) cu sayısı , Karo matbaa , Süleymaniye , 2012 nisanı .

AbdulğalıK, Mes'ud, **Roli Elmaniyet Le Drust Buni Meyneti Kurd**, 2.B, Rojhelat Bas, Erbil 2012 .

Amin, Auat Muhamed , **hzbi bass u prosai ragazi Kürt la Irak da** , kauana dergini , (9) cu sayısı , Karo matbaa , Süleymaniye , 2012 nisanı .

Ali, Ce'fer, **Nasyonalizm u Nasyonalizmi Kurdi**, 2.B, Rojhelat Bas, Erbil 2 .

(Aram Haurami) , Aso Byarayi, **auarakani bnari audiui chea** , Karo matbaa , Süleymaniye , 2015 .

Abdulla, Ğebat, **Helebce Memleketi Jiyan**, 1.B, Renc Bas, Süleymaniye 2010 .
Begi, Barami Ueled, Ğezani Helebce, 1989 .

Basire, Salar, **Cinosayd Le Yasakani Rekğraui Neteue Yekgrtuekan u Be Neudeleti Krdni (Kurd Uek Nmune)**, 1.B, Kemal Bas, Süleymaniye 2013 .

Bingyo , Ofra , **Kürti Irak** ,Çev(Soran Mustafa Kürti) , Aras matbaa , Erbil , 2013 .

Baram, Hasan, **Kurd u Parte Siyasiyekani Erak**, 1.B, Rehend Bas, Süleymaniye 2011 .

Baram, Hasan, **Erak Niştimani Paşa u Seroke Kujrauekan MÖ 2340-MS 2003**, 1.B, Rehend Bas, Süleymaniye 2016.

Bağewan, Abdülcebbar Mustafa, **Endazyari Ğanuberey Ladekani Kurdistan**, Ejin Bas, Süleymaniye 2005 .

Basri, Mir, **Naudari Kurd**, (Çev: Abdülhalık Ala'addin), Süleymaniye 2002.

Cihani, Omed Nasih, **Siyaseti Britanya Beramber Be IraK Le Neuan Salani 1921-1933 Karigeri Leser Prsi Kurd**, 1.B, Taran , 2017 .

Calal , Brayim, **çapkek la mejui komolla**, çuarçra basın yeri , Süleymaniye, 2012 .

Dlemi, Ğalil, **Saddam Hüseyin Le Zindani Amerikiyekaneue**, (Çev : Meşğel Keulos, Dılsoz Umer, Se'id Beşir), 1.B, Genc Bas, Süleymaniye 2010 .

Dzeyi, Yusif, **Enfal, Karesat, Encam u Rehendekani**, 1.B, Eğitim Bakanlığı Bas, Erbil 2001 .

Emin, Haure Yasin Muhammed, **Lekolineueyek Le Cugrafyay Heremi Kurdistan Erak**, 1.B, Süleymaniye 2011.

Emin, Kaue, **Kurd Le Rojhelti Nauerastda**, 1.B, Roşnbiri Bas, Erbil 2011, s.1220.

Emin, Auat Muhammed, **Hizbi Ba's u Paktau Regeziy Kurd Le Erakda**, Kevane Dergisi, S 9, Karo Bas, Süleymaniye Nisan 2012 .

Farac, Latif Fatih, **Kürt u karkuk** , şahit azad Hurami matbaa , Kerkük , 2013 .

Germiyani, Şorş Muhammed Ahmed, **Gulbjerek Le Naudarani Kurd**, 1.B, Çuarçra Bas, Süleymaniye 2013 .

Goran, Nebez, **Eylül Cengeli Yekkem 1960-1975**, 1.C, 1.B, s.15.

Garib, Kemal Celal Garib, **chaka bakomal kuzhakan**, 2.B, Zamo matbaa, Süleymaniye, 2000.

Garas Ar Çi .stans fild , **Irak Kürtistanı , parasandni syasi u peşkautni dimukrasi** ,Çev(Yasin Sardaşti) , Sima matbaa , Süleymaniye , 2010 .

Gafur , Abdullah , **farhangi cugrafeay Kürtstan** , hane metbası ,duhok, 2008.

Hayderi, Mumtaz , **cinodaydi Kürt la (k21) da** , doğu matbaa , Erbil 2013.

Husen , Auare , **Kurd u Deulet**, 1.B, Sima Bas, Süleymaniye 2010 .

Husen, Nihayet Ali, **Peyuendi siyasi Mustafa Barzani u Abdülkerim Kasım 1958-1963**, 1.B, Çuarçra Bas, Süleymaniye 2013 .

Haci Muşir, Şevkat, **karasati kimyabarani Halabça bahari 1988** .

Haydar, Rzgar Selim, **karuani nur nmunaekaka la azmuni madrasa u hucrakani Kürtstan** ,hayat matbaa , Erbil .

Husen, Daud Muhammed, **Germiyan Le Şalauekani Enfalda**, 1.B, Yad Bas, Kifri 2011 .

Haci Zade, Zahir Muhammedi ve Yasin, **Ferhengi Siyasi**, Rojhelat Bas, Erbil 2006 .

Hama Said,Hamae, **dangi khal**,B1 , Hamdi matbaa ,Süleymaniye,2016.

Hasan , Aso , **la duryani marg u zhean da** , Aras gurubu matbası , Erbil , 2007 .

İsa, Hamid Mehmud, **Keşey Kurd Le Erakda**, 2.C, (Çev : Suvare Kaladzeyi), Roşnber Bas, Erbil 2014, s.36-37.

İsmail, Muhammed, **İnkilabi Bekr SıdKi Le 29,10,1936**, Eğitim Bakanlığı Bas, 1.B, Erbil 2007 .

Jiyan u Ğebati Peşewa Kazi Muhammed, Serçau Dergisi, S.12, Zergete Bas, Süleymaniye 2010 .

Kendi, Ali, **İnsklopidyay Mejuname**, 5.C, 2.B, Beyrut-el-Edes 2011 .

Kendi, Ali, **Ferhengi Rudaekani Kurdistan u Ulatani Cihan**, 1.B, Erbil 2005.

Koçera, Kiris, **Kurd Le Sedey Nozde u Bistda**, (Çev : Heme Kerim Arif), Rojhelat Bas, Erbil 2006 .

Koçera , Kiris, **bzutnauae natauae Kürt u uisti sarbakhoyi** , Çev(Hasan Rastgar), birinci baskı , B1, doğu matbaa, Erbil, 2012 .

Kdır, Muhamed , **pşue çya çmkek la birauareakani peshmargaeak** , Mukryan matbaa , Erbil , 2012.

Koyvonen, Kiristina, **Cengi Şaraue Le Bakuri Kurdistan**, (Çev, Yasin Serdeşti), 1.B, Run Bas, Süleymaniye 2011 .

Kerim, Neriman Hesên, **Rengdaneuey Karesati Helebce Le Edebiyati Kurdida**, Selahaddin Üni, Eğitim Fakültesi, Kürtçe Bölümü, 2000 .

Korn, David, **du Piyauey Kurdiyan Lıkand Be Erakeue Sir Birsî Koks u Arnold Uilsn**, (Çev ,Auat Ebdulla, Süleymaniye 2007 .

Keyuan Azad Eñuer, **Çerdeyek Le Mejuy Kurd**, 6.B, Rojhelat Bas, Erbil 2009.

Kadır, Mehdi Muhammed, **Peşhate Siyasiyekani Kurdistanî Erak 1945-1958**, SAM, Süleymaniye 2005 .

Kasımlo, Abdülrehman , **Kurdistan u Kurd**, 6.B, Rojhelat Bas, Erbil 2012 .

Keredaği, Ata, **Gutari Nasyonalisti Kurdi**, 1.B, Renc Bas, Süleymaniye 2010 .

Laumylroie, Judit Miller-Laumylroie, **Le Tikriteue bo Tikrit**, (Çev : Meriuan Ğerib-Kameran Ğerib), 1.B, Genc Bas, Süleymaniye 2006 .

liznberg , Maikl, **Anfal la Kürtstani Irak** , karzan Muhamed tarafından öevrilmiş , Hamdi matbası , Süleymaniye , 2011 .

Muhammed, Fazl Abbasi Khelifê ve Serheng, **Karigeri Aseuare KoMollayetiyekeñi Helebce**, Piremerd Bas, Süleymaniye 2014 .

Mhedin, Uahid Umer, **Danustanekani Bzutneuey Rızgariğuazi Neteueyi Kurd u Hkumetekani Erak (1921-1968)**, Kürtistan SAM, Süleymaniye 2006 .

Molla Hakim, Nesrin, **Anfal u gre darunyakan** , Cinosayıd piskoloji açısından , ipin baskısı ve pilanı , Süleymaniye , 2010 .

Muhammed, Ahmed Fatih, **Kurteyek Leser Cinosayd u Tauankari neudeuleti**, 1.B, Kemal Bas, Süleymaniye 2012 .

Mahmud, Salar, **Enfal Cinosaydi Geli Kurdistan**, 2.B, Karo Bas, Kerkuk 2013.

Molla Taha , Barzani, **Kürtan la nakokyakani Irak da ham tarafın u ham kurbanı** ,Saya matbaa , Süleymaniye , 2009 .

Molla Salih ,Hekim, **Helebce Le Amezi Mejuda**, 1.B, Minare Bas, Erbil 2004 .

Muhammed, Haujin kakaman, **teruaninek bo kimyabarani sheğ uasan u balisan la ruangai kimyayieaua** ,beş araştırma balisan ve etrafındaki küyler hakkında ,Şahab matbaa, Erbil, 2013.

Midl Est Uoç, **Cinosayd la Irak da** , palamari Anfal bo sar Kürt, Muhamed HamaSalih tofik , Kemal matbaa , Süleymaniye,2013 .

Mziui, Rekar , **Mejuy Cinosydi Geli Kurd**, 1.B, Karo Bas, Kerkuk 2013 .

Muhammed, Haujin Kake Mem, **5 Tuejineue Leser Gundekani Nahyey Balisan u Deuruberi**, 1.B, Şehab Bas, Erbil 2013 .

Ma'ruf, Kemal Nuri, **Beserkrdneuey Şueneuarekan u Karigeri Hereşey Destdreji bo Seryan**, Govari Koç, S.7, Binayi Bas, Süleymaniye 2007 .

Mendelaui, Muhammed Mahmud, **Meju u Şarstaniyeti Kurd**, 1.B,Erbil .

Mekkiye , Ken'an, **Komari Tırıs**, (Çev : Hama Reşid), 1.B, Serdem Basım ve Yayın Evi, Süleymaniye 2009 .

Muhammedi, Zahir, Yasin Haci Zade, **Ferhengi Siyasi**, Rojhelat Bas, Erbil 2006 .

M.S.Lazarif, **Mejuy Kürtisatn**, Çev (Uşyar Abdulah Sangauy),doğu matbaa ,Erbil, 2010 .

Mustafa , Neuşeruan, **ğulanaua la nau baznada** , Kürtistanı yapılandırma merkezi paylaşımlarında , berlin , 1999 .

M. R. Huar, **Şeğ Mahmudi Kareman Deuletekey Ğuaruy Kurdistan**, 2.C, London,-Britanya .

Marf, Umer Gul, **Cinosaydi Geli Kurd**, 5.B, Aras Bas, Erbil ,2010 .

Midl Est Uoç, **Cinosayid la Irak u palamari Anfal bo sar Kürt**, (Çev : Siyamend Mufti Zade), 1.B, Ğak Bas, Süleymaniye 1999 .

Molla Taha, Yasin Serdeşti, **mejue hauçarği İran**, sima matbaa ,süleymaniye,2009 .

Maikl Jay Kili , **tarmayeakani halanja saddam husayn u cinosaydi Kürt** ,Çev(karzan Muhamed), Piramerd matbaa , Süleymaniye , 2015 .

Mahmud, Abdulla Kerim, **Reşebay Jehr u Enfal**, 1.C, 2.B, 2009.

Muhamedamin, Faruk Muhamed,**siyasati İran barambar culanauae rzgari khuazi kürt la bashuri kürtstan 1975-1989**, Renue matbaa ,süleymaniye ,2014 .

Neruay , Ali Tatar, **bzafi zgariğuzi natauay Kürt la Kürtstani Irak la salani cangi Irak _ Iran da (1980 _ 1988)** , Hacı Haşm matbaa , Erbil , 2008 .

Nauğoš, Selam , **Prosey Dagirkrdn u Dabeşkrdni Kurdistan**, 4.B, Erbil 2010.

NamiK, Çnar, **Enfal u Cinosaydi Kurd**, 1.B, Karo Bas, Kerkuk 2013.

Omargumbati, İdris , **Anfali zey bchuk** , Kemal matbaa , Süleymaniye , 2013 .

Salih, Abdulkadir, **Laperekani Fermanreuayi Erak Le Faysal Bo Talebani**, 2009 .

Sangau, Mahmud , **birauareakani Sangau** , Tişk matbaa , Süleymaniye , 2004 .

Salih, Yasin Sabır, **İnsaykopidyay Gşti**, 1.2.3.C, 2.B, Serdem Basım ve Yayın Kurumu, Süleymaniye 2009 .

Salih, Abdulkadir, **Şorşi 14 Temmuz 1958 Le Erak**, 1.B, Karo Bas, Süleymaniye 2005 .

Sengau, Necm, **Kürtistan u Serkrde u Raperin u Şorişekan Le 1969-1995**, 1.B, 2014 .

Sağıye, Hazım, **Irak Ba'sisi**, (Çev : Burhan Agar), 1.B, Run Bas, Süleymaniye 2013.

Secadi, Alaedin, **Şorişekani Kurd u Komari Erak**, Atlas Basım ve Yayın evi, Taran 2005 .

SdiK, Adil, **Helebce 1889-1930**, 1.B, Nuser Basım ve Yayın Şirketi, Süleymaniye 2008 .

SdiK, Adil, **Çend Lapereyek Le Mejuy Helebce**, Kemal Bas, Süleymaniye 2001 .

Sıdik , Adil, **komal kuzhi Kürt la cangi Irak-İran da , örnek olarak Halepçe 16/3/1988**,master projesi tarih bölümü Süleymaniye coleji,2014 .

Serdeşti, Yasin, **kürtstani İran. lekolinauayaki mejuyi la culanauae rzgariğuazi natauae gali kürt(1939-1979)** , sima matbaa ,süleymaniye ,2011 .

Salih , Goran İbrahim , **dozi kürt la baznae paeuandeakani amrika u Irak da 6 e azari 1975 -2 e abi 1990**, doğu matbaa ,erbil,2013.

Sdik, Bekr Hama, **Lapereyek Le Mejuy Helebce (1700-1958)**, 1.B, Roşnbiri Kütüphanesi, Süleymaniye 1997 .

Sabir, Smko, **Cinosaydi Zerguşekan**, 1.B, Piremerd Bas, Süleymaniye 2015.

Salih, AbdulKadir, **Ferhengi siyasi seba**, 2.B, Nuser Basım ve Yayım Evi, Süleymaniye 2007 .

Sleman, Taha, **Cinosaydi kürt Tauani Enfal**,m 1.B, Binayi Bas, Süleymaniye 2015.

Sleman, Taha, **Cinosaydi Kurdistan**, 1.B, Hemdi Bas, Süleymaniye,2017 .

Serdeşti, Yasin,**Geraneuey Ağlak bo siyaset**, Kazi Muhammed, Serçauê Dergisi, S.12, Zergete Bas, Süleymaniye 2010 .

Sürme, Hejar Aziz, **kürt u Cinosayd İbadekrdn Heluesti Yasay Neudeuleti**, 2.B, Eğitim Bakanlığı Bas, Erbil 2006 .

Şemzini, Aziz, **Culaneuey Rızgari Niştimani Kurdistan**, (Çev : Ferid Eseserd), 4.B, SAM, Süleymaniye 2006 .

Şeyh Mustafa, Goran, **Karigere Aburiyekani Cinosayd Le Germyan**, 1.B, Hel Bas, Süleymaniye 2010 .

(Şaho öğretMen) ,Muhamed Muhamed Sayıd Ahmed, **barprsyareati tauankari la tauani rşaşakuzhi şari Halepçe** , Çuarçra matbaa , 2013 .

Şa'ban, Şa'ban Ali, **Hendek Zanyari Siyasi u Mejuyi**, 3.B, Rojhelat Bas, Erbil 2013 .

Şuani, Neuzad Yasin, **Penase u Nauerok u Taybetmendiyekeani Tauani Cinosayd**, Sam'nin dergisi, no.1, 20. Yıl, Süleymaniye 2012 .

Talabani, Nuri , **kurtaek la barae tauanakani rjemi Iraki dji gali Kürt** ,Çev(şanaz ramz) , Hamdi matbaa , Süleymaniye,2011 .

Trip, Çalz, **Çend Lapereyek Le Mejuy Erak**, (Çev : Muhammed Husen AbdulKadir Kelhur), 2.B, Rojhelat Bas, Erbil 2011.

Talıb, Ceza Tofik , **Bayeği Ciyopoletiki Daniştuuani Heremi Kürtistan**, 1.B, SAM, Süleymaniye 1999.

Tofik, Heuraman Ali, **Helebce karesati kimyabarankrdni 1988**, 1.B, Aras Bas, Erbil .2000 .

Umer, Soran , **Jiyani Saddam**, 5.B, süleymaniye 2004 .

Ueledbegi, Azad, **Ferhengi Ramyari Niga**, 1.B, Roşnbiri Bas, Erbil 2005 .

Uilson, Harold, **Serok Uezirani Beritanya**, (Çev : Auat Abdulla), Süleymaniye 2007 .

Vadi' Cuvayd, **Culaneuey Neteuey Kurd Bnema u Peresendni**, (Çev : Yasin Serdeşti, Sima Bas, Süleymaniye 2008 .

V.İ.S.D.P Almani, **Kürtistan Geuretrin Herş Be Çeki Kuşndey Kimyayi**, (Çev : Nasih İbrahim Dzeyi), 1.B, Ğani Bas, Duhok .

Yasin, Bakır, **Mejuy Ğuenaui Erak**, (Çev : Heme Salih Gelali), Danaz Bas, 1.B, Süleymaniye 2004 .

Arapça Kaynaklar

Aladdin, Ata Muhammed, **Kaza' Helebce Fi Cuğrafya el-İklimiye**, Süleymaniye 2008.

Bruari, Salih, **Calal Talabani muafk ua arah**, Süleymaniye 2010.

El-Mauerdi- Muhammed Bin Hebib El-Besri, **El- Ehkam El-Sultaniye, El-Vatan Bas, el-Qahire**, (1286)H.

El-Etruşi, Halil Mustafa, **Kurdistan el-Cunubiye (el-İraq) Fi Seneuat el-İhtilal uel-İntidab el-Britaniyin 1918-1932**, Duhok 2005.

El-Seyid, Atıf, **El-Ėezu El-Emriki el-Britani lil-İraq**, Mart 2003.

El-Xelq, Casım Muhammed, **Cuxrafyet El-İraq El-Tabi'iyeye El-Beşeriye, El-Qahire 1965**, Bağdat 1995.

Ebubekr, Ahmed Usman, “Kurdistan fil-Ahidet Sayks-Biko ve Sazanof”, **Şems Kürdistan Dergisi**, S:8, Nisan 1972.

El-Rekani, Mehmud Şex Husen Hsu, **Sıncar Fi Ahd el-Meleki 1921-1958, Dirase Tarixiye**, Erbil 2012.

Zahir, Sa'dun Şelal, “Ehemmiyet Meuqi' El-İraq El-Cuxrafi Ue Eseruhu Fi Defi' El-Uduuan El-Emriki Elliye”, **El-Edeb Dergisi**, (6-7)Mart 2002.

Kerim, Umer Muhammed Muhammed, **el-Kaziye el-Kurdiye fil-Sira' el-Britani el-İraqi (1916-1926)**, Süleymaniye 2008.

Kadir, Musana Emin, “kazaya kaumyat ua asaruha ala ilakat dualea”, **Kürdistan Merkezî Strateji Okulu**, Süleymaniye 2003.

Husen, Fazıl, **El-Musauemat el-Deuliyeye Heule Uilayet el-Musl 1916-1926**, Musul 1992.

Salih, Abdulaziz, **el-Şark el-Edna el-Qedim Fi Mısır uel-İraq**, Dar el-Zaman Kütüphanesi.

Sabır, Srue As'ed, **Kürdistan el-Cunubiye 1926-1939**, Süleymaniye 2006.

Sabır, Srue As'ed, **Kürdistan Min Bidayet el-Harb el-Alemiye el-Ula İla Nihayet Muşkilet el-Musl (1914-1926)**, Erbil 2001.

Farsça Kaynaklar

Nimatullah, Purr Muhammed, **hukuk bashar dustana dr cngi İnan u Irak mrur rftar Irak**, Tahran 1385.

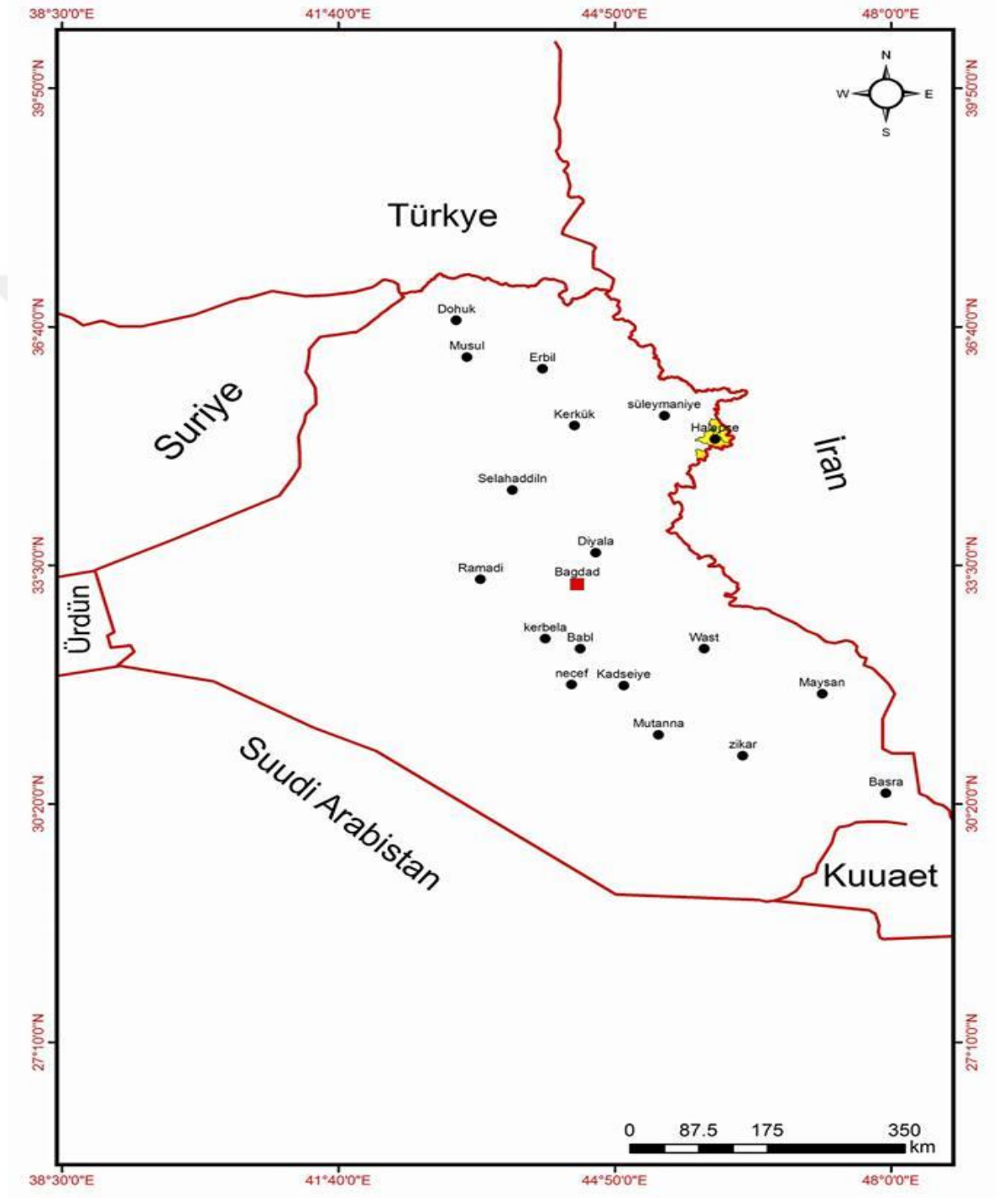
Garip, Muhammed Mişl, **caraim cinthae şimayi, Muhamed Ali Askeri**, İnan 1389.

Bhrami , Muhamed Bakır nikhuat, **cinayit cngi**,İnanla savaşta olan Iraklı shimla saldırıları İnan devrim muhafızları noktası islam devrimci belgeler merkezi ve kutsal savunma araştırMolları,1391.

EKLER

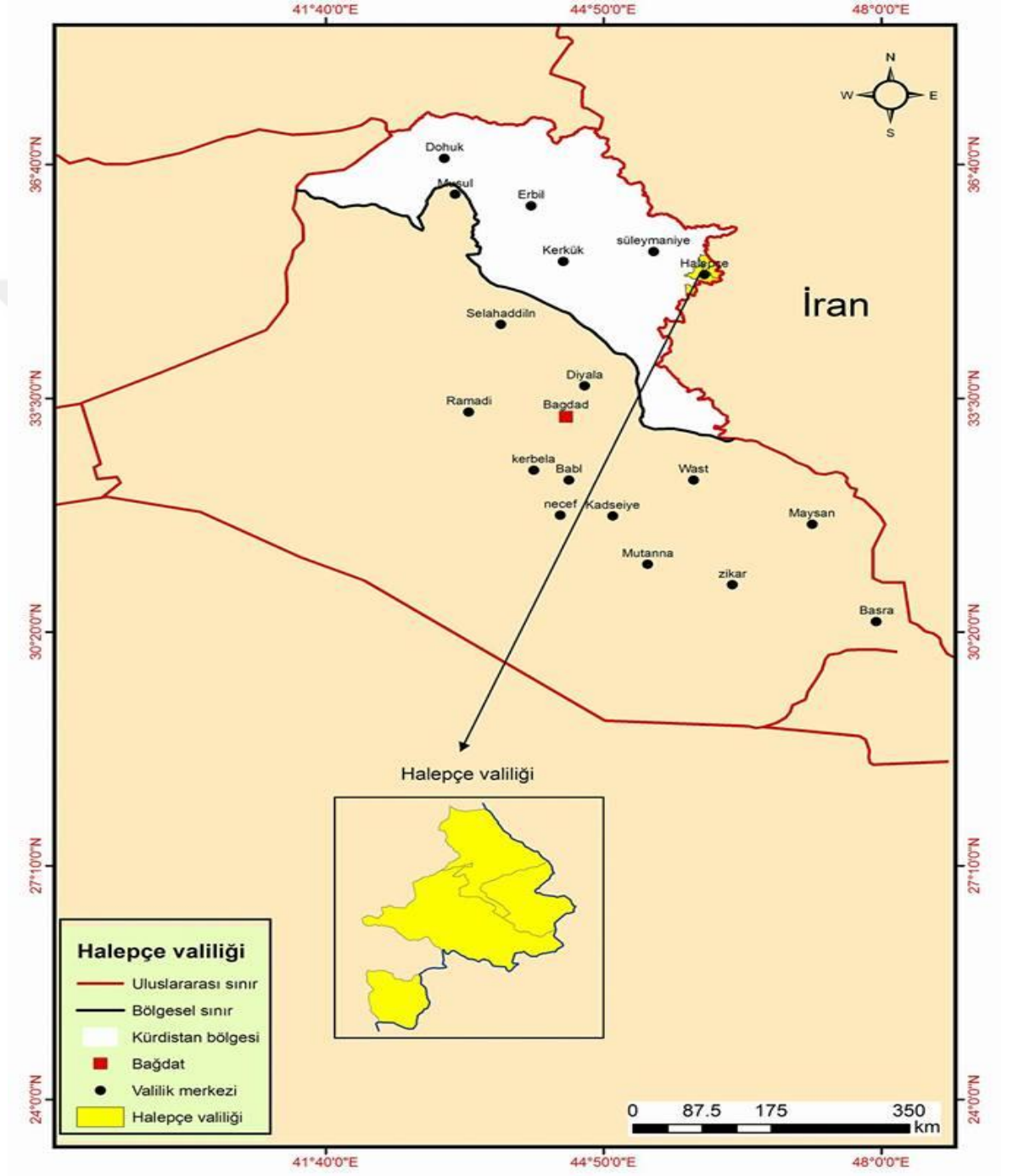
Harita. 1.

Irak Haritasi

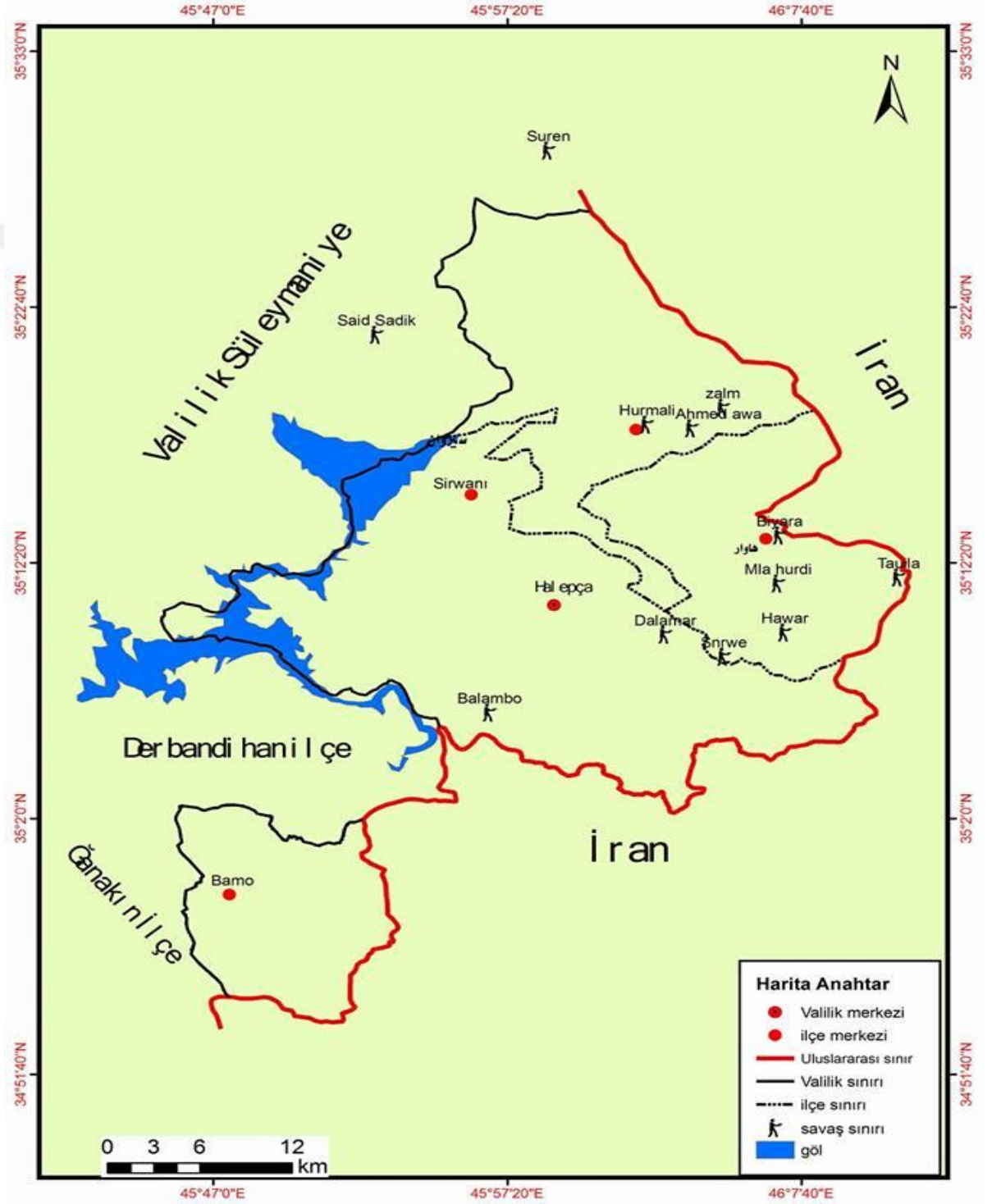
Harita. 2.

Halabçe Haritasi

Harita . 3.

Halabçe Haritasi

ÖZGEÇMİ

1 Şubat 1987 yılında Irak'ın Süleymaniye ilçesinde doğdum. Eğitim hayatımı burada tamamladım(ilkokul, ortaokul, lise). 2008 yılında Süleymaniye Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde okumaya başladım ve 2012 yılında mezun oldum. 2015 yılında da Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde master programına başladım.

EĞİTİM

1993-2000 PIRAMERD + BABAGURGUR İlköğretim Okulu.

2000-2004 HASAROST Ortaokul.

2005-2008 JİLUEN Lisesi.

2008-2012 Süleymaniye Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü (Lisans).

2015-2018 yılında da Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü (Yüksek Lisans).